

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

№ 8 (88) СЕРПЕНЬ

2005

2005 серпень № 8 (88)

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ
(до 70-річчя стахановського руху)

Заснований у лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію: серія КВ № 3783,
видане Держкомвидавом України 19.04.1999 р.

Друкований орган Луганського національного
педагогічного університету імені Тараса Шевченка
Видавництво ЛНПУ «Альма-матер»

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Луганського
національного педагогічного університету
імені Тараса Шевченка

(протокол № 12 від 24 червня 2005 року)

Виходить 1 раз на місяць

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:	CHIEF BOARD:	EDITORIAL
<i>Головний редактор</i> – проф. Харченко С.Я.	<i>Editor-in-chief</i> – Prof. Kharchenko S.Y.	–
<i>Перший заступник головного редактора</i> – проф. Синельникова Л.М.	<i>First Deputy</i> – Prof. Sinelnikova L.M.	–
<i>Заступник головного редактора</i> – проф. Ужченко В.Д.	<i>Deputy</i> – Prof. Uzhchenko V.D.	–
<i>Відповідальний секретар</i> – проф. Галич О.А.	<i>Executive secretary</i> – Prof. Galich O.A.	–
<i>Члени редколегії:</i> проф. Бур'ян М.С., проф. Бут О.М., проф. Добров П.В., проф. Климов А.О., проф. Михайлюк В.П., проф. Реєнт О.П.	<i>Editor Board Members:</i> prof. Buryan M.S., prof. But O.M., prof. Dobrov P.V., prof. Klymov A.O., prof. Mikhailyuk V.P., prof. Rayent O.P.	
Засновник – Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка	Founder – Luhansk Taras Shevchenko National Pedagogical University	
<i>Збірник наукових праць, ліцензований ВАК України за напрямками: педагогіка, історія, філологія, біологія.</i> (Бюлетень ВАК України. – 1999. – № 4 (12))	<i>The collection of studies on Pedagogics, History, Philology, Biological licensed by the Higher Attestation Board of Ukraine (HAB).</i> (Bulletin HAB of Ukraine. – 1999. – No. 4 (12))	
Матеріали номера друкуються мовою оригіналу	The Materials are published in the original	

Видавництво Луганського національного університету імені Тараса Шевченка «Альма-матер»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011.
Тел./факс: (0642)58-03-20
e-mail: mail@lgpu.lg.ua

© Луганський національний педагогічний університет імені Тараса
Шевченка, 2005

ВІСНИК
ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
(історичні науки)

Коректор: Ніколаєнко І.О.

Відповідальні за випуск:
проф. Климів А.О., доц. Семистяга В.Ф.

Здано до складання 28.05.2005. Підписано до друку 24.06.2005. Формат
60×84¹/₈.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний.
Умов. друк. арк. 14,06. Наклад 100 прим. Зам. № 145.

Видавництво ЛНПУ імені Тараса Шевченка
«Альма-матер»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20.

ЗМІСТ

Алфьоров М.А. СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ Й ЗОВНІШНІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В ДОНБАС У 1943 – НА ПОЧАТКУ 1950-х рр.: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВИ	5
Бернацький М.П. ЗАЛУЧЕННЯ РОБІТНИКІВ ДО ТРУДОВОГО СУПЕРНИЦТВА ПАРТІЙНИМИ ТА ПРОФСПІЛКОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У 70-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	12
Божко Г. І. СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ – ДЖЕРЕЛО ВІДНОВЛЕННЯ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ В ПОВОЄННІ РОКИ	20
Бут О.М., Добров П.В., Афанасьєв В.Г. СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ: ФЕНОМЕН РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ Й УРОКИ ІСТОРІЇ	25
Гогохія Н.Т. ЖІНКА-СТАХАНОВКА: НОВИЙ ОБРАЗ У РАДЯНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1930-х рр.....	35
Гуров С.А. НАСТУПНИКИ СТАХАНОВСЬКОГО РУХУ НА ДОНЕЦЬКІЙ ДОРОЗІ В РОКИ ТЕХНІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ (1956–1970 рр.).....	45
Євсюкова Н.В. ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ РОБІТНИЧОГО РУХУ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ (1991 – 2000 рр.)	50
Климов А.О. УЧАСТЬ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ ДОНБАСУ В СТАХАНОВСЬКОМУ РУСІ У 30-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ	56
Концур В.В. РОЗВИТОК ІДЕЇ УДАРНИЦТВА В КОНТЕКСТІ РУХУ ЗА КОМУНІСТИЧ- НУ ПРАЦЮ (СЕРЕДИНА 1950-х – СЕРЕДИНА 1960-х рр.).....	68
Коротун О.В. ОРГАНІЗАЦІЙНА Й ВИРОБНИЧА РОБОТА ПРОФСПІЛКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУПЕРЕЧЛИВИЙ СИМБІОЗ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ	75
Максимова Н.Н. ВИСТАВКИ, ПРИСВЯЧЕНІ ПОСЛІДОВНИКАМ СТАХАНОВСЬКОГО РУХУ, В МУЗЕЯХ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	80
Москалюк Б.А. СТАХАНОВСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И ПРЕССА	86
Намдаров Г.М. НОВАТОРИ УКРАЇНИ 30-х РОКІВ – ГЕРОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ Й ДЕРЖАВНІ ДІЯЧІ	90
Семистяга В.Ф. УЧАСТЬ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ДОНБАСУ В СТАХАНОВСЬКОМУ РУСІ	

У 30-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ	98
Старовойтов М.М. РОЛЬ ГАЗЕТИ «КОЛГОСПНА ПРАВДА» У СТВОРЕННІ КОЛЕКТИВНОГО ПОРТРЕТА СТАХАНОВЦЯ.....	104
Ткаченко В.Г. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА ПОБУТ СТАХАНОВЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-х РОКІВ	111

Алфьоров М.А.

**СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ Й ЗОВНІШНІ МІГРАЦІЇ
НАСЕЛЕННЯ В ДОНБАС У 1943 – НА ПОЧАТКУ 1950-х рр.:
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВИ**

Стахановському руху, руху новаторів, як і соціалістичному змагання в цілому, у 1940–1950-ті роки приділялося багато уваги в радянській історіографії. При цьому досліджувалися його форми та окремі приклади, масовість змагання у різних галузях промисловості та сільського господарства. Але взаємозв'язок і взаємовпливи соціалістичного змагання і міграційних та демографічних процесів у ці роки, як в Україні в цілому, так і в Донбасі, зокрема, залишалися поза увагою. Це стосується не тільки загальних праць, але й тематичних монографій, присвячених повоєнній відбудові Донбасу або дослідженню соціалістичного змагання у різні періоди історії СРСР. У першу чергу досліджувалися роль партійних, комсомольських та профспілкових організацій, хід соціалістичного змагання під час відбудови окремих галузей господарства та підприємств, особливо вугільних та металургійних. Сучасна українська історіографія теж не досліджує цього питання, як і соціалістичного змагання у цілому, перейшовши від суто позитивної оцінки соціалістичного змагання до негативної.

Мета статті – на основі комплексного аналізу здобутків історіографії, вивчення архівних матеріалів та періодичних видань дослідити взаємозв'язок і взаємовпливи соціалістичного змагання і зовнішніх міграцій населення в Донбас (у межах сучасних Луганської і Донецької областей) у 1943 – на початку 1950-х рр., їх вплив на зміни демографічної картини регіону.

Остаточне визволення Донбасу восени 1943 р. поставило питання про відбудову його промислового потенціалу, зруйнованого під час окупації, щоб забезпечити потреби воєнної промисловості у вугіллі і металі, й залюднення Донбасу, щоб забезпечити його необхідними трудовими ресурсами. Щоправда, якщо перше завдання ставилося ще до остаточного визволення регіону, то усвідомлення другого приходило поступово, що знайшло своє відображення у відповідних постановах ДКО, РНК, ЦК ВКП(б). Так, ще Постанова РНК УРСР «Про організацію видобутку вугілля і відбудову шахт Донбасу» від 15 лютого 1943 р. і Постанова ДКО «Про відбудову вугільних шахт Донбасу» від 22 лютого 1943 р. передбачали, з огляду на бойові дії, виконання відбудовчих робіт місцевими робітниками та службовцями, але вже Постанова ДКО «Про першочергові заходи з відбудови вугільної промисловості Донбасу» від 26 жовтня 1943 р. виходила з того, що у регіоні немає достатньої кілько-

сті робочої сили. До цього спричинилася демографічна ситуація в регіоні.

На 1 вересня 1943 р. у Ворошиловградській області нараховувалася 718341 особа, або 34,9% від чисельності населення області у 1941 р. З них: міського населення – 264748, сільського – 4543593 [1,164]. Таке співвідношення міського та сільського населення відбивало той стан, що склався під час війни. А загалом у регіоні залишилося тільки 10% довоєнної чисельності робітників. Крім того, мобілізації місцевого населення на відбудовчі роботи проходили з труднощами. Так, у м. Єнакієвому з 40 тис. працездатних на відбудові підприємств працювало тільки 14 705 осіб, а з майже 3 тис. осіб, яким вручили повістки, з'явилися тільки 36% [2,72]. На відбудову горлівських шахт замість тисячі осіб, які повинні були прибути з Дзержинського району, прибуло тільки 10% [3] і т. п. Затримувалося й повернення населення, евакуйованого на схід на початку війни. Так, 23 листопада 1943 р. Ярославський обком ВКП(б) був змушений прийняти навіть спеціальну постанову про негайне повернення у Донбас евакуйованих інженерів, техніків і робітників [4,324]. Подібні постанови приймали й партійні органи інших східних областей СРСР. Тому вже постанова ДКО від 26 жовтня 1943 р. зобов'язувала, зокрема РНК УРСР, ЦК КП(б)У та інші установи мобілізувати для робіт з відбудови шахт 125 тис. осіб з числа працездатного сільського населення, у тому числі 100 тис. з УРСР. Крім того, у жовтні–листопаді 1943 р. НКО повинен був мобілізувати 50 тис. призовників старшого віку на відбудову шахт. До лютого 1944 р. мала бути відновлена мережа шкіл фабрично-заводського навчання (ФЗН) контингентом у 40 тис. осіб та мережа ремісничих училищ (РУ) на 10 тис. осіб. Усі мобілізовані звільнялися від призову до РСЧА. ЦК ВЛКСМ зобов'язувався мобілізувати 5 тис. осіб на відбудову шахт, а Наркомвугілля дозволялося повернути на вугільні підприємства одну тисячу керівних та інженерно-технічних працівників з числа евакуйованих [5,175]. А тим часом з вересня 1943 р. формуються бригади, відбудовчі загони з учнів ФЗН та РУ для відбудови і монтажу енергетичних і металургійних підприємств Донбасу. В їх складі було спрямовано 20 тис. учнів другого класу РУ та випускників ФЗН [4,224].

Тому не дивно, що одна за одною приймаються постанови про мобілізацію населення, головним чином з областей звільнених територій УРСР. У жовтні 1943 р. ДКО приймає постанову, за якою мало бути мобілізовано 38 тис. осіб на підприємства чорної металургії, але за чотири дні до закінчення терміну мобілізації її було виконано тільки на 18% [2, 70]. У листопаді 1943 р. ЦК КП(б)У і РНК УРСР визначили невідкладні заходи з відбудови залізничного транспорту, відповідно до яких на це потрібно було спрямувати 28 тис. осіб, а ЦК ВЛКСМ – «Про участь комсомольських організацій у відбудові вугільної промисловості Донбасу», яким зобов'язував їх взяти шефство шляхом закріплення комсомольських організацій за вугільними трестами, шахтами і т. п. Подібні постанови приймалися по всіх галузях народного господарства. Відповідно при-

ймалися й постанови місцевих органів. Так, постановою Сталінського бюро обкому КП(б)У і облради про заходи з відбудови соляних шахт вимагалось мобілізувати 400 осіб працездатного населення, постановою від 1 жовтня – 5 тис. осіб для відбудови заводів у м. Краматорську, для Наркомважбуду – 2 тис. осіб, а постановою від 4 листопада – 4400 осіб для відбудови енергогосподарства і т. ін. [4, 209]. Одночасно було відновлено й систему оргнаборів, які й стали основою залюднення Донбасу й відновлення його робітничих кадрів. У звільнені райони України спрямовувались уповноважені вугільних підприємств, будівельних організацій та ін. для мобілізації сільського населення. Перші оргнабори розпочалися майже одночасно з подальшим просуванням лінії фронту на захід. Так, у вересні 1943 р. радянські війська визволили Сумщину і вже через місяць на відбудові шахт працювала бригада М. Клименко з Сумської області. Звільнили Чернігівщину – і вже з'явилася бригада породників А. Милейко з Чернігівщини [6] і т. ін.

Це привело до зростання чисельності населення – вже на 1 жовтня 1943 р. населення Ворошиловградської області збільшилося на 256065 осіб, склавши 974406 осіб., з яких міське населення склало 444023 осіб, сільське – 530383 осіб [7,11]. Але вже згодом темпи зростання чисельності населення різко зменшуються, досягнувши через місяць 22998 осіб, в результаті чого на 1 листопада 1943 р. населення області досягло 997404 особи, з яких 478170 мешкало у містах, а 519244 – у селах. Усього чисельність населення Донбасу на грудень 1943 р. досягла 25774007 осіб і продовжувала збільшуватися. Так, у Сталінській області на 1 грудня 1943 р. нараховувалося 1577603 особи, а тільки за грудень чисельність населення збільшилася ще на 123303 особи, склавши 1701306 осіб (54,8% від чисельності населення області у 1941 р.), 1144587 з яких – міське населення [8,4]. Незважаючи на це, працездатного населення було замало. Тому головною передумовою виконання відбудовчих робіт стало залучення до праці жінок й розвиток соціалістичного змагання при постійному збільшенні зовнішніх міграцій до регіону.

На всю країну стали відомі імена шахтарів О. Кеді (молодого вибійника шахти ім. Ф. Кона, який видобув за зміну 38,5 т. вугілля, тобто виконав завдання на 1050%), В. Паршикова (виконав за зміну 15,5 змінних норм) та ін., які працювали по-стахановськи. На залізницях поширювалася ініціатива кондуктора Краснолиманського резерву М. Шепотько про відновлення швидкісної обробки поїздів, обхідника Свердловської дистанції М. Казанцева – об'єднання зусиль кількох обхідників для проведення ремонту залізничних колій у вільний від роботи час і т. д. Але й рух передовиків не міг вирішити завдань відбудови, тим більше, що їх потрібно було виконати у найкоротший термін. Услід за чоловіками пішли у вибої й жінки. На Донеччині першими жінками-вибійниками стали Н. Кузьменко – дружина фронтовика, М. Гришутіна – донька шахтаря, З. Лагутіна, Р. Бурих у Горлівці, М. Пекова у Макіївці та ін. 10 грудня 1943 р. у Горлівці відбувся зліт дівчат – шахтарів, на якому вони зверну-

лися до усіх дівчат та жінок: «Наслідуйте наш приклад, сміливіше йдіть, товариші, на шахти. Оволодівайте фахами своїх батьків і братів – ставайте вибійниками, врубмашиністами, машиністами електровозів» [9]. А згодом започаткували соціалістичне змагання за перевиконання щоденних норм. В січні 1944 р. Н. Кузьменко за зміну вирубала 43,3 т, виконавши планове завдання на 940%, М. Гришутіна – на 1140%. В. Орзулова 15 березня 1944 р. встановила рекорд – 71 т вугілля, або 1400% від планового завдання, а М. Пекова щоденно виконувала норму на 250–280 %. Їхній приклад наслідували чоловіки що, прибули на шахти за оргнаборами. Згодом розпочалося змагання на звання «Майстра вугілля у дні Вітчизняної війни», для чого потрібно було виконувати місячну норму на 150%. Вже до травня 1944 р. це звання отримали майже 4,3 тис. жінок і чоловіків. Розгорталось соціалістичне змагання й серед присланих на відбудовчі роботи. Колишній директор шахти № 4-5 «Микитівка» Т.А. Джапарідзе згадувала, що головний тягар відбудовчих робіт ліг на плечі жінок та дівчат, які прибули з інших звільнених областей України і ніколи не бачили шахт взагалі. І те, що вони зробили – вже до річниці звільнення Донбасу пустили шахту в експлуатацію – неможливо назвати інакше як подвиг [10,72]. У вугільній промисловості Донбасу чисельність жінок досягла у 1944 р. майже 100 тис. осіб. На підземних роботах вони складали 42,6 % від усіх робітників, а на поверхні – 55,9% [11,101].

Проте відбудова потребувала не тільки героїзму й ударної праці десятків чи сотень робітників, але й зростання їх загальної чисельності, що було неможливо без зростання зовнішніх міграцій. Тому, згідно з постановою ДКО від 28 лютого 1944 р. для відбудови підприємств верстатобудування по лінії НКО у другій половині 1944 р. підлягали мобілізації 2 тис. військовозобов'язаних, звільнених від стройової служби, а у першій – ще 3 тис. осіб, а 31 травня 1944 р. було прийнято постанову ЦК КП(б)У «Про шефство областей України за вугільними трестами Донбасу». Згідно з ним Ворошиловградській і Сталінській обкоми партії закріпили відповідні області, райони України за окремими комбінатами, трестами, шахтами. Продовжували йти й молодіжні призови, які здійснювалися через обкоми та райкоми відповідних областей за рознарядками ЦК ВЛКСМ та ЦК ЛКСМУ. Щоб посилити зовнішні міграції, заохотити сільське населення до прибуття на відбудову Донбасу з'явилися й звернення передовиків виробництва, які раніше прибули на відбудову. Так, у квітні 1944 р. колишні колгоспниці М. і Н. Клименко, О. і Г. Копійки, К.Щербак звернулися до колгоспників з закликом приїздити й залишатися на роботі у Донбасі [12]. Це забезпечувало зростання зовнішніх міграцій, чисельності населення регіону, його трудових ресурсів і їх включення у соціалістичне змагання за виконання планів відбудови. Відповідно від імені прибулих з'являлися нові звернення, які друкували на сторінках газет. Так, 26 квітня на сторінках «Правди» було надруковано лист запорізьких колгоспників, у якому вони писали: «Донбас став нашою рідною домівкою, а до шахти тягне так само, як тягнуло на колгоспне поле. І ба-

гато хто з нас вирішив залишитися в Донбасі не на один місяць, а назавжди, тому що сподобалася нам шахтарська праця» [13]. Вже на 1 травня 1944 р. на підприємствах вже працювало 43500 молодих людей. Але більшість з них не мали ніякого фаху. Тому 2 жовтня 1944 р. указом Президії Верховної Ради СРСР «Про державні трудові резерви СРСР» для підготовки фахівців призову до РУ і залізничних училищ підлягали юнаки 14–15 років, і 16–17-ті років – до шкіл ФЗН. Згодом наказами відповідних наркоматів мобілізацію до ФЗН/РУ було поширено й на дівчат. А щоб стимулювати зовнішні міграції до Донбасу з'являються листи-заклики. Так, в березні 1945 р. до Одеського обкому КП(б)У поступив лист від керуючого трестом «Макіїввугілля» І. Росочинського про трудову перемогу шахтарів тресту, які зайняли перше місце в соціалістичному змаганні в Донбасі по видобутку вугілля, відбудові шахт й проведенню підготовчих робіт. В ньому він відзначає й значення зовнішніх міграцій до регіону: «Цих успіхів ми досягли й тому, що славні колгоспники Одеської області, наші добрі шефи, які прибули до нас допомогти у відбудові Всесоюзної кочегарки, пліч-о-пліч з нашими гірниками працюють у шахті, відбудовують їх, видобувають вугілля, виконують і перевиконують державні плани» [14]. Зрозуміло, що цей лист, разом з іншими подібними з різних підприємств йшли до областей України й ставали одним з чинників стимулювання зовнішніх міграцій. Відповідно поступово зростала й чисельність населення регіону, склавши на 1 січня 1944 р. у Ворошиловградській області – 1042887 осіб, на 1 листопада 1945 р. – 1244091 і тільки на 1 грудня 1945 р. – 1388971 особу, тобто 77,3 % довоєнної чисельності населення [1, 12].

Виходячи з цього, у четвертій п'ятирічці, хоча в Донбас й почали прибувати демобілізовані, але демографічне становище майже не змінилося. Відбудовчі роботи потребували значно більшої робочої сили. Тому і в цей час одними з головних завдань залишалися розгортання соціалістичного змагання та спрямування нових міграційних потоків до регіону. Так, тільки у 1947 р. чисельність прибулих досягла по Ворошиловградській області 151330 [16, 68], а по Сталінській – 258271 особи [17, 41]. В першу чергу це були молоді люди, мобілізовані до шкіл ФЗН і ремісничих училищ та за оргнаборами, які прибували на відбудову шахт, металургійних та коксохімічних заводів, які включалися й у соціалістичне змагання.

Ще у березні 1946 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з прийняттям Закону про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.», у якому було запропоновано розгорнути соціалістичне змагання за дострокове виконання та перевиконання планів. Й одразу металурги Макіївського металургійного заводу виступили з подібною ініціативою, поставивши завдання добиватися щорічної виплавки 50 млн. т чавуна і 60 млн. т сталі. У вугільній промисловості у березні 1946 р. М. Лукічов і О. Денисенко встановили новий рекорд, ви-

конавши планове завдання на 2000%, а за місяць перевиконали план трьох місяців видобутку вугілля. Начальник дільниці шахти № 5-6 ім. Димитрова І. Бридько запровадив метод циклічної організації праці. Ці зачини знайшли відгук на усіх підприємствах Донбасу. Проте навіть широке розгортання соціалістичного змагання не могло компенсувати нестачу робітників. Тому, щоб заохотити зовнішні міграції, з'являються нові листи-заклики. На цей раз у грудні 1946 р. з ним виступили колгоспники артіль «Заповіт Леніна» Полтавської області. Звертаючись до свого земляка, відомого шахтаря Г. Запорожця, який прибув на відбудову й став майстром вугілля, вони писали, що вирішили схвалити рішення колгоспної молоді йти на роботу до шахт Донбасу. «Чим допомогти нашим славним шахтарям? Й одноставно ми вирішили схвалити бажання нашої молоді йти на роботу в Донбас, на поповнення кадрів п'ятирічки. Ваш знаменитий зачин – оволодіти ведучим гірняцьким фахом – надихнув нашу молодь, і вона викликається їхати до вас, щоби вчитися у вас, у Лукічова, працювати в Донбасі на благо Батьківщини...» [18]. Бюро Київського обкому КП(б)У схвалило цей зачин й запропонувало партійним організаціям розгорнути відповідну роботу по його пропаганді. Вже до 20 грудня на шахти виїхало з Тетіївського району 93 особи, замість 60, як планувалося раніше. У наступні дні з Ракитнянського району виїхали на шахти Донбасу 88 осіб, зі Ставищанського – 92, з Шполянського – 75 [19].

Але прибулі, хоча й включалися до соціалістичного змагання, та далеко не всі могли витримати завданий темп, важкі умови праці та відсутність побутових умов, що спричинялося до постійної плинності і відтоку робочої сили з регіону. Зокрема, тільки за 1947 р. з комбінатів «Сталінвугілля» і «Артемвугілля» вибуло більше 117 тис. робітників, з них більше 12 тис. молодих робітників, які закінчили школи ФЗН. І тільки постановою ЦК ВКП(б) «Про стан партійно-політичної роботи на вугільних шахтах Донбасу» від 28 лютого 1948 р. звернула увагу на причину великої плинності кадрів – умови праці та життя прибулих, намітивши низку відповідних заходів, внесла зміни до умов оргнаборів і мобілізацій молоді до шкіл ФЗН й ремісничих училищ. Зрозуміло, що соціально-побутові умови не могли швидко змінитися. Як результат, у 1948 р. механічний приріст дещо зменшився, досягнувши 109967 осіб у Ворошиловградській області і 167418 – у Сталінській [20, 60]. Проте збільшилася кількість молоді, яка прибувала за призовами до ФЗН та ремісничих училищ, дорослих за оргнаборами. У 1948 р. до Ворошиловградської області прибуло 191526, а до Сталінської – 354064 особи [21, 9]. Це відбилося й на ході соціалістичного змагання. Якщо у 1946 р. ним було охоплено 80% усіх робітників та службовців, то наприкінці 1948 р. – 90% [22, 65]. Встановлювалися й нові рекорди. У лютому 1948 р. вибійник шахти ім. Калініна О. Тюрєнков виробив за зміну 669 т. вугілля й перекрив рекорд М. Ізотова, який у 1930-ті роки досягав 607 т., а згодом регулярно став виконувати 3–4 змінні норми. Його приклад наслідували й на інших шах-

тах. Відповідно зростала й платня передовиків, що було досить важливим стимулом для включення працівників, в том числі й прибулих з інших регіонів, до змагання, а також стимулювало нові зовнішні міграції.

Усе це призвело до зростання чисельності населення регіону і 21 листопада 1951 року було прийнято нову постанову Ради Міністрів СРСР «Про впорядкування проведення організованого набору робітників», що остаточно закріпила принцип їх добровільності, пільги та відмову від військово-адміністративних методів керування міграціями населення, хоча й призвело до деякого зниження рівня міграцій. Незважаючи на це у 1951 р. механічний рух населення у містах та міських поселеннях характеризувався, як і раніше, великим прибуттям населення з інших областей і значним вибуттям. У цей час прибуло 160285 осіб до Ворошиловградської області, а до Сталінської – 326112 осіб, а механічний приріст населення міст та сіл склав відповідно 53367 та 99800 осіб [23, 321], чисельність населення Донбасу, а разом з тим й трудових ресурсів, за 1943–1951 рр. досягла й перевищила рівень 1939 р., а прибулі включалися до соціалістичного змагання.

Отже, відбудова й розвиток командної економіки у 1943–1951 рр. могли йти тільки за рахунок зовнішніх керованих міграцій і соціалістичного змагання, які були тісно пов'язані між собою.

Література та примітки

1. Державний архів Луганської області (ДАЛО), ф. Р-2519, оп. 10, спр. 7. 2. Державний архів Донецької області (ДАДО), ф. 326, оп. 2, спр. 32. 3. Правда: выездная редакция в Донбассе. – 1943. – 14 декабря. **4. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.** – Донецк, 1980. – С. 224. **5. Решения** партии и правительства по хозяйственным вопросам 1917–1967. Т. 3 – М., 1968. **6. Правда:** выездная редакция в Донбассе. – 1944. – 18 января. **7. ДАЛО.** Ф. Р-2519. Оп. 10, спр. 11. **8. ДАДО,** ф. 326, оп. 1, спр. 398. **9. Социалистический Донбасс.** – 1943. – 24 декабря. **10. 50 стахановских лет.** – Донецк, 1986. **11. Малявин П.М., Бочаров Ф.С., Лихобабин А.В.** Шахтеры – гвардия труда: Страницы истории профсоюза работников угольной промышленности. – М., 1986. **12. Правда:** выездная редакция в Донбассе. – 1944. – 15 апреля. **13. Там само.** – 26 апреля. **14. Правда** Украины. – 1945. – 11 марта. **15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. Р-582, оп. 11, спр. 118. 16. Там само,** спр. 119. **17. Правда** Украины. – 1946. – 12 декабря. **18. Там само.** – 22 декабря. **19. ЦДАВО** України, ф. Р-582, оп. 11, спр. 184. **20. Там само,** спр. 48. **21. История** Украинской ССР. Т. 9. – К., 1985. **22. ЦДАВО** України, ф. Р-582, оп. 11, спр. 286.

The article focuses on the interaction and interference of socialist competition and external migrations to Donbass from 1943 to the beginning of the 1950th. It strengthens the idea that restoration and development of the

command economy were possible only due to external migrations and socialist competition.

УДК 9(477) «197»

Бернацький М.П.

ЗАЛУЧЕННЯ РОБІТНИКІВ ДО ТРУДОВОГО СУПЕРНИЦТВА ПАРТІЙНИМИ ТА ПРОФСПІЛКОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У 70-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

На сучасному етапі розвитку державотворення в Україні велике значення має вивчення й критичне осмислення досвіду участі різних верств населення у суспільному житті. Саме в період 70-х років ХХ століття, що отримав назву «застою», найвиразніше простежується специфіка соціально-економічного та громадського способу буття українсько-радянського суспільства. Узагальнення та теоретичне осмислення досвіду участі робітників (найбільш численної групи суспільства в УРСР) в економічній, політичній і соціальній сферах життя в 70-ті роки ХХ століття сприятиме створенню наукової бази для аналізу сучасної ситуації щодо соціальної активності громадян, це робить обрану тему важливою й актуальною.

Участь робітників у різних напрямках і формах трудового змагання була об'єктом дослідження українських учених у 70–80-і рр. Питанням залучення і діяльності робітників до трудового суперництва партійними та профспілковими організаціями присвячені праці А.А.Кондрацького, М.Р.Плюща, А.М.Веселової, А.О.Ручки, В.П.Литовченка, А.Г.Талана, В.М.Артеменка, Ю.В.Сиволоба, М.В.Довгопола та ін. Зібраний і узагальнений у монографіях матеріал дає можливість на основі висвітлення специфічних форм і напрямків діяльності робітників у виробничій сфері простежити методику аналізу даної проблематики. Однак трудове суперництво в працях учених 70–80-х рр. розглядається без критичного осмислення. Домінуючими у викладі матеріалу є позитивні моменти аналізу місця робітників у різних аспектах трудового змагання. Адже дослідникам в умовах жорсткого рецензування, заборони гласності, свободи викладу міркувань, що розходилися з офіційною ідеологією, неможливо було давати об'єктивні оцінки результативності участі робітників у трудовому суперництві. Серед праць, що вийшли друком наприкінці 80-х та в 90-ті роки ХХ століття заслуговує на увагу колективна монографія «Соціальна активність робітничого класу Української РСР (70–80-ті роки)» [1], монографія В.М.Желтухіна «Виробнича діяльність робітничого класу Української РСР» [2]. У них не тільки подається значний фактичний матеріал про участь робітників у трудовому суперництві, але й розкриваються причини негативних явищ радянсь-

кого суспільства, що гальмували реалізацію потенційних можливостей робітників у політичній, громадській та виробничій діяльності. Наприкінці 90-х років ХХ століття і на початку ХХІ століття виходять дослідження українських учених, які на основі нових підходів вивчають, узагальнюють трудову активність робітників. Заслужують на увагу дослідження В.М.Докашенка, П.П.Панченка, колективна монографія «Нариси історії профспілок України» [3] та ін. Введення авторами в науковий обіг архівних джерел, при відповідному об'єктивному аналізі документів дозволило критично переглянути старі концептуальні підходи до участі робітників у різних формах і напрямках трудового суперництва, проаналізувати й дати більш об'єктивну оцінку участі робітників у виробничій сфері.

У досліджуваний період партійні та профспілкові органи велику увагу в зростанні соціальної активності робітників приділяли різним формам трудового суперництва. Масове трудове змагання зародилось у 1929 році і набуло різних форм у роки першої п'ятирічки. Новою сторінкою в розвитку трудового змагання був стахановський рух. У 2005 році виповнюється 70 років з початку цього руху. Приклад новаторів був поширений у багатьох галузях виробництва і набув різних форм і напрямків у наступні десятиріччя ХХ століття. У 70-ті роки ХХ століття в УРСР соціалістичне змагання проходило під керівництвом і контролем з боку партійних та профспілкових органів.

Партійні організації значну увагу приділяли більш широкому розвитку починів, спрямованих на дострокове виконання п'ятирічних завдань, зустрічі партійних з'їздів, ювілейних дат тощо. На Чернігівщині Ніжинський міськком партії схвалив ініціативу колективу бригади слюсарів-складальників Г.К. Бакути з «Ніжинсільмашу» та В.П. Парходька з механічного заводу, які взяли високі зобов'язання щодо дострокового виконання завдань першого року десятої п'ятирічки, під девізом «П'ятиріччі якості – робітничу гарантію». Прилуцький міськком партії схвалив ініціативу пресувальниці заводу «Пластмас» Т.І. Аполонової, делегата ХХV з'їзду компартії України, яка зобов'язалася «за п'ятиріччя подвоїти виробіток і продуктивність праці» [4]. Такі приклади можна знайти і в інших регіонах.

Незважаючи на те, що майже на кожному підприємстві існували почини з дострокового виконання п'ятирічок, жодна з них у досліджуваний період, як і в подальші роки, повною мірою не була виконана. Стагнація економіки, командно-адміністративні методи керівництва, гонитва за виконанням плану за будь-яку ціну, не враховуючи стан можливостей підприємств, низька продуктивність праці були основним гальмом у справі втілення в життя багатьох починів робітників.

Так, почини в будівельних організаціях республіки залишилися фактично тільки побажанням. Не виконали не тільки взятих зобов'язань, але й річних планів у роки дев'ятої п'ятирічки трести «Шахтаржитло-

буд», «Єнакієвометалургбуд», «Мінважбуд», «Нафтогазбуд» Мінпромбуду та інші [5].

Зазначимо, що більшість починів, а також напрямки соціалістичного змагання планували в кабінетах за вказівками парторганів парткерівники. Наприклад, пленум ЦК компартії України в липні 1972 р. запропонував провести роботу з активної участі кожного трудового колективу в зустрічі 50-річчя утворення СРСР, що дало імпульс виникненню починів на підприємствах. Колектив Дніпропетровського металургійного заводу ім. Петровського виступив із закликом: «50-річчю СРСР – 50 ударних тижнів!», трудівники заводу «Радіоприлад» оголосили 50-денну вахту Дружби народів [6,691]. На Харківщині оголошувалось змагання «Від досягнень ювілейного року до нових перемог на честь з'їзду партії». Понад 3270 бригад, змін, цехів змагались за присвоєння звання імені ХХІV з'їзду КПРС, сотні бригад і 40 тис. передовиків виробництва боролися за право підписати рапорт з'їзду. У перших рядах учасників були робітники-комуністи [7].

Однак кінцеві підсумки діяльності промисловості, скажімо, Харківщини були не такими, як бажалось. Не виконало плану з реалізації продукції 51 підприємство, 69 не забезпечили план продуктивності праці, 105 знизили показники порівняно з раніше досягнутими. Крім того, 92 заводи й фабрики допустили подорожчання собівартості товарної продукції на суму понад 7 млн. крб. [8]. Це трапилось тому, що некритично оцінювалась реальна можливість підприємств, трудових колективів.

У досліджуваний період профспілки, як і в попередні роки, звертали увагу на організацію змагання, що мало гіперболізований вигляд і в багатьох випадках було надуманою справою. Профспілкам у тій справі відводилась основна роль, партія постійно тримала це питання в полі зору. ЦК КПРС з цього приводу в 1971 р. прийняв рішення «Про подальше поліпшення організації соціалістичного змагання», з'явилися інші документи. У них відзначалась необхідність посилення ролі змагання в розвитку діловитості та ініціативи трудящих, більш широкого й ефективного їх залучення до управління суспільним виробництвом. У 1970 р. в республіці налічувалося 13,9 млн. учасників змагання, у 1975 р. їх кількість збільшилась до 16,7 млн., а вже у 1980 р. вона складала 21,2 млн. чоловік [9–11]. Соціалістичне змагання проходило під різними гаслами, починами, ініціаторами яких вважались окремі робітники, трудові колективи або галузі виробництва.

Однак за великими кількісними показниками руху стояли й значні проблеми, прорахунки, показушність і формалізм. Не завжди, скажімо, вимогливо підходили до підтвердження звання ударника компраці чи колективу компраці. Монтеру Харківської дистанції шляху О.О. Іванову, який мав прогули в роботі, було підтверджено звання ударника компраці. Після цього рішення він і далі допускав прогули. Майстер цієї ж організації М.Л. Сорока після підтвердження звання ударника компраці зробив кілька прогулів, займався пияцтвом, знаходився на лікуванні від алкого-

лізму, але звання ударника його так і не позбавили. Профспілкова організація й керівництво Полтавського відділення залізниці в 1979 р. кілька разів указували на недоліки в роботі, невиконання виробничих завдань станцією Ромадан, однак у червні 1979 р. своїм рішенням підтвердили станції звання колективу компраці, а через кілька днів, підводячи підсумки змагання за другий квартал року, станцію Ромадан знову називали серед відстаючих [12]. На багатьох підприємствах дбали більше про показники зростання чисельності ударників компраці, ніж про саму роботу цих підприємств. У Донецькій області на Костянтинівському металургійному заводі ім. Фрунзе працювало 5242 чол. За даними завкому й обкому профспілки у змаганні за звання ударників компраці брало участь 4260 робітників, або 81,2%. У той же час завод за багатьма основними показниками не виконував плану, його лихоманило. У колективі було 266 прогульників, 27 чоловік скоїли кримінальні злочини, 56 було засуджено за дрібне хуліганство, 205 протягом року потрапляли до медичного витверезника [13].

Такі приклади змагання, зокрема за звання ударників компраці, із зазначеними недоліками не тільки підривали ідею трудового суперництва у виробничих колективах, в окремих робітників, але й негативно позначались на всій системі роботи профспілкових організацій.

На початку 70-х років оголошується змагання гірників за видобуток з очисного вибою 1 тис. т. вугілля. Цей рух «тисячників», схвалений ЦК КПРС, розпочала комплексна бригада шахти «Трудівська», яку очолював Герой Соціалістичної Праці І.І. Стрельченко. Бригада в серпні 1971 р. встановила рекорд, видавши на-гора з однієї лави за 31 робочий день понад 170 тис. т. вугілля. Наприкінці року керівники 16 шахтарських бригад, учасники Всесоюзного семінару з вивчення досвіду роботи бригади І.І. Стрельченка підписали договір про змагання за видобуток у 1972 р. не менше 500 тис. т. вугілля. У 1973 р. «п'ятисоттисячниками» стали 45 бригад. Шаhtarські бригади, керовані М.П. Чихом, В.Г. Мурзенком, О.Я. Таценком та іншими, подолали мільйонний рубіж видобутку [11, 536–537].

Однак рух «тисячників» мав не тільки високі показники в кінцевих результатах роботи окремих бригад, значними були також й інші показники певної кількості бригад. У 1979 р. з 170 бригад, що змагались, 65 не виконали поставленої мети. Найбільша кількість бригад, що не впорались із завданням, припадала на об'єднання «Донбасантрацит» – 8, «Свердловантрацит» – 7, «Краснодонвугілля» – 7, «Макіїввугілля» – 6 [14].

У хворобливій гонитві за показниками видобутку вугілля не завжди зважали на можливості бригад, які ледве справлялись із плановими завданнями або виконували їх не повною мірою. Велика кількість бригад мала старе обладнання, погане постачання, що негативно позначалось на результатах їхньої праці. Але про такі бригади, про їх жагучі проблеми майже нічого не говорилося по телебаченню, радіо, у пресі, не розкривались причини такого складного становища. Профспілки недостатньо

проводили відповідну роботу, щоб розв'язати найгостріші виробничі проблеми шахтарських бригад, не говорячи вже про соціальні питання.

На підприємствах набули поширення складання особистих і колективних планів підвищення продуктивності праці й відкриття рахунків економії й заощадження, впровадження внутрішньозаводського й внутрішньо цехового госпрозрахунку. На заводі «Запоріжсталь» в умовах внутрішньозаводського змагання головними критеріями в оцінці наслідків праці було виконання плану випуску товарної продукції, зниження її собівартості, випередження зростання продуктивності праці порівняно з ростом заробітної плати, економія сировини й матеріалів та ін. [15]. Під девізом «Щодня – ударна праця» профспілки вели роботу серед шахтарів Львівщини. Бригада А.А. Акімова з шахти № 8 «Великомостівська» перша в Червонограді довела середньодобове навантаження на лаву до 1000 т вугілля і виступила ініціатором збільшення навантаження на лаву. На Львівському автобусному заводі проводились конкурси робітників провідних професій. У практику увійшло укладання договорів між цехами та іншими виробничими підрозділами заводу [16].

У досліджуваній період на виробництві набули поширення зустрічні плани. У республіці першими стали розробляти зустрічні плани колективи Харківського заводу контрольно-вимірювальних приладів, Кременчуцького автомобільного, Львівського заводу кінескопів, шахти «Молодогвардійська» на Ворошиловградщині, Херсонського комбінату та інші [11, 536]. Зустрічні плани повинні були сприяти підвищенню ефективності виробництва за рахунок мобілізації внутрішніх резервів на засадах більш повного й раціонального використання трудових ресурсів, обладнання, посилення режиму економії, зміцнення дисципліни праці, поширення передового досвіду робітників, трудових колективів.

Головну роль у здійсненні цих планів повинні були відігравати робітники. Проте нерідко були відсутні чіткі галузеві рекомендації, недостатнім було матеріально-технічне постачання, траплялись недоліки планування, слабкою була організаційна робота міністерств, відомств щодо створення необхідних умов для виконання прийнятих підприємствами зустрічних планів. Так, із 25 зустрічних планів, представлених колективами в об'єднанні «Укршвейпром» у 1975 р., лише дев'ять було затверджено своєчасно [17]. Окремі міністерства, підміняючи ініціативу трудових колективів, необґрунтовано встановлювали їм обсяги зустрічних планів. Так, Міністерство машинобудування для легкої й харчової промисловості й побутових приладів СРСР 10 грудня 1974 р. направило колективу об'єднання «Київхарчмаш» контрольні цифри зустрічного плану з реалізації продукції на 1975 р. в обсязі 165 тис. карбованців, а план за цим показником був доведений до об'єднання тільки через два місяці [17].

На підприємствах республіки в 70-ті роки набув поширення рух за скорочення термінів виконання планових завдань на тиждень, місяць, рік, п'ятирічку в цілому. У цьому русі брали участь на початку 70-х років

близько 800 тис. робітників. З метою залучення робітників до боротьби за підвищення ефективності виробництва, профспілкова організація Донецького машинобудівного заводу ім. Ленінського комсомолу України діяла так, щоб цей процес сприяв підвищенню продуктивності праці не тільки на кожному робочому місці, але й на підприємстві в цілому [11, 536]. Однак скорочення термінів виконання планових завдань спричинило негативні наслідки. Часто порушувались інженерні розробки, технологія, що призводило до зниження якості, браку, а іноді й до трагедій. Зокрема, порушення технології виробництва призвело до катастрофічних наслідків трагедії на Чорнобильській атомній електростанції, аварій на будовах, шахтах, взагалі на виробництві. Значною була кількість виробів, що виходили за межі заводів і фабрик неякісною, з наявністю браку. Часто кількісні показники не відповідали якісним. Зазначені недоліки призводили до повторних затрат та їх подолання. Особливо значним був відсоток браку на будівництві, де ідея дострокової здачі об'єктів стала своєрідною хворобою, що забиравала все нові й нові затрати на виправлення недоліків. Так, у 1975 р. на Ворошиловградщині не забезпечили своєчасної здачі в експлуатацію таких об'єктів, що повинні були ввійти достроково: це об'єкти первинної переробки нафти на Лисичанському нафтопереробному заводі, потужності з виготовлення кубових барвників на виробничому об'єднанні «Барвник», комплекс з виробництва молока в радгоспі «Партизанський» Ровеньківського тресту радгоспів та інші. Вісімнадцять об'єктів і потужностей були введені в дію при відсутності відповідних актів: по тресту «Ворошиловградпромбуд» – 6, «Северодонецькхімбуд» – 5, «Ворошиловградсільбуд» – 3 та інші [18].

На початку 70-х років набув поширення рух суміжників. Так, колектив Київської взуттєвої фабрики №6 змагався з Київським шкіряним заводом. У результаті спрямованої роботи у львівських фірмах – взуттєвій «Прогрес» і шкіряній «Світанок» – значно поліпшилась якість продукції, а також підвищилась продуктивність праці в цехах взуттєвої фабрики на 4,2%. У русі суміжників у 1970 р. в республіці взяли участь 310 підприємств легкої промисловості [19].

Між тим, значна кількість підприємств, галузей економіки з року в рік не виконували планових завдань. У 1970 р. 20 доменних і частина мартенівських печей, п'ять прокатних станів не змогли працювати за проектною потужністю. У результаті було не додано до плану понад 2 млн. т чавуну, 1 млн. т сталі і близько 520 тис. т прокату. Не освоїли прокатних потужностей 127 шахт, серед яких значна частина не виконала виробничих завдань [19]. Недоліки постійно супроводжували діяльність вугільної промисловості в республіці. Зусиль профспілок тут було далеко недостатньо, керівники шахт теж не всьому могли дати раду. Так, у 1979 р. до плану не додано 2,8 млн. т вугілля і до зобов'язань надпланового видобутку вугілля – 78 млн. т. З 17 об'єднань не виконали плану 7. Особливо великою була заборгованість в об'єднаннях «Стахановвугіл-

ля», «Первомайськвугілля». Планові показники не виконали 36,7% шахт, 46,6% видобувних дільниць [20].

Крім того, 213 колективів бригад і окремих виробників, які зобов'язались допомагати відстаючим, самі не виконали установлених планів [20]. На Ворошиловградщині із 150 видобувних бригад план не виконали 99, або 66,1%, і взяті зобов'язання – 111 бригад, або 74%. Ними не додано до плану 805,8 тис. т вугілля, а до зобов'язань – 924,1 тис. т [20]. У 1980 р. в області з 55 видобувних бригад, які підтримали почин «ХХVI з'їзду КПРС – особистий трудовий подарунок кожного», виконали державний план тільки 21 бригада, а зобов'язання – 17. З 20 видобувних прохідницьких бригад тільки 9 трудових колективів виконали план [20]. Не виконали взятих зобов'язань трудівники нафтопереробної промисловості республіки; вони не справилися навіть з виконанням планових завдань з виробництва й реалізації продукції. Жодне підприємство галузі не виконало договірних зобов'язань у питаннях поставок. Народному господарству було не додано 2,5 млн. т нафти, 330 тис. т бензину, 522 тис. т дизельного палива [20].

З престижних міркувань окремі колективи виступили з різного роду штучними, надуманими ініціативами. Поширеними були «одно-стайні» гасла, що закликали швидко йти вперед, перевиконувати плани. Однак більшість із цих гасел залишалась лише гаслами. Значна частина робітників ставилась до них цілком байдуже. Великою була прірва між зростаючою кількістю починів, рухів і реальною їх матеріалізацією. Жодна п'ятирічка, включаючи дев'яту й десятую, не була виконаною, незважаючи на різні форми суперництва і їх масовість. Слід звернути увагу й на підведення підсумків суперництва. З метою підвищення трудової й суспільно-політичної активності трудящих, перш за все робітників, у республіці в досліджуваній період існувало 70 тис. перехідних і неперехідних прапорів, 500 тис. вимпелів, дипломів, що вручались «за підсумками» та за «наслідками» [21]. У колективах, що подавались до відзнак, складались ґрунтовні довідки про їх роботу. Ці матеріали підписувалися керівниками підприємств, організацій, секретарями парторганізацій, головами ФЗМК, секретарями комсомольських організацій і направлялись галузевому обкому профспілок або облпрофраді. Пропозиції обкомів профспілок у свою чергу узагальнювались облпрофрадою, обов'язково погоджувались з обкомом партії та облвиконкомом й адресувалися «за інстанцією» [22]. У справі відзначення переможців існував певний апофеозний ритуал, водночас було й багато недоліків, формалізму. Перехідні Червоні прапори, почесні грамоти та інші форми заохочень вручались із запізненням, іноді задля годиться, буденно. У будівельному управлінні тресту «Краснолучпромбуд» на Ворошиловградщині в 1975 р. дільниці № 4, яка посіла перше призове місце за лютий, дільниці № 2, що виборола друге місце, перехідний Червоний прапор і Почесна грамота довгий час не були вручені, бо керівництво управління й голова будкому не знали, де в них знаходились прапори та вимпели [23]. Непоодинокими були

випадки, коли Книги пошани заповнювались несвоєчасно. Іноді свідоцтва передовикам і передовим колективам вручались без відповідної гласності. На деяких підприємствах робітники, які зберегли звання «Кращий за професією», протягом трьох місяців поспіль заносились на заводську Дошку пошани, а якщо більше восьми чи дев'яти місяців – до Книги пошани, що часто не виконувалось [24]. На ряді підприємств для преміювання переможців виділялись часто символічні кошти, чим принижувалась сама ідея матеріального заохочення за успіхи в наслідках праці.

Оцінюючи участь робітників у трудовому суперництві в досліджуваний період, слід зазначити, що вона була досить різноманітною. Робітники, які становили в партійних і профспілкових організаціях домінуючий відсоток, залучались до різних форм і напрямків трудового змагання. Однак старі форми організації праці на виробництві, методи господарювання вичерпали себе і консервували такі напрямки соціальної активності, які вже не давали в багатьох випадках значних позитивних наслідків у виробничій діяльності. Цінні ініціативи, пропозиції, що поступали від робітників, розчинялись у великій кількості вигаданих керівними партійними і профспілковими органами починів, рухів, які часто до кінця не доводилися, а так і залишалися ініціативами. Нерідко жива робота підмінювалася паперотворчістю, парадністю, заорганізованістю, що у свою чергу вело до соціальної апатії значної частини робітників. Саме ці та інші недоліки звужували добровільну і свідому участь робітників у суспільно-політичному житті та виробничій діяльності, заважали їх включенню в управління справами суспільства.

Вивчення й критичне осмислення участі робітників у виробничій сфері в досліджуваний період сприятиме уникненню прорахунків, помилок і допоможе визначитися з оптимальними формами й напрямками залучення робітників до трудової активності на сучасному етапі розвитку України й у найближчому майбутньому.

Література та примітки

1. Соціальна активність робітничого класу Української РСР (70–80-ті роки) / Ю.Д.Зайцев, О.І.Луцький, В.П.Іськов та ін.; Відп. ред. Ю.Ю.Сливка. – К., 1988. 2. Желтухін В.М. Виробнича діяльність робітничого класу Української РСР (1966–1980). – К., 1990. **3. Нариси історії профспілок України / Федерація профспілок України. / Голов. ред. О.М.Стоян. – К., 2002. 4. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп. 32, спр. 1055, арк. 96–97. 5. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 2, спр. 163, арк. 47. 6. Нариси історії Комуністичної партії України. – К., 1977. 7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 54, спр. 1253, арк. 6. 8. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 1055, арк. 7. 9. Бойовий загін ленінської партії. Компартія України в цифрах. – К., 1981; Об'єднаний архів федерації незалежних профспілок України, ф.2605, оп. 9, спр. 444,**

арк. 30; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2605, оп. 8, спр. 6531, арк. 2; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2605, оп. 8, спр. 9627, арк. 4. **10. Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2605, оп. 8, спр. 9700, арк. 13, 14. **11. Очерки** истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К., 1983. **12. Об'єднаний** архів федерації незалежних профспілок України, ф. 2605, оп. 9, спр. 445, арк. 82. **13. Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2605, оп. 8, спр. 6506, арк. 82. **14. Об'єднаний** архів федерації незалежних профспілок України, ф. 2605, оп. 9, спр. 443, арк. 34. **15. Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2605, оп. 8, спр. 6605, арк. 3. **16. Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2605, оп. 8, спр. 6557, арк. 2, 4. **17. Центральний** державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 909, арк. 40. **18. Луганський** об'єднаний архів федерації незалежних профспілок, ф. 8, оп. 1, спр. 708, арк. 5, 6. **19. Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2605, оп. 8, спр. 6435, арк. 14, 77. **20. Об'єднаний** архів федерації незалежних профспілок України, ф. 2605, оп. 9, спр. 443, арк. 34, 39. **21. Панченко П.П.** Міф про компрацю, комуністичне ставлення до неї та соцзмагання // Профспілкова газета. – 1992. – 12 квітня. **22. Центральний** державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 32, арк. 45, 46. **23. Луганський** об'єднаний архів федерації незалежних профспілок, ф. 8, оп. 1, спр. 196, арк. 26, 27. **24. Центральний** державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 33, арк. 238.

This article tells how the workers took part in the labour competition in 70 XX century in USSR (Ukrainian Soviet Socialist Republic). The author analyses the results of the different forms and directions of the innovator movement. The author ponders over the causes of the negative phenomenon's in a society, and their influence on the deterioration working activity.

УДК 94 (417.6) «194»

Божко Г. І.

СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ – ДЖЕРЕЛО ВІДНОВЛЕННЯ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ В ПОВОЄННІ РОКИ

2005 рік – це рік 70-річчя стахановського руху. Стахановський рух, що був породжений на Донбасі в довоєнну пору, відіграв важливу роль у відновленні та подальшому розвитку народного господарства

СРСР у четвертій п'ятирічці. Ось чому, святкуючи визначну дату, ми знову й знову пригадуємо джерела самовідданої праці гірників нашого шахтарського краю.

1935 рік. На Кадіївській шахті «Центральна-Ірміне» 31 серпня забійник Олексій Стаханов видобув за зміну 102 тонни вугілля, що було рівнозначно виконанню 14 норм. Згодом у Стаханова з'явилися тисячі послідовників у всіх галузях народного господарства, розпочався масовий рух за високу продуктивність праці. Невдовзі його синонімом стала назва «рух новаторів».

Державно-політичні структури СРСР використовували цей рух як джерело відновлення Донбасу в повоєнні роки. Тим паче, що й сам О.Г.Стаханов у воєнні та повоєнні роки не тільки закликав відродити Донбас, зруйнований унаслідок військових дій, а й надавав конкретні рекомендації як це зробити [1]. Вважалося, що в умовах нетоварного господарства, економіки позаринкового типу вирішальним фактором успішного розвитку регіону має стати політична й господарська робота, зокрема агітаційна, пропагандистська, масово-політична робота партійних ланок. Саме вони мали роз'яснювати населенню необхідність виконання поточних господарських планів. Основою економіки були екстенсивні методи розвитку, головна увага приділялася кількісним показникам. Великий загін комуністів-агітаторів, керуючись постановою ЦК ВКП(б) від 27 березня 1946 року «Об агитационно-пропагандистской работе партийных организаций в связи с принятием закона о пятилетнем плане восстановления и развития хозяйства СССР на 1946–1950 гг.», спрямував свої зусилля на організацію руху за виконання й перевиконання п'ятирічного плану [2, 250].

Гірники Донбасу в роки четвертої п'ятирічки змагались за її дострокове виконання, за кращу організацію роботи, ефективне використання обладнання, економію й бережливість, колективно-новаторську роботу тощо.

Влада генерувала та підтримувала ці новаторські рухи позаекономічними засобами, виключно адміністративними та організаційними формами. На підприємствах організовувались мітинги, партійно-господарчі активи, збори робітників. Так забезпечувався масовий патріотичний рух.

Як наслідок, до 1 липня 1947 року змаганням було охоплено 89% усіх трудящих України, з них 53% – стахановці й ударники [3, 1].

У роки повоєнні відбудови партійні організації відшуковували та втілювали у виробництво нові форми стахановського руху. Зокрема, з'явилося соціалістичне змагання за виконання п'ятирічки в чотири роки. Забійник Михайлівського шахтоуправління Ровеньківського району Єгор Петченко за 1946 рік і 10 місяців 1947 року виконав 8 річних норм. Відомий у Донбасі шахтар Краснолуцької шахти № 5-7 Я.Кривов за 22 місяці виконав свій 5-річний план. Продуктивність його праці сягала 400% [4, 141–142]. У той же час на Ворошиловградщині прославився й молодий

шахтар Іван Панащатенко. Забійник шахти № 1-біс імені Сергія Тюленіна тресту «Краснодонвугілля» за три дні виконав тисячну норму, а за 20 днів – п'ятимісячну норму, за що був нагороджений орденом Леніна.

Для відбудови вугільної промисловості тоталітарний режим широко використовував й ентузіазм молодих жінок. У важку годину повоєнного періоду вони разом з чоловіками спускалися в забій і звершували стахановські подвиги. Так, на шахті 5–7 тресту «Краснодонвугілля» відзначилась машиніст врубової машини, комсомолка Віра Симоненко 1 березня 1947 року вона стала на стахановську вахту й досягла рекордної продуктивності праці в 500%. У квітні 1947 року вона видобула 5200 тонн вугілля [5, 14–15]. Партійні і комсомольські функціонери презентували її досвід роботи серед комсомольців і він став масовим.

Тяжким наслідком війни було скорочення трудових ресурсів. На шахтах Донбасу кількість кадрових робітників зменшилася на 80–85% порівняно з довоєнним періодом. Тому держава всіляко сприяла ініціативам, спрямованим на забезпечення шахт кадрами. Наприклад, у серпні 1947 року комсомольці Ворошиловграда звернулись з листом до всіх комсомольців і молоді області із закликом йти працювати до забою. ЦК КП(б)У зацікавлено поставився до цього почину молоді. Підтримуючи цей почин, партійні та комсомольські організації залучили до шахт у вересні 1947 року додатково 3600 юнаків та дівчат [6].

Відмінною рисою змагання, яке розгорнулося в роки четвертої п'ятирічки, було бажання радянських чиновників перевести його від поодиноких рекордів до масових. Ініціатором руху за колективну, високопродуктивну працю виступив забійник шахти ім. Калініна треста «Горліввугілля» О.Е.Тюренков. Змістом колективної стахановської роботи, що запропонував Тюренков, була загальна зацікавленість в результатах усього колективу забійників та кріпильників, які обслуговували лаву. Першим днем роботи по-новому було 13 лютого 1948 року. Продуктивність праці склала 49,2 тони на кожного шахтаря бригади, тоді як у попередній час вона не перевищувала 14 тонн [7, 95].

Метод О.Е.Тюренкова далі поглибив гірник шахти «Червоний Жовтень» треста «Орджонікідзевугілля» І.Г.Валегура, який перебудував роботу лави. Бригада І.Г.Валегури збільшила видобуток вугілля із 145 до 260 тонн. Кількість забійників у лаві зменшилась з 29 до 20 чоловік. Впровадження нових методів колективної організації роботи сприяло підвищенню продуктивності праці забійників в 2,5 рази [8].

На шахті «Никанор» в Луганській області в похід за збільшенням вуглевидобутку вийшов весь півторатисячний колектив. А почав цей рух молодий машиніст врубової машини Михайло Головін. Він не раз аналізував свою роботу, придивлявся до роботи товаришів, радився з інженером. Нарешті в нього визрів план більш раціонального використання врубової машини. За рахунок збільшення ведучого каналу з 15 до 25 метрів М. Головін збільшив робочий крок врубівки. Розрахунки виправдались. Це дозволило зекономити 45 хвилин робочого часу і підвищити

продуктивність праці на 63 тонни в день, або 1890 тонн вугілля за місяць. Раціоналізатор пішов далі. Він збільшив глибину врубу з 1,7 до 1,85 метра і досяг приросту видобутку при одному циклі на 30 тонн, а за місяць – 900 тонн.

Досвідом роботи молодого врубмашиніста зацікавилась комсомольська організація, узагальнила його й швидко розповсюдила серед робітників шахти. Незабаром почин був підхоплений на 27 шахтах комбінату «Донбасантрацит» [9, 143].

Але тепер, коли значно зріс видобуток вугілля, необхідно було якось прискорити його вивіз. Цю проблему вирішив машиніст електровагона комсомолец Володимир Полунін. За зміну він вивозив по 134 вагони, роблячи 9 оборотів. Тепер після розрахунків і кількох «незаконних» проб, він значно продовжив потяг і збільшив швидкість. Вивіз став безперебійним, вагонів вистачало. І це в свою чергу дало можливість комсомольській зміні на чолі з десятником Іваном Вертикановим, змінивши розстановку наваловідбійників, видобувати стільки вугілля, скільки раніше давали дві зміни.

Всі ці нововведення добре прижились на шахті. У перший же місяць роботи по-новому никанорівці державний план вуглевидобутку виконали на 131 відсоток, понад завдання було видобуто 4800 тонн вугілля [10, 1–12].

У відбудові та подальшому збільшенні видобутку вугілля на шахтах Донбасу важливу роль відіграло змагання за ефективне використання шахтарської техніки.

Врубмашиніст Герасим Запорожець зобов'язався за рахунок ефективного використання шахтарської техніки досягти більш високого виробітку ніж до війни. 23 травня 1946 року сніжнянський врубмашиніст результатами підтвердив узяті зобов'язання. У цей день він разом зі своїми помічниками підрубав 480 погонних мерів у вибоях двох сусідніх лав і вирубав 1215 тонн вугілля, що становило 1120% плану. Такого виробітку ще не досягав жоден врубмашиніст Донецького басейну ні в довоєнний ні в повоєнний час. Успіх Герасима Запорожця був не випадковим. Він абсолютно по-новому організував працю в своїй бригаді та збільшив виробничі швидкості своєї врубової машини в три рази. Це дало змогу нарубати за місяць 14 тисяч тонн вугілля і піти на новий, небачений у той час рекорд – видобуток 20 тисяч тонн вугілля за місяць. Міністерство вугільної промисловості західних районів СРСР привітало бригаду Герасима Запорожця з досягненням високої продуктивності врубмашини. А в Донецьку і в Луганську, щоб прискорено розповсюдити його досвід, були проведені обласні наради машиністів врубових машин, інженерів шахт і механіків.

Послідовником такого руху виступив забійник шахти №10 Артема тресту «Ворошиловвугілля» Пантелій Риндін. 10 березня 1947 року він підрубив відбійним молотком 126 тонн вугілля, виконав майже 15 змінних норм. Через декілька днів П.Риндін підвищив і цей показник.

П.Риндін звернувся до забійників Ворошиловградської області із закликом розгорнути соціалістичне змагання за збільшення вуглевидобутку на кожний відбійний молоток і видавати на гора не менше 750 тон вугілля на місяць. У нього з'явилися послідовники [10, 100–101].

Важливою формою боротьби за підвищення продуктивності обладнання був рух швидкісників. Його ініціатором були гірники шахти № 10-бис тресту «Куйбишеввугілля» Н.О.Лукічов та О.П.Денисенко, які упорядкували графік організації роботи. 27 березня 1946 року вони встановили рекорд високопродуктивної праці: виконали норми виробітку на 2083%. 9 квітня 1946 року бюро Сталінського обкому партії спеціально розглянуло питання про передові методи роботи Н.Лукічова й О.Денисенка. Прийняті заходи були спрямовані на впровадження передових методів на інших шахтах області [11, 280].

Рух швидкісників, широко розповсюджений й адміністративно впроваджений партійними функціонерами, надав можливість вивільнити сотні кваліфікованих гірників.

У відродженні вугільної промисловості велику роль відіграли демобілізовані фронтовики. Комунисти-фронтовики йшли у авангарді за виконання завдань четвертого п'ятирічного плану.

П.Е.Синяговський у роки Великої Вітчизняної війни розпочинав свій шлях рядовим бійцем, а закінчив його під Берліном у званні лейтенанта. За героїчні вчинки був нагороджений орденами СРСР – Вітчизняної війни другого ступеня й Червоної Зірки, медалями «За бойові заслуги», «За захист Сталінграда» та іншими нагородами. Повернувшись на рідну шахту, він з перших днів славу бойову почав примножувати високопродуктивною працею, виконуючи норми виробітку на 180–200% і більше. Незабаром П.Е.Синяговського висунули на посаду гірського майстра. За видатні успіхи у справі збільшення вуглевидобутку та впровадження нових методів роботи, що забезпечували ріст продуктивності праці, П.Е.Синяговському в серпні 1948 року було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці [7, 101].

Таким чином, у повоєнні роки у вугільній галузі стахановський рух перетворився на масовий. Сталінський режим за рахунок використання ентузіазму і активності радянських людей відновлював економічний потенціал Донбасу. Партійно-політичні структури через систему організаційних заходів та пропагандистської роботи перетворили стахановський рух в ідеологію багатьох шахтарів, ідейною й моральною основою їхнього життя, викликав у людей почуття гордості за свою працю.

З іншого боку, нерідко офіційні інстанції в погоні за кількісними показниками та всілякими починами спонукали керівників шахт вугільних лав включатися до змагань, що за своїми формами шахтарям зовсім не підходили. Директори шахт, вугільних трестів мало турбувалися про забезпечення необхідних умов для виконання підвищених зобов'язань гірників. Часто в кінцевому підсумку все зводилося до формальностей. Ставка на штучне вирощування рекордсменів-стахановців будь-якою ці-

ною завдавала великих матеріальних і моральних збитків. Погоня за валовими показниками всупереч господарському розрахунку у використанні матеріальних і трудових ресурсів, нагороди переможцям змагання за рознарядками негативно впливали на стан справ вугільної промисловості, а отже дискредитували саму ідею змагання та стахановського руху.

Література та примітки

1. Стаханов А.Г. Возродим родной Донбасс. – М., 1944. **2. Решения** партии и правительства по хозяйственным вопросам. – Т. 3. – М., 1968. **3. ЦДАВО** України, ф. 2605, оп. 8, спр. 9. **4. Державний архів** Луганської області, ф. п. 179, оп. 1, спр. 39. **5. Державний архів** Луганської області, ф. п. 42, оп. 1, спр. 231. **6. Ворошиловградская правда.** – 15 августа, 1947. **7. Стахановцы** новой сталинской пятилетки в промышленности УССР. – К., 1949. **8. Социалистический Донбасс.** – 11 мая, 1948. **9. Хорошайлов М.** На відбудові. – Донецьк, 1966. **10. ДАЛО,** ф. п. 179, оп. 3, спр. 1732. **11. Державний архів** Донецької області України, ф. п. 326, оп. 1, спр. 532.

Working heroism of Donbass miners is considered in this article, and also forms and methods of soviet party apparatus work and its development.

УДК ТЗ(4Укр)623-2

Бут О.М., Добров П.В., Афанасьєв В.Г.

СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ: ФЕНОМЕН РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ Й УРОКИ ІСТОРІЇ

Виповнюється 70 років, як у Радянському Союзі стало відоме ім'я шахтаря Олексія Стаханова. Невдовзі його ім'ям почали називати масовий рух у промисловості, а потім – усьому народному господарстві. Він став улюбленцем місцевого і кремлівського керівництва на чолі з Й.В. Сталіним. Щоправда, було й «падіння» самого Олексія Григоровича, замовчування руху, особливо після смерті «вождя всіх народів». Новий злет постаті Стаханова пов'язують з Л.І. Брежнєвим, коли в діях влади, у суспільно-політичному житті відбулася реанімація сталінізму. У середовищі господарників і науковців все більше йшлося про феноменальний рекорд і його виконавця, про важливість продовження традицій досягнення, якщо не світових, то хоча б галузевих, місцевих рекордів.

В умовах горбачовської «перебудови» та «гласності», коли розпочався перегляд щодо оцінок ролі і місця в історії видатних людей, особливо радянської доби, стало простежуватися зневажливе ставлення як до стахановського руху, так і до постаті О.Г. Стаханова.

З проголошенням незалежності України посилився інтерес до історичної правди, і саме на цьому тлі було вилито немало бруду, здіймався галас навколо багатьох подій та явищ нещодавнього минулого. Не залишився осторонь за цих обставин і стахановський рух.

У наукову розробку ролі і місця стахановського руху зробили свій внесок українські економісти, історики, філософи та ін. До розпаду СРСР і проголошення незалежності колишніх його складових республік фактично утримувалася, навіть після розвінчання культу особи, сталінська оцінка досягнень О.Г. Стаханова та його послідовників як вищої форми соціалістичного змагання. Такої оцінки дотримується і сьогодні значна частина науковців і виробничників. Природно виникає питання: так що ж це за феномен – стахановський рух? Де ж правда історії? Чому можуть навчити уроки історії? Як ставитися сьогодні до історичної постаті людини, з ім'ям якої пов'язана радянська епоха?

Як про феноменальне явище про стахановський рух уперше по-серйозному йшлося на Всесоюзній нараді стахановців. Й.В.Сталін у розгорнутій промові розставив усі крапки над «і», відкинувши убік решту спроб оцінити й охарактеризувати метод вуглевидобутку, запроваджений О.Г. Стахановим з товаришами. «Стахановское движение, – наголошував 17 листопада 1935 р. Й. Сталін, – нельзя рассматривать, как обычное движение рабочих и работниц. [...] оно] войдет в историю нашего социалистического строительства, как одна из самых славных страниц». І далі в сталінському розумінні давалося його якісне визначення: «Оно выражает новый подъем социалистического соревнования, новый высший этап социалистического соревнования» [1,531]. І тільки так.

Від тієї промови сталінське визначення руху новаторів виробництва не тільки стало офіційною оцінкою, а й обов'язковою для науковців соціально-економічного профілю та виробничників. Важливо наголосити, що це визначення залишалось і після розвінчання культу особи Сталіна. Лише наприкінці радянської доби були зроблені перші дослідницькі спроби по-новому оцінити роль і місце О.Г. Стаханова і названого його ім'ям руху. До того ж чітко визначилися дві основні тенденції. Одна з них зводилася до критики організації стахановського руху і слабкої його економічної ефективності, а фактично до негативної оцінки його [2]. Друга – до важливості і необхідності погляду на стахановський рух як на рух новаторів виробництва, активної форми участі робітничого класу в організації й управлінні промисловістю [3]. Зазначені тенденції час від часу дають про себе знати і дотепер. В абсолютній більшості дослідники йдуть за оцінкою досягнень О.Г. Стаханова як рекорду, завдяки новаторському методу вуглевидобутку. Саме такі оцінки характерні майже для всіх підручників і навчальних посібників для середніх та вищих навчальних закладів України [4] і Російської Федерації [5]. Щоправда, винятком тут є навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, виданий у Донецькому національному університеті. Характерною його відмінністю стало обґрунтоване висвітлення передумов і самої сутності ста-

хановського руху, коли його ініціатори не ставили за мету досягнення рекордних показників, а йшлося про нову систему організації праці й управління виробництвом на базі ефективного використання нової техніки і розумного її використання [6].

Зростав інтерес до висвітлення проблем радянської індустріалізації, а звідси до ролі і місця О.Г. Стаханова і загалом руху новаторів виробництва і в наукових колах. Тільки за останні роки вийшли монографії С.В. Кульчицького, В.М. Литвина, З.Г. Лихолобової, О.М. Бута і П.В. Добрава та ін. [7].

Разом з тим, привертає увагу той факт, що за сучасних умов посилюється спроба під приводом нового погляду забути ім'я молодого новатора виробництва і відкинути рух, названий його ім'ям, як офіційну оману суспільства. Такі підходи мають місце в працях як російських, так і українських дослідників [8]. Навіть дослідники так званої західної школи і української діаспори більш лояльніше ставляться у своїх оцінках до перетворень в умовах радянської індустріалізації, зокрема й до ролі стахановського руху. Це, передусім, стосується доробків Ф. Майора, Б. Кравченка, Г. Костюка, Х. Куромії та ін.

Як бачимо, стахановський рух, якби до нього не ставилася влада, якби не оцінювали його господарники та характеризували науковці, став феноменом радянської доби. Але чи співпадає за змістом, за своєю сутністю феноменальне явище зі сталінською характеристикою? Чим відрізняється погляд із сьогодення на особистість О.Г. Стаханова і рух новаторів виробництва?

Для відповіді на поставлені питання треба виходити з того, що принцип об'єктивності при з'ясуванні проблеми стахановського руху переплітається з принципом історизму, розглядом обставин, які передували та обумовлювали його.

Як відомо, на другу п'ятирічку партійно-державне керівництво ставило завдання – завершити реконструкцію народного господарства. У вирішенні його велике значення надавали вугільній галузі, саме тут мали відбуватися реконструктивні процеси. Від результатів роботи однієї з провідних галузей безпосередньо залежали успіхи всієї економіки. Соратник Й.В. Сталіна В.В. Куйбишев твердив, що індустріалізація – це не тільки промисловий розвиток, а головним чином розширене виробництво засобів виробництва, створення бази для оборони, наполягаючи на проведенні індустріалізації прискореними темпами [9,437,438].

Як зазначено у доповіді головного інженера «Головвугілля», «основні підсумки першої п'ятирічки й головні завдання розвитку вугільної промисловості на другу п'ятирічку», від шахтарів вимагалось «запровадити інтенсивні методи експлуатації освоєних механізмів та шахт у цілому і використати всі переваги соціалістичної організації праці на базі високої техніки» [10,1]. Значні сподівання поклалися на вугільний Донбас, в якому за роки першої п'ятирічки основний капітал збільшився до 1300 млн. крб. (327 млн. на початку п'ятирічки). Починаючи з 1929 р.,

в експлуатацію ввели 90 нових шахт (із 130 шахт по Союзу РСР) загальною річною потужністю 32,4 млн. т [10,2]. Як бачимо, екстенсивні заходи у вугільній галузі були в наявності, тепер справа була за шахтарями, і вони довели це на початку другої п'ятирічки.

За 1934 рік Донбас дав країні 60 млн. т вугілля, проти 49,8 млн. т попереднього року [10,3]. Майже всі шахтоуправління і шахти виконали річний план вуглевидобутку. Шахти ім. Дзержинського, ім. Калініна тресту «Артемвугілля», Петровське рудоуправління тресту «Сталінвугілля» позапланове вугілля почали видобувати наприкінці листопада – на початку грудня. Вуглевидобуток по басейну збільшився на 10 млн. т при збільшенні кількості робітників на 4% [11,35]. Особливо вагомими були результати в четвертому, завершальному кварталі 1934 р., коли продуктивність праці трудівника збільшилася на 31,5%, а робочого вибійника – на 34,5% [12,10,11].

Специфіка вугільної галузі дозволяє швидко відчутти прорахунки при бажанні досягти збільшення вуглевидобутку за будь-що. Новий 1935 р. окреслив невідповідність довжини підготовчих вибоїв збільшеному державному плану вуглевидобутку. Навіть висококомеханізовані шахти, незважаючи на збільшення вуглевидобутку, не в змозі були виконати державний план. Вугільний Донбас було відкинуто на рівень роботи у квітні 1933 р. Саме тоді, згідно з постановою Раднаркому Союзу РСР і ЦК ВКП(б), почала запроваджуватися адміністративно-командна модель управління в провідній галузі економіки Донбасу, як своєрідний полігон для прискореного експерименту з обов'язковим перенесенням такого досвіду в інші галузі народного господарства Союзу РСР [13,31].

Відзначаючи успіхи першого року після прийняття доленосних (за оцінкою економістів і істориків радянської доби) урядово-партійних постанов 1933 р., «Головвугілля» разом з тим визнавало незадовільним освоєння проектної потужності нових шахт Донбасу. Так, у 1934 р. 6 шахт, введених до експлуатації в 1929 р., ледве досягли проектної потужності; 18 шахт, введених у 1930 – 1931 рр., – лише на 60%; а 30 шахт, які стали до ладу 1932 – 1933 рр., – тільки на половину освоїли проектне завдання. До 1935 р. головний штаб вугільної промисловості планував отримати 35% загального вуглевидобутку з нових шахт. А це – 19,3 млн. т. Передбачалося досягти таких результатів насамперед за рахунок концентрації робіт: довести навантаження на одну шахту Донбасу до 201 тис. т проти 172 тис. т за попередній рік, скорочення кількості робочих місць в шахтах тощо [10,4–6].

За умов директивно-командної системи господарювання у першому півріччі 1935 р. шахтарі ледве досягли 63,5% державного плану, заборгувавши державі понад 2 млн. т палива [14,3]. Такою виявилася ціна амбіційних планів індустріалізації.

Наркомважпром СРСР, зважаючи на ситуацію, яка щоденно ускладнювалася, почав шукати шляхи захисту вугільної галузі від показників роботи, що все більш погіршувалися. Згідно з його наказом №736

від 15 червня 1935 р., шахти переходили на безперервний шестиденний робочий тиждень, започатковували підрядно-преміальну систему оплати праці інженерно-технічних працівників. Переведення на шестиденку означало, що робітників вимагалось менше на 4,4%, іншими словами, середньомісячна продуктивність збільшувалася за таких умов на 4,5 відсотка [15,4,7]. Щоправда, таким чином залікувати «хворобу» можна було лише на певний час, потрібні були ж радикальні заходи.

«Хвороба» вугільного Донбасу вимагала ретельного огляду і кваліфікованого діагнозу. Насамперед, «лікування» мало полягати у докорінній зміні ставлення до підготовчих робіт, які за умов форсованої індустріалізації перебували поза планом, вирішувалися самопливом, оскільки державний бюджет не витримував амбіцій партійно-державного керівництва країни. Саме це підштовхнуло Наркомважпром провести «концентрацію гірничих робіт» і за їх рахунок зменшити кількість робітників, посилити фінансування підготовчих робіт [16,5–15]. Не менш дієвим засобом впливу мало стати більш ефективне використання вугледобувної техніки, що прийшла на підприємства.

Технічне переобладнання народного господарства, у тому числі й вугільних вибоїв, передбачало проведення громадсько-технічних іспитів кадрів, які обслуговували механізми. Наркомважпром підняв статус цього іспиту до рівня державного. Більшість робітників провідних професій, серед яких був і молодий вибійник Кадіївської шахти «Центральна-Ірміне» Олексій Стаханов, успішно склали його. «Я був технічно озброєний і вирішив дещо зробити... – розповідав він згодом, – мені прийшла на допомогу партійна організація» [17,163]. Парторг ЦК ВКП(б) К. Петров разом з начальником видобувної дільниці молодим інженером М.Машуровим і О.Стахановим прорахували, за рахунок чого у вугільному вибої по-новому можна організувати роботу на відзначення XXI міжнародного юнацького дня згідно рішення ЦК КП(б)У [18,228].

Наявна технологія видобутку вугілля стримувала підвищення продуктивності праці вибійника. Фронт роботи у вибої обмежувався короткими уступами. Вибійник рубав і кріпив за собою в уступі завдовжки 6–7, найбільше – 10 м. Така норма існувала з давніх-давен, коли видобували вугілля обушком. Досвідчений шахтар до закінчення зміни «очищав» свій уступ і залишався без роботи. Поглиблювати уступ не дозволялося технічними правилами, щоб унеможливити обвал у вибої. Механізація, на зміну обушкові прийшов вибійний молоток, без докорінної ломки системи гірничих робіт не давала бажаного ефекту. «Простая замена обушков отбойными молотками существенных перемен не вносила, – підкреслював К. Петров. – Нужно было искать новую технологию угледобычи» [19,23]. У процесі роздумів виникла ідея – розширити фронт роботи вибійника за рахунок розподілу праці: вибійник тільки рубав вугілля, а кріпильник закріплював вироблений простір. Так народилася нова технологія праці вибійника, яка давала можливість максимально використовувати пневматичний молоток.

Завдяки новій технології видобутку, організації праці та управлінню виробничим процесом – від вибою до підйому вугілля на-гора – у ніч з 30 на 31 серпня 1935 р. О.Стаханов вибійним молотком марки ОМ-5 лєнінградського заводу «Пневматик» разом з кріпильниками Гаврилом Борисенком і Тихоном Щиголєвим за зміну видобули 102 т палива. Простий розрахунок доводив: нова технологія дозволила підвищити продуктивність праці в 4,8 рази. У прийнятій постанові шахтного партійного комітету відзначалося досягнення світового рекорду продуктивності вибійного молотка. «Гов. Стаханов, – засвідчено в протоколі, – оволадєл техникой дела, сумєл осєдлать технику и извлєчь из нєє все полезное» [20,23]. Рекордний видобуток на одного вибійника перевищував норму в 14,5 рази. Приписка сягнула вершин міфотворчості, хоч здоровий глузд доводив, що сам по собі зріст продуктивності праці майже в п'ять разів – уже рекорд, хоч і досягнутий зусиллями трьох шахтарів. Саме так кваліфікував цю подію на шпальтах обласної газети «Социалистический Донбасс» начальник дільниці М.Машуров. У розгорнутій статті чесно, відверто і просто висвітлено новаторський метод вуглевидобутку. Раніше вибій мав 8 уступів. До зміни ставало 8–10 вибійників. Працювали у дві зміни, третя була ремонтною. Штат складався з 23–25 чоловік, а середньодобовий видобуток 240 – 250 т.

Розподіл функцій у вибої дозволив сконцентрувати роботу в чотирьох уступах. У штаті залишилося 5 вибійників, решту перевели на інші дільниці, або вони почали працювати кріпильниками. Разом з вибійниками і кріпильниками до штатного розкладу ввійшов черговий слюсар. 11 робітників зобов'язалися довести добовий видобуток дільниці до 300 т [21]. «Раніше план не виконували, – розповідав О.Стаханов, – говорили, що не вистачає людей. А зараз з меншою кількістю людей почали давати вугілля більше» [22,36].

Про досягнення О.Стаханова швидко дізналася вся країна, завдяки повідомленню в газеті «Правда» та інших засобах інформації. «Правда» кваліфікувала рекордний видобуток О.Стаханова як всесоюзне досягнення. Через кілька днів у статті «Радянський богатир» уже йшлося про необхідність ударникам переходити до масового змагання, а через тиждень, з легкої руки С.Орджонікідзе, народився термін «стахановський рух». У передовій статті «Важливий почин в Донбасі» 85 тисяч вибійників краю закликалися до змагання «від руху стахановських дільниць до змагання стахановських шахт» [23].

Великого значення новому методу роботи шахтарів надавав Донецький обком КП(б)У на чолі з його першим секретарем С.Саркісовим, наголосивши на новаторському методі праці [14,32]. Важливість такої оцінки заслуговує уваги, бо в «Правді», як і в інших центральних засобах масової інформації, переважно йшлося про рекорд О.Стаханова.

За методом О.Стаханова досягли чергових успіхів на «Центральній-Ірміне» М.Дюканов, Д.Концєдалов. Велику ефективність нової системи організації праці та управління процесом вуглевидобутку довели

Ф.Артюхов, М.Ізотов, О.Степаненко (горлівська шахта «Кочегарка»), С.Рябошапка (шахта ім. Ф. Дзержинського, тресту «Артемвугілля»), О.Терьохін (шахта ім. К. Маркса тресту «Орджонікідзевугілля»), І. Молостов (шахта №16-біс ім. газети «Известия» тресту «Донбасантрацит») та ін. Стахановський метод означав фактичну революцію загалом в організації управління виробництвом, а не лише в роботі на вибійних молотках, як стверджувалося до кінця 80-х років ХХ ст. у соціально-економічній літературі.

Проте, нове не можна було зводити тільки до розподілу функціональних обов'язків вибійника та кріпильника, воно викликало за собою серйозну перебудову всієї системи матеріально-технічного забезпечення (стиснуте повітря, ліс для кріплення, мастильні матеріали тощо), відкату вугілля з вибою і підйом на-гора. А це вимагало концентрації гірничих робіт, більш професійного управління виробництвом з боку молодшого та середнього керівного складу шахт.

Партійна організація Донбасу підтримала рух новаторів виробництва, доклала багато зусиль до залучення комсомолу, профспілок до його поширення. У русі новаторів вона вбачала засіб виходу галузі з занепаду завдяки прориву і успішному виконанню плану вуглевидобутку. Стахановські методи роботи почали поширюватися на підприємствах інших галузей промисловості, транспорту, сільського господарства. Однак керівництво донецьких комуністів захопилося пропагандою новаторських методів без упорядкування справи щодо їх матеріально-технічного забезпечення. Більш того, господарські кадри не завжди були готові до роботи по-новому, деякі з них не хотіли відмовлятися від добре засвоєних старих методів, хоч і значно менш ефективних в тих умовах.

З підготовкою і проведенням у Кремлі Всесоюзного зльоту стахановців за участю партійно-державного керівництва країни стахановський рух все частіше почали розглядати як змагання. Після промови Й.В. Сталіна на зльоті, у рішенні грудневого (1935 р.) пленуму ЦК ВКП(б) наголос було поставлено на характеристиці стахановського руху як вищої форми соціалістичного змагання [24,227–230]. Спочатку стахановцями називали всіх, хто виконував 1,5–2 норми (вони, щоправда, були підвищені після грудневого (1935 р.) пленуму ЦК партії). Водночас деякі керівники почали вдаватися до приписок, збільшення кількості «олівцевих» передовиків виробництва, оскільки необхідно було йти в ногу з вимогами часу, щоб не потрапити під жорна сталінських репресій за саботаж стахановського руху.

Щоб подолати косність, рутину, консерватизм, доводилося докорінно змінювати організацію праці й управління виробництвом, як це довело на Кадіївській шахті «Центральна-Ірміне», перебудовувати багато ланок управління з урахуванням специфіки роботи різних галузей народного господарства. Там, де вдалося уникнути компанійщини й формалізму, стахановський рух дав змогу інженерно-технічним фахівцям і робітникам брати участь в управлінні виробництвом, забезпечувати високу

економічну ефективність роботи підприємств. Підтвердженням цьому стало багатостаттєве обслуговування, суміщення професій за прикладом верстатників Києва, Харкова, Ворошиловграда у машинобудуванні, застосування графіка циклічності, розробленого М.Гвоздирьковим та І.Шашацьким (трести «Кіроввугілля» та «Сніжнянантрацит»). Активними пропагандистами праці врубовою машиною не менше одного циклу виявились начальник дільниці шахти № 5-6 ім. Димитрова з Красноармійська І.Бридько (згодом директор шахти, перший по галузі двічі Герой Соціалістичної Праці), а також завідувач і головний інженер шахти №10 тресту «Сніжнянантрацит» О.Засядько (у повоєнні роки – міністр вугільної промисловості СРСР, Герой Соціалістичної Праці). Прикладом вдумливого використання стахановського методу у металургії стали новаторські плавки маріупольського сталевара М.Мазая, «потрійна зарубка» у вугільників Центрального Донбасу за прикладом горлівського вибійника П.Ситенка, багатовибійне швидкісне буріння за методом О.Семиволоса з Криворіжжя [20,175–177,180–181]. У наші дні вуглярі, завдяки новаторським методам, досягають мільйонного навантаження на вугледобувну лаву за рік.

Партійно-державному керівництву країни в умовах розгорнутої гонитви за масовістю стахановців зручно було на когось звалювати провину за всі свої помилки і прорахунки в управлінні економікою. Було б замовлення можновладців, виконавці волі начальства знайдуться. Не дивно, що органи НКВС почали фабрикувати справи, а «правозахисні» – розпочали великі процеси над «троцькістами», «шкідниками» і «терористами». Так, 6 лютого 1937 року, під час допиту керуючого трестом «Донбасантрацит» І.Й. Зубкова слідчі НКВС доводили, що серед 6 визначених ліній буцімто створеної ним системи диверсійно-шкідницької роботи в тресті третя лінія передбачала «згортання стахановських методів роботи» [25,23].

Подібне звинувачення висувалося слідчими НКВС під час допитів І.Я. Антонцеву, коли він керував трестом «Чистяківантрацит» та «Сніжнянантрацит», про що свідчать матеріали 6 томів архівно-слідчої справи [26].

Навіть головного «пропагандиста» стахановського руху в Донбасі за часів роботи першим секретарем Донецького обкому КП(б)У, а заарештованого як начальника комбінату «Донбасвугілля», С.А. Саркісова слідчі НКВС намагалися звинуватити в організації «саботажу та зриванні стахановських методів роботи» у межах міфічного антирадянського правотроцькістського центру в Донбасі [27,66].

У формулі звинувачень усіх господарників після розправи з С.А. Саркісовим обов'язково «доводилося» здійснення «системи протидії та саботажу стахановських методів», як це, наприклад, зафіксовано в шеститомній архівно-слідчій справі, так званій «будьонівській», порушеній проти керівників тресту і шахт «Будьоноввугілля» [28,25].

Влітку 1938 р., коли потрібно було знайти виправдання невиконанню напружених планів сталінізації економіки, слідчі НКВС провели друге коло ліквідації керівного складу комбінату «Донбасвугілля», тепер уже на чолі з гірничим інженером нової радянської генерації, депутатом Верховної Ради СРСР першого скликання І.О. Фесенком. Серед нових «шкідників» був начальник технічного відділу комбінату В.П. Беліков. Йому слідство закидало, що в численних друкованих матеріалах – монографії «Стахановское движение и резервы каменноугольных шахт Донбасса», а також у статті, розміщеній на шпальтах загальносоюзного часопису «Уголь» (січень 1936 р.) під назвою «Определение длины уступа при работе по стахановскому методу», та ін. – була обґрунтована і розповсюджена буцімто ворожа теорія концентрації гірничих робіт [29,25]. (Про сутність самої теорії див.: Бут А.Н. Какая она, «теория концентрации горных работ» // Правда через роки. Статті, спогади, документи. Вип. 3. – Донецьк: Регіон, 1999. – С. 3–15).

Таким чином, уроки історії, по-перше, свідчать, що: причини краху стахановського руху, на якому наголошують і сьогодні деякі вітчизняні і закордонні дослідники, не містяться в ньому самому. Стахановський рух виник як рух новаторів виробництва. Адаже без новацій неможливий розвиток економіки на всіх етапах існування людства, так було і в Радянській Україні. Коли ж зусиллями сталінського оточення в керівництві народного господарства на догоду «батькові всіх народів» перейшли до розгортання вищої форми соціалістичного змагання, основний сенс руху новаторів було втрачено. Більше всіх, мабуть, постраждав від цього безпосередньо О.Стаханов. Навіть коли вдруге «відроджували» його славу за часів Л.Брежнєва з врученням йому довгоочікуваної Золотої зірки Героя Соціалістичної Праці, знову наголос робили на важливості і необхідності продовження традицій соціалістичного змагання. У Донбасі, наприклад, заснували на честь переможців змагання призи, серед них імені О.Стаханова.

Проблема стахановського руху як вищої форми соціалістичного змагання пов'язана з оцінкою Й.Сталіна, тому в наукових і популярних виданнях давалася одностороння характеристика рекорду О.Стаханова і руху, названого його ім'ям. Стахановський рух – активна форма участі робітничого класу, інженерно-технічних кадрів у прогресивній організації праці і управлінні виробництвом. Це – рух новаторів і разом з ім'ям О.Стаханова заслуговує на добру пам'ять народу. Саме це впливає з досвіду феномена радянської доби.

По-друге, урок історії доводить, що у вирішенні господарських проблем необхідно постійно спиратися на передовий досвід, підтримувати і розповсюджувати повсякденно новації у виробництві. Проявом застосування стахановського методу в умовах машинного вуглевидобутку була робота вугільної дільниці за графіком циклічності. «[Когда] нет драки за цикличность, это значит, что некоторым людям нравится анархизм, нравится беспорядок», – переконував керівників вугільних трестів і

секретарів вугільних райпарткомів перший секретар ЦК КП(б)У М.С. Хрущов [30,42]. Водночас, за умов адміністративно-командної системи часто було не до здорового глузду. Так, перебуваючи в м. Сталіно, нарком важкої промисловості Л.М. Каганович міг безапеляційно стверджувати: «План государственный есть, чего тут говорить о всяких циклах, когда главное – план». Ось вам і стратегія розвитку – державний план за будь-якої ціни! Хоча згодом, більше для проформи, вимагав щомісячно до 20 циклів у лаві [31].

Другий важливий урок історії стахановського руху полягає в тому, що не мало права партійно-державне керівництво на угоду Й.Сталіну настільки нераціонально ставитися до господарських кадрів. Сталінські жорна репресій фактично обезкровили систему організації й управління економікою, а відтак і стахановського руху як вагомого важеля. Новації, як правило, не обходяться без помилок. Але це не означало, що це справа рук «шкідників», а пізніше «ворогів народу». Звідси: наше завдання – зробити все для відновлення імен усіх, хто вірив і не жалів сил, здоров'я, розуму для будівництва нового життя.

Література та примітки

1. Сталин И.В. Вопросы ленинизма. – М., 1952. – С. 531. **2. Троян Н.П.** Мы покоряем время. Стахановское движение: взгляд с порога 90-х // Донбасс. – 1990. – №1. – С. 67 – 90; Донбасс в 20–30-е годы: Возвращаясь к истокам. Научно-популярные очерки // Сост. Н.Ф. Бабенко. – Донецк, 1990; Сиволюб Ю.В. Массовые трудовые змагання: ідеали і реальність // Український історичний журнал. – 1990. – № 3. **3. Бут О.М.** Проблеми управління промисловістю: історичний досвід і уроки. – К., 1990. – С.157–185; Бут А.Н. Организация управления промышленностью Украины в 1921–1941 гг.: Автореф. дисс... д-ра истор. наук. – К., 1991. – С. 31–35. **4. Коваль М.В.,** Кульчицкий С.В., Курносоев Ю.А., Сарбей В.Г. История Украины. – К., 1991; Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Ч.1. (1917–1945 рр.). – К., 1994; Історія України / За заг. ред. В.А. Смолія. – К., 1996; Остафійчук В.Ф. Історія України: сучасне бачення. – К., 2002; Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу. – К., 2002; Бойко О.Д. Історія України. – К., 2002; Історія України. ХХ століття / Керівник автор. кол. А.Г. Слюсаренко. – К., 2000; Історія України / Керівник автор. кол. Р.Д. Лях. – Донецьк, 2002 та ін. **5. История** России, ХХ век: Учебное пособие для студентов вузов / А.Н. Боханов, П.Н. Зыряков, В.П. Дмитренко и др. – М., 1999; История России: (Россия в мировой цивилизации). Курс лекций / Сост. и отв. ред. А.А. Радугин. – М., 2002; История России: [Учебное пособие для вузов] / В.А. Кувшинов, С.В. Пронкина, К.А. Соловьева и др.: Под ред. В.А. Кувшинова и др. – М., 2003; История России: Учебник: [Для вузов] / А.С. Орлов, В.А. Георгиев, Н.Г. Георгиева, Т.А. Сивохина; Мос. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, ист. фак. – 2-е изд., перераб и доп. – М., 2004 и др. **6. Безпалов М.Є.,** Бут О.М., Добров П.В., Шабельніков В.І. Історія Укра-

їни: погляд із сьогодення. – Донецьк, 2004. **7. Історія** України: нове бачення. У 2-х т. – К., 1996; Бут А.Н. Сталинізація промисленості (II пол. 20 – 30-е годы). – Донецьк, 1996; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). – К., 1999; Литвин В. Україна: міжвоєнна доба (1921 – 1938). – К., 2003; Бут О.М., Добров П.В. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20–30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення. – Донецьк, 2002; Лихолобова З.Г. Избранные труды. – Донецьк, 2003. **8. Див.: Большой** энциклопедический словарь. Изд. второе, перераб. и доп. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.–СПб., 2001; Факты. – 2000. – 31 августа; Довжук І.В. Історія України: імена, події, факти (ХХ століття). – Луганськ, 2002; Правда через годы. Статті, воспоминания, документи. Вып.6. – Донецьк, 2002. – С. 36–64; та ін. **9. Такер** Р. Сталин: Путь к власти. 1879 – 1929. История и личность. – М., 1991. – С. 437, 438. **10. Російський** державний архів економіки (колишній ЦДАНГ СРСР, далі – РДАЕ). – Ф. 7566. – Оп. 1. – Спр. 642. **11. Там** само. – Спр. 489. **12. Там** само. – Спр. 1072. **13. Бут А.Н.** Организация управления... **14. Держархів** Донецької області (Далі – ДАДО). – Ф. 326. – Оп. 1. – Спр. 314. **15. РДАЕ.** – Ф. 7566. – Оп.1. – Спр. 1084. **16. Правда** через годы. Статті, воспоминания, документи. Вып. 3. – Донецьк, 1999. **17. Бут О.М.** Проблеми управління промисловістю... **18. Російський** державний архів соціально-політичної історії (Далі – РДАСПІ). – Ф.17. – Оп. 21. – Спр. 4712. **19. Петров** К.Г. Живые силы. – Донецьк, 1971. **20. Стаханов** А.Г. Жизнь шахтерская. – К., 1975. – С. 58. **21. Социалистический** Донбасс. – Сталино. – 1935. – 11 сент. **22. РДАЕ.** – Ф. 5451. – Оп. 19. – Спр. 16. **23. Правда.** – 1935. – 11 сент. **24. КПРС** в резолюціях... Т.5. – С. 227–230. **25. Архів** тимчасового зберігання документів УСБУ в Луганській області. – Спр. 1796-Р. **26. Архів** тимчасового зберігання документів УСБУ в Донецькій області. – Спр. 6239 – 2Ф., т. 1–6. **27. Там** само. – Спр. 6322-ПФ, т. 1. **28. Там** само. – Спр. 6459 – 2Ф, т.5. **29. Там** само. – Спр. 6660 – 2Ф. **30. ДАДО.** – Ф. 326. – Спр. 1241. – Арк. 42. **31. РДАЕ.** – Ф. 7566. – Оп.1. – Спр. 2347. – Арк. 26; ДАДО. – Ф. 326. – Оп. 1. – Спр. 997. – Арк. 154.

УДК 94 (47+57) – 055.2 «193»

Гогохія Н.Т.

**ЖІНКА-СТАХАНОВКА: НОВИЙ ОБРАЗ
У РАДЯНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1930-х рр.**

Соціокультурні перетворення, яких зазнало населення УРСР у добу модернізації, не могли не накласти відбиток на всю сферу міжособистісних стосунків. У цей час, не в останню чергу завдяки ідеології, змі-

нюється модель соціальної поведінки жінки, спосіб її соціального позиціонування. Гендерний порядок, тобто історично визначені зразки стосунків між жінками і чоловіками, складається у різних суспільствах на інституціональному, ідеологічному, символічному та повсякденному рівнях. Якщо аналіз гендерної політики та практики радянської влади на першому та другому рівнях ставав предметом новітніх, хоча і не численних досліджень [1–3], то вивчення світу радянської символіки з точки зору гендеру практично відсутнє. У той час як процес появи та засвоєння радянським суспільством нових символів, формування нових стереотипів, насамперед жіночої поведінки, на які слід було орієнтуватися пересічним громадянам, є дуже цікавою науковою проблемою. У даній статті розглядаються деякі важливі її аспекти. Мета статті – висвітлити формування засобами масової інформації другої половини 30-х рр. нового типового образу жінки радянського суспільства – жінки-стахановки.

Радянський гендерний порядок характеризувався монопольною роллю партії у його формуванні, стійкістю та гомогенністю гендерної ідеології та гендерних ролей, їх підпорядкованістю нагальним потребам влади. Враховуючи роль держави у формуванні гендерних стосунків в радянському суспільстві, сучасні автори називають такий гендерний порядок етакратичним [4].

Індустріалізація потребувала залучення до праці в народному господарстві величезних трудових ресурсів. Агітація жінок за соціалізм у 1930-ті рр. була замінена закликами йти на фабрики та заводи, бути ударницями, засвоювати нову техніку та оволодівати новими спеціальностями, доводячи існування рівних з чоловіками можливостей у всіх сферах життя. У 30-і роки жінки стали героїнями життя та мистецтва. Імена ткаць, перших трактористок, знатних стахановок, героїчних льотчиць не зникали зі сторінок газет та журналів, країна співала пісні про уславлених «дівчат-красунь», що мали золоті руки та господарське око, про них створювались поеми та знімались фільми. «Таких жінок не було й не могло бути в стару добу», стверджував Й. Сталін. Його слова висловлювали головну ідею жіночого образу 30-х років. Жінка радянської доби виступала активною та потужною соціальною силою. Вона не тільки закликала «будувати соціалізм», вона його будувала, безпосередньо беручи участь у вирішенні найважливіших завдань п'ятирічки.

На офіційному рівні такий стереотип формувався та підтримувався державною політикою, ідеологією та соціальними інститутами, що повинні були забезпечувати поєднання ролей жінки і робітниці. Найбільш активно на ниві створення нового символу, нового образу жінки працювали радянські засоби масової інформації, для яких дуже плідною темою для ідеологічної обробки став ініційований владою у другій половині 1930-х рр. стахановський рух.

У відповідності до нової ситуації такі популярні зразки радянської преси як «Известия», «Комсомольская правда» тощо, почали змінювати підхід до розуміння «правильної» мужності та жіночності, планомі-

рно навіюючи нові стереотипи суспільству. Тепер на їх сторінках часто можна було зустріти сяючі портрети «простих радянських жінок», що успішно поєднували наявність п'ятьох неповнолітніх дітей з перебуванням у лавах передовиків виробництва і стахановців, що відображувало певні соціальні і нормативні зміни, які відбувались у суспільстві.

Підконтрольна партії українська радянська преса, що відповідним чином працювала з початку 1930-х рр., – поширювала ініціативу передовиків соцзмагання і ударників праці, розгортала показ трудового героїзму, з 1935 р. активно включилася в процес поширення стахановського руху [5, 208; 6, 174–177]. Місцева преса популяризувала стахановські методи праці відповідно до рішень обкомів партії [7, 6].

Жінки, що активно включались у стахановський рух, визнавались за приклади, зразки, на які слід було орієнтуватися іншим. Ознакою передової радянської жінки 30-х років проголошувалась її належність до партії та комсомолу: обов'язковою темою в пресі став призов найкращих стахановок до лав ВКП(б), висування їхніх кандидатур до республіканських і Верховної Рад. Типовим сюжетом для радянських газет була розповідь про висування до Верховної Ради СРСР кандидатури Парасковії Микитівни Пічугіної, колишньої селянки, яка стала робітницею заводу підшипників ім. Кагановича, працювала там збиральницею, потім майстром, отримала від уряду за свою стахановську працю орден Трудового Червоного Прапора за вміння «блискуче працювати та за винайдення нового типу підшипників», була обрана головою районної ради. Характеристика, яку давали депутатці колеги, містила обов'язкові штампи на кшталт: «вона дійсно піднялась з гущі народних мас», «представниця радянських жінок», «стахановка та активістка» [8, 2]. Такі ж дифірамби співала преса іншим депутаткам Верховної Ради – колгоспницям М. Демченко, П. Ангеліній та ін. [9,1].

Ідеалом жінки в цей час вважалась «молода білява весела дівчина із значком ГПО на грудях», що на зразок московських робітниць, які за покликом легендарної Хетагурової згодні були їхати будувати Комсомольськ або інше місто, «покинувши рідних і близьких без жодного жалю», позбувшись родинних обов'язків [10, 2; 11, 2]. Розповідь про комсомолок і кандидатів партії, що їхали на це будівництво обов'язково супроводжувалася інформацією, що всі вони – значкістки ГПО, «ворошиловські стрільці», а дехто – навіть пілот-планерист. [12, 2]. Дівчина-стахановка, отже, повинна була бути не тільки комсомолкою, але й мати якусь романтичну подробицю в біографії, як, наприклад, змінний майстер фабрики штучної шкіри Рая Беляєва, що з відзнакою першою закінчила льотну школу Ленінградського аероклубу, про що повідомляла «Комсомольська правда», умістивши фото радісної дівчини біля літака [13,1].

Образ жінки стає більш повнокровним та індивідуалізованим, яскравіше висловлює її зростаючу соціальну значущість. Символічну червону хустку потіснили шоломи льотчиць, кашкети трактористок, бере-

ти; скромні гладкі зачіски урізноманітнюються модними короткими стрижками; комбінезони та кофтинки співіснують з модними костюмами жінок-депутатів, дівчата-спортсменки демонструють красу здорового сильного тіла. Колгоспниці у своєму зовнішньому вигляді орієнтуються на «місто».

Стахановський рух пропагувався вже не тільки за допомогою гасел і закликів, як було в роки першої п'ятирічки, коли поширювалась пропаганда ударництва. Тепер використовувалось матеріальне стимулювання, й на сторінках газет видатні стахановці почали розповідати про свій добробут. Матеріальне стимулювання стахановського руху відбилося й на формуванні зовнішнього вигляду жінки. Ідея виглядати жіночною з'являється в офіційному дискурсі саме з середини 30-х років; у радянському кінематографі та літературних творах стає популярною романтизована жіночність. Газети вміщують портрети стахановок, що, як, наприклад, колгоспниця артіль «Маяк» Сватівського р-ну М. Летюча, зображені не в полі, а на тлі урочистої порт'єри, у вечірній сукні з красивою зачіскою [14, 5].

Модою радянська влада опікувалась не менш, ніж народною освітою. Кінозірки радянського кіно з екранів демонстрували вишуканість і високий стиль одягу. З середини 30-х років у великих містах стали видаватися і розповсюджуватися журнали мод – «Моделі сезону», «Моделі плат'єв», «Моделі для індивідуальних замовлень», «Как одеваться колхознице» тощо. Газета «Сталинский рабочий» сповіщала своїх читачок, який одяг є модним у сезоні, навіть друкувала моделі жіночого і дитячого одягу [15, 4]. Однією з причин такого різкого повороту з боку влади було намагання заохотити населення до праці, використовуючи черговий позаекономічний стимул. Створення елітних груп – передовиків виробництва, ударників, стахановців, стиль життя, зовнішній вигляд яких були б привабливими для інших, було пропагандистським кроком. Результатом була поява нового образу – стахановка у крепдешинової сукні з єдиною прикрасою – орденом Трудового Червоного Прапора.

Не менш ефективним засобом формування нового жіночого образу стає мистецтво плакату, що в радянському суспільстві набуло популярності вже з перших післяреволюційних років. Основою такої популярності була швидкість реагування плакатників на заклики доби, простота і доступність нових гасел, доповнених яскравими художніми образами, що мали на меті візуальними засобами закріпити «потрібні» ідеї у свідомості суспільства.

На радянському плакаті жінка нової доби поряд з чоловіком оволодіває військовими спеціальностями, бере активну участь у підготовці до оборони країни. На виробництві вона слідує популярному гаслу 30-х років «Праця – справа честі, доблесті та героїзму». Плакат акцентував увагу на нових умовах праці, часто передбачаючи ці зміни, передуючи їм. В. Кулагіна вже в 1930 році показала свою героїню у великому числотому та світлому цеху, які тоді ще тільки будувались («Міжнародний

день робітниць»), і який кількома роками пізніше буде вражати пересічних глядачів у популярному фільмі Г. Александрова «Світлий шлях». Тоді ж В. Корабльова зобразила життєрадісну колгоспницю поруч з трактором – головною прикметою колгоспного села [16, 44]. Веселі жінки в чистому вбранні вирішували виробничі питання в новому цеху на плакаті В. Тихова («Стахановки заводу ім. ОДПУ»). Отже, радянський плакат націлював думки сучасників у майбутнє, в часи, коли здійсниться те, що обіцяла радянська влада, агітуючи за «світле майбутнє». Всі ці мрії плакат повинен був вдягти в художню форму, візуалізувати, надавши стимулу задля відданої праці тим, хто розділяв ці фантазії.

Плакат приділяв велику увагу жіночій тематиці, висвітлюючи працю не тільки робітниць, але й колгоспниць. Жінка-колгоспниця, що на початку 30-х агітувала за колгоспи, тепер виступила борцем з ворогами радянської влади, шкідниками, часто першою застосовувала стахановські методи праці, вирощувала рекордну кількість поросят, збільшувала надої молока, а коли треба – залишала рідне село, щоб поповнити робітничі колективи. «Жінки в колгоспах – велика сила», – зазначить вождь, і ці слова відлунням розійдуться в гаслах численних плакатів та агітаційних видань. Культ Сталіна, до речі, наклав свій відбиток на жіночу тематику: напряду чи підспудно в багатьох творах та зразках пропагандистської продукції проводилась думка про особисту участь вождя у вирішенні жіночих проблем, про його роль в політичних та трудових досягненнях трудівниць [16, 52].

Жіночий образ дозволив яскраво та наочно поставити у плакаті проблему всебічного розвитку особистості, яка пов'язувалась з успіхами виконання п'ятирічних планів і побудовою соціалізму в країні. Її вирішення передбачало звільнення жінок від «побутового ярма» (як на плакаті Г. Шегаль «Геть кухонне рабство») шляхом створення «колективного побуту» у вигляді громадських їдалень, фабрик-кухонь, пралень, дитячих садків. Фізичне здоров'я жінки був покликаний укріпити спорт. У плакаті «Працювати, будувати і не скиглити» А. Дейнека представив своєрідний ідеал жінки 30-х років, сильної, енергійної та вродливої [16, 56]. Тема необхідності фізичних вправ та спорту стала дуже актуальною в 30-ті рр.: авжеж, чим ретельніше стахановка штовхатиме в позаробочий час штангу, приводячи себе у відповідну спортивну форму, тим легше для неї буде працювати відбійним молотком (чи просто кайлом) у забої.

Так само, як і в 20-х роках, особистісний аспект жіночого образу збагачував рекламний плакат. У комерційній рекламі для героїні не було чужим ніщо «людське» і виключно «жіноче» – туалети, косметика, солодощі, нові види різноманітних послуг, – цей вид плакатного мистецтва створював не тільки соціальний, а й побутовий ідеал жіночої краси, в якому особливу роль відігравали стильна зачіска, сучасний макіяж, елегантний одяг [16, 66–71]. Саме у зв'язку із створенням нової «робітничої еліти» – стахановців, цей ідеал, ще на початку 30-х рр. доступний обмеженому колу радянського суспільства, головним чином жіночій «поло-

вині» нової партійної та бюрократичної номенклатури або представницям престижних професій – акторкам, льотчицям, став реальним і для тих трудівниць, що зрозуміли – від відданої та активної праці залежала їхня кар'єра і добробут. Жіночий образ різних видів плакатного мистецтва 30-х років, багатогранний та переконливий, був покликаний продемонструвати політичні та економічні досягнення держави, успіхи у побудові соціалізму.

Більш широкий соціальний діапазон жіночих образів можна було побачити у кіно. Кінематограф 30-х втілював ідеал сучасниці у галереї героїчних та ліричних персонажів – «Світлий шлях» та «Волга-Волга» Г. Александрова, «Моя любов» В. Корш-Сабліна, «Дівчина з характером» К. Юдіна. Завдяки таланту актрис – Любові Орлової, Зої Федорової, Марини Ладиніної, Валентини Серової, Лідії Смирнової та інших, їх героїні стали взірцем для наслідування як у своєму трудовому ентузіазмі, так і в зовнішньому вигляді. Оптимізм цих нових жіночих образів суттєво відрізняв їх від жіночих персонажів не тільки дореволюційної Росії, а й тогочасних зарубіжних країн, де тільки пробивались слабкі паростки фемінізму, втілені у нечастих тоді образах героїнь Марлен Дітріх та Грети Гарбо. Зрозуміло, що більшість кінотворів 30-х рр. зображувала життя радянської жінки у псевдооптимістичному світлі, де на фоні мальовничих пейзажів розгорталася картина побудови соціалізму, просякнуті пафосом соціалістичної праці, набували усталеності пропагандистські міфи («Багата наречена» (1937), «Трактористи» (1939) І. Пир'єва, «Велике життя» (1939) Л. Лукова тощо).

У добу соціалістичних перетворень тема сім'ї у радянському кіно поступово витісняється. Тихими сімейними радощами не могла обмежуватись система координат для нової жінки. Героїні знаходили собі родину в колективі на заводі, фабриці, де їх названими батьками ставали бригадири, майстри, навіть директори заводів, обов'язково члени партії. Один із типових зразків тогочасної радянської кінопродукції, за допомогою якої держава виховувала нову молодь, – фільм Г. Александрова «Світлий шлях», розповідав про кар'єрний злет простої радянської дівчини. Радянська ідеологічна машина виробила образ радянської жінки, що в цей час набув великої популярності – це типова Попелюшка, яка досягла успіху завдяки працелюбності. Цей образ міг претендувати на масовість, життя такої Попелюшки поставало перед читачками радянської преси та кіноглядачками просто казковим, для досягнення такого виду успіху були важливі не зовнішні якості, а професійні (в більшості – героїчне виконання малоінтелектуальної праці свинарки, токаря, ткалі тощо).

Вказаний фільм Г. Александрова був своєрідним відгуком на організований державою стахановський рух в СРСР. П'єса В. Ардова з символічною назвою «Попелюшка» перетворилась на екрані в музичну героїчну казку про надзвичайні для трудової людини можливості в країні Рад, що знайшло відображення у новій назві, яка була запропонована

Сталінім — «Світлий шлях» [17]. Нова героїня Любові Орлової пройшла набагато більш блискучий шлях, ніж передуюча їй героїня з «Веселих хлоп'ят», хоч обидві й починали кар'єру, так би мовити, від припічка. Тетяна Морозова у чарівний спосіб з домогосподарки перетворилась на відому стахановку, а потім і на інженера текстильної фабрики. І, як у казці, отримала свого принца у вигляді першого красеня тодішнього радянського кіно — артиста Євгена Самойлова, що виконав роль Олексія Миколайовича Лебедева. Нарешті, й найбільш висока нагорода очікувала нову Попелюшку, яка, звісно, не могла задовольнитися тільки налагодженням особистого життя – її обрано депутатом Верховної Ради.

Фільм розробляв традиційний казковий сюжет, часто вживаний, до речі, в американському кіно, якому Александров слідував і з яким водночас сперечався. Але казковість у картині «Світлий шлях» не протиставлялась певній суворій прозаїчній дійсності. Навпаки, стрічка стверджувала чарівність самої радянської реальності, а фільм виконував функцію дзеркала, що відображає чудеса, які, якщо вірити радянській ідеології, нібито органічно притаманні радянському способу життя. Хто ж відіграв роль того чаклуна, що допомагає простим радянським домогосподаркам з попелюшок перетворюватись на передових людей країни, стахановок та народних обранців? У стрічці це секретар парткому Марія Сергіївна, що відіграла головну роль у зростанні та формуванні характеру Тетяни. Але й сама Таня Морозова боролась з пережитками минулого в собі. Головним чином, з неписьменністю, відчуженістю від життя великих виробничих колективів, що породжувала невпевненість в собі. Отже, така робота над собою символізувала, те що в країні Рад людина сама була ковалем свого щастя. Так закріплювалась грандіозність зростання простої людини разом із своєю країною. Фінал «Світлого шляху» був повністю виконаний в естетиці згаданого стилю. Центральний образ тут – ВДНГ (тоді – ВСГВ): відомий монумент Мухіної, велетні-павільйони. Нарешті, виникав фантастичний епізод польоту. Лебедев разом з Тетяною здійснювали тріумфальну ходу павільйонами виставки. Перед ними, мов би за волею чарівної палички самі собою відчинялись двері та з'являвся вихід на площу фонтанів. І ось вже сама стахановка парила в автомобілі над людьми, над столицею, над країною, символізуючи втілення всіх жіночих мрій і відсутність меж реальності для радянських людей.

Цей реалізм, однак, у надзвичайно концентрований спосіб насичував кіно виключно позитивними моментами (наприклад, мотоцикл, на якому роз'їжджала Мар'яна Бажан у «Трактористах», наприкінці 30-х років, згідно зі статистикою, був доступним тільки кожному сотому колгоспу [18, 297]). Попри це, сюжет сприймався не як неправдивий, а як нормативний, як певна обіцянка на майбутнє, як мета, до якої рухається дійсність. Ш. Фіцпатрік цитує у зв'язку з цим слова колгоспниці, що постійно відвідувала кіно, коли в її селі вже після війни було відкрито кіно-

зал: «Ось і ми, кажуть, скоро будемо жити, як на картинах показують» [18, 297].

Естетика соціалістичного реалізму, що посіла домінуючі позиції в радянській «масовій» культурі вже на початку 30-х років, чітко орієнтувала мистецтво на виконання агітаційних та пропагандистських задач. Запропоновані моделі сприймалися та засвоювалися як «нормальні», що дозволяло трактувати інші сценарії, з якими можна було зіткнутися в дійсності, як відхилення від норми. Тому образ жінки-стахановки набуває все більшої популярності, з активною працею на благо суспільства все більше жінок починають пов'язувати свої сподівання на краще життя і можливість самореалізації в суспільстві, яке, не дивлячись на проголошені стосовно рівності статей гасла, лишалось певною мірою патріархальним [19, 20].

Засоби масової інформації були чітко просякнуті темою вертикальної мобільності. Згідно з популярними сюжетами саме ударна стахановська праця дозволяла робітницям і колгоспницям посісти керівні позиції на власному виробництві. Прикметним було те, що ця можливість однаково доступна чоловікам і жінкам. Оскільки така зрівняльна ситуація мала дійсно революційний характер (про що існує велика кількість документальних свідчень учасниць стахановського руху), то образ ударниці й стахановки був висунутий у багатьох фільмах і сюжетах на перший план. Звісно, у фільмах не знайшло відображення те соціальне напруження, яке виникало, насамперед, через підвищення норм праці пересічних радянських трудівників, що були змушені підтягуватись до стахановського рівня (це, як відомо, спричиняло негативне ставлення до стахановок та навіть виробничі конфлікти, з якими віддано боролась влада, проголосивши їх «саботажем стахановських методів праці»).

Треба відзначити, що важко судити за кінострічками, чи був кар'єрний злет жінки-стахановки реальним чи чисто символічним? Часто він висловлювався в суспільному визнанні, що трансливалось через засоби масової інформації (стаття з фотографією в газеті), у нагородах та дарунках (що закріплювали за робітницею, так би мовити, високий соціальний статус, що відзначався і особливим стилем та рівнем споживання – патефони з платівками, велосипеди, роялі та інша недоступна пересічним громадянам дефіцитна продукція), а також у формі делегування на різноманітні загальносоюзні заходи, що проходили в радянській столиці – Москві, поїздка до якої для багатьох жінок-робітниць та колгоспниць з провінції вже сама по собі була великим і незабутнім дарунком долі, й могла принести не тільки нові враження, але й знайомства, що іноді давали жінці можливість покращити й особисте життя – «зустріти свого принца» (як у фільмі «Свинарка та пастух», реж. І. Пир'єв, 1941 р.).

Але попри революційні зміни в масовій свідомості радянський фемінізм не зміг відсвяткувати остаточну перемогу в добу індустріалізації. Необхідність приховати наслідки терору щодо власного народу напередодні Всесоюзного перепису населення і підняти народжуваність у

країні в зв'язку із підготовкою до воєнних дій певною мірою змінили офіційні штампи. Цілком «звільнену» від домашньої праці та родинних обов'язків жінку почали закликати туди повернутись. Немовби отямившись, влада розгорнула активну пропаганду захисту «соціалістичної сім'ї», оскільки вона нібито докорінним чином відрізняється від буржуазної, якій ще у 20-х рр. на мітингах пропонували нанести «останнього удару, зруйнувавши сімейне вогнище» [21, 26]. Як раз наприкінці 30-х рр. радянська риторика дещо змінилась. Вона почала застосовувати патріархальні символи для навіювання жінкам упокорення їхнім «природним» приватним та суспільним ролям. З'явилась новітня радянська «ікона» жіночності, що поєднувала образи жінки-стахановки й жінки-матері, яка народжувала здорових дітей для соціалістично-утопічного майбутнього. Цей образ переконував у можливості поєднання традиційно чоловічих занять із традиційно жіночою природою. Жінка, що виконувала фізичну працю нарівні з чоловіком, до того ж народжувала рідній державі достатню кількість майбутніх громадян, відчуваючи при цьому велику вдячність владі за цілковите «звільнення», була ідеальним варіантом вирішення багатьох нагальних проблем. Усвідомлення на державному рівні необхідності збільшення народонаселення втілювалась в спробах зобразити жінку матір'ю.

У 1930-х рр. у системі радянської культури важливим компонентом став новий соціально-рольовий статус жінки. Це була доба появи нових образів, що набували все більшої популярності. Причина їх привабливості корінилася в психологічній готовності жінки до «визволення» із таких, що стали для неї тісними, меж домашньої праці, до прояву соціальної активності і власної соціальної позиції. Та трансформація, яка після революції відбулась у свідомості жінки, в її погляді на себе, на своє місце в соціумі, була вже незворотною і безупинною. Жінка повірила, що вона є повноправним і повноцінним членом суспільства, який здатен самостійно прогледувати себе і дітей, і жодні чоловічі презирливі погляди та принизливі зауваження щодо її можливостей не могли переконати її в іншому.

Головну роль в прищепленні нових ідеалів відігравали засоби масової інформації. Швидке впровадження у масову свідомість символу успіху, що полягав у кар'єрі, роботі на виробництві, ударництві та стахановських методах праці тощо, було результатом постійної пропаганди на кшталт гасла «Геть кухонне рабство!», й того способу життя, який вела більшість жінок до революції.

Певна емансипація була одним з небагатьох позитивних наслідків соціально-культурних змін 30-х рр., але водночас та форма, в якій вона відбувалась, покликала зміни в сімейному вихованні, що традиційно несло новим поколінням духовні засади батьківського світогляду. Значне втягнення жінок у промислове виробництво, на підприємства, де вони виконували важку працю, виходячи на роботу у кілька змін, спричинило появу подвійного тягара, бо домашня праця продовжувала залишатися

їхнім обов'язком, оскільки обіцянки влади звільнити жінок постійно наражались на гостру нестачу коштів на будівництво пралень, фабрику-кухонь, закладів громадського харчування тощо. Тепер на виховання дітей у матерів, яких держава змусила працювати (ще у 1932 р. домогосподарки, молодші за 56 років позбавлялися продовольчих карток [22, 148]), майже не було часу й відповідно вони перекладали цю функцію на державу, яка тепер мала більше можливостей вести політвиховну роботу з дітьми й відповідно виховувати з них справжніх «будівників соціалізму».

Постреволюційні спроби вирішення «жіночого питання» шляхом залучення жінок до суспільного виробництва, трансформації інститутів шлюбу та материнства призвели до руйнації традиційної патріархальної родини. Радянська жінка працювала повний робочий день, займалася вихованням дітей, частково розділяючи його з державними інститутами, та організацією побуту. Від жінки держава вимагала ще й бути зразковою матір'ю, в той час як у 1930-х рр. навіть у столиці СРСР не можна було в жодній аптеці знайти таких необхідних речей як дитячі соски, і в жодному магазині дитячої ванночки та ліжка або колиски [23, 2].

В межах радянського гендерного порядку, з одного боку декларувалася рівність, при якій кожна людина, незалежно від статі, стає громадянином. З іншого боку, гендерна ідеологія наділяла жіночність «специфічними» природними, фізичними та психологічними властивостями. Спостерігалось збереження певних традицій (цінності материнства, розподілу обов'язків всередині родини) й руйнація інших (економічної залежності жінки від чоловіка). Домінування образу «мати, що працює» зберігалось впродовж усієї радянської доби. Мобілізована державою жіноча праця (часто досить важка), поєднана з материнством, трактувались як громадянський обов'язок. Нормою ставала ситуація, коли чим більш чоловічий вид праці засвоювали жінки, тим більша слава на них чекала. Традиційні уявлення про гендерну сегрегацію праці були розбиті вщент, економічно, психологічно та ідеологічно підготувавши заміщення чоловічих рук жіночими. Держава через нові символи і образи використовувала жіночий ентузіазм, що дозволяло вирішити велику кількість поточних проблем і завдань.

У плані поглиблення вивчення даної проблематики вважаємо найбільш перспективними дослідження, в яких необхідно розкрити особливості процесу засвоєння нового образу масовою свідомістю, з усіма його протиріччями, а також аналіз радянських реалій життя, що розбили цей образ, створений, значною мірою штучно, у 1930-х рр.

Література та примітки

1. Барсукова С.Ю. Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов: идеологическое мифотворчество // Социс. – 2001. – № 2. – С. 75–82. **2. Богачевська-Хомяк М.** Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939. – К., 1995. **3. Гогохія Н.Т.** Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний ас-

пект української урбанізації // Донецький вісник НТШ. – 2004. – Т. 5. – С. 376–383. **4. Здравомыслова Е., Темкина А.** Советский этакратический гендерный порядок // Социальная история – 2002. Специальный выпуск, посвященный гендерной истории / Отв. ред. Н.Л.Пушкарева. – М., 2002. **5. Про** партійну і радянську пресу, радіомовлення і телебачення. Зб. док. і матеріалів. – К., 1974. **6. Історія** партійно-радянської преси України: Підручник / За заг. ред. А.З. Москаленка. – К., 1989. **7. Державний архів** Луганської області, ф. 5, оп. 1, спр. 567. **8. Известия.** – 1937. – 21 окт. **9. Ворошиловградская правда.** – 1939. – 8 марта. **10. Комсомольская правда.** – 1937. – 20 апр. **11. Комсомольская правда.** – 1937. – 11 мая. **12. Комсомольская правда.** – 1937. – 24 апр. **13. Комсомольская правда.** – 1936. – 24 мая. **14. Ворошиловградская правда.** – 1939. – 5 февр. **15. Сталинский рабочий.** – 1936. – 3 окт. **16. Женщины** в русском плакате. – М., 2003. **17. Светлый** путь. Энциклопедия кино // <http://www.megabook.ru/cinema/encyclor>. **18. Фицпатрик Ш.** Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: Деревня. – М., 2001. **19. Кайдаш С.** О «женской культуре» // Феминизм: Восток. Запад. Россия. – М., 1993. – С. 189–204. **20. Воронина О.** Женщина и социализм: Опыт феминистского анализа // Феминизм: Восток. Запад. Россия. – М., 1993. – С. 205–225. **21. Кремнев И.** Путешествие моего брата Алексея в страну крестьянской утопии // Архитектура и строительство Москвы. – 1988. – № 1. **22. Осокина О.** За фасадом сталинского изобилия. Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации 1927–1941. – М., 1999. **23. SOS!.. SOS!..** Где соски? Печальная история моих мытарств. Письмо отца // Комсомольская правда. – 1937. – 20 апр.

The article is devoted to the some peculiarities of the formation of the new soviet woman's image by mass media, connected with the social and cultured transformations of Soviet society in 1929–1938.

ББК ТЗ (4Укр5) 626-234

Гуров С.А.

НАСТУПНИКИ СТАХАНОВСЬКОГО РУХУ НА ДОНЕЦЬКІЙ ДОРОЗІ В РОКИ ТЕХНІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ЗАЛІЗНИЦІ (1956–1970 рр.)

Буття сучасного українця насичене чималою кількістю різнопланових політичних подій, драматичних досягнень і гірких розчарувань. Усе це заповнення відсуває в тінь спогади про недавнє минуле, не залишає для більшої частини населення ані часу, ані бажання перегорнути

нашу історію. Стахановський рух став невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку Донбасу. Його вивчення, теоретичний аналіз і визначення можливостей використання досвіду, накопиченого ним на різних етапах історичного розвитку, може мати значення для концептуального і практичного вирішення сучасних проблем.

Значна увага наступникам стахановського руху на залізничному транспорті Донбасу приділяється в працях робітників залізниці, які прагнули показати успіхи залізничників-новаторів. Джерельну базу дослідження склали мемуари учасників стахановського руху на Донецькій залізниці, документи з державного архіву Донецької області та матеріали преси [1].

Метою даної публікації є намагання схарактеризувати стахановський рух на залізничному транспорті Донбасу в 50–60-ті роки ХХ ст.; простежити його еволюцію; стисло показати досягнення найбільш відомих залізничників-стахановців.

Рік 1935 ознаменувався появою у вугільній промисловості стахановського руху, який зі швидкістю охопив інші галузі народного господарства; на залізничному транспорті серед машиністів зародився кривоносівський рух. Примітно, що обидва рухи з'явилися на Донбасі. Початком кривоносівського руху слід вважати 1 липня 1935 року, коли молодий машиніст локомотивного депо Слов'янськ Північно-Донецької дороги П.Ф. Кривоніс провів навантажений вугіллям потяг зі швидкістю 32 км/год. при нормі 23 км/год. Через кілька днів він регулярно став возити потяги зі швидкістю 45–50 км/год. Слід зазначити, що власний рекорд П.Ф. Кривоніс здійснив за два місяця до рекорду О. Стаханова [2,145–146].

На шляху стахановсько-кривоносівського руху стояло багато архаїчних традицій та стереотипів: перед тим, як стати машиністом, треба було 10–15 років проробити кочегаром і помічником, працювати за застарілими нормами. Крім того, на Донецьких залізницях серед машиністів існував негласний поділ: хто і на яких напрямках працює, з якою швидкістю пересуватися (незважаючи на технічні можливості локомотива), скільки вантажу брати. Досягнення П.Ф. Кривоноса здолало ці атавізми, а кривоносівський рух охопив всі ланки залізничного транспорту. Сам П.Ф. Кривоніс, через два роки після досягнення рекорду, залишив потяг, очоливши локомотивне депо. Незабаром він став начальником новоствореної Південно-Донецької дороги, потім очолив Північно-Донецьку і Південно-Західну залізниці.

Наступником П.Ф. Кривоноса у 50–60-ті рр. ХХ ст., не менш відомим машиністом Донецької залізниці, був працівник локомотивного депо станції Червоний Лиман, почесний громадянин міста Червоний Лиман, Герой Соціалістичної Праці Г.С. Шумілов. Двадцять п'ять років його локомотив був лабораторією, де випробувалися різноманітні технічні пристрої, сконструйовані машиністом. Він співпрацював із науково-

дослідницькими інститутами, брав участь у науково-практичних конференціях, публікувався в наукових журналах [3;4].

На рахунку Г.С. Шумілова було 10 тисяч тон заощадженого умовного палива, перевезено 3 мільйона тон наднормативного вантажу, біля 100 раціоналізаторських пропозицій, за що він отримав більше 30 державних нагород. Не менш відомими були машиністи локомотивного депо Дебальцево-сортувальне – В.Я. Дубина і Г.С. Калужин, які з кожної своєї поїздки зберігали 7–10 тон дизельного палива, і досвід яких розповсюджувався по всій залізниці [5].

На батьківщині кривоносівського руху, локомотивне депо Слов'янськ, його традиції підтримували у 50–60-их рр. ХХ ст. машиністи Н.Ф. Солоділов, С.А. Харчевников, В.А. Недогонов та начальник депо М.Т. Жук. Вони першими на Донецькій залізниці засвоїли нові види тяги: змінили паротяги на електротяги [6].

У кожному локомотивному депо Донецької дороги була низка машиністів, які продовжували кривоносівські традиції. Але до середини 60-их років минулого століття, більшість машиністів Донецької залізниці була далека від принципу «везти потяги по-кривоносівські». В 1964 році 65% машиністів в експлуатаційній діяльності перевитрачали паливо та електроенергію. Протягом року був розроблений комплекс заходів по здоланню вказаного недоліку, на що пішло кілька років. До закінчення реконструкції Донецької дороги в 1970 році чисельність машиністів, які перевитрачали паливо та електроенергію знизилася до 15% [7].

Стахановсько-кривоносівські методи праці були розповсюджені на всіх ланках залізничного транспорту Донбасу, в першу чергу в службі шляху. Найбільш відомим серед робітників шляхового господарства був Герой Соціалістичної Праці, почесний залізничник С.С. Месечко, який 30 років (1946–1976) очолював Першотравневу дільницю Попаснянської дистанції шляху. Старший колійний майстер відповідав за залізничну лінію, яка знаходилася в складних фізико-географічних умовах. В 60-их роках він досяг на своїй дільниці рух потягів без обмежень в швидкості; з 1961 по 1970 роки у нього не було браку в роботі [8].

На межі 50–60-х років ХХ ст. загальномережеві засоби утримання шляху в умовах Донецької дороги стали неефективними. У 1960 році робітниками Дебальцевської дистанції шляху інженером А. Розенбергом, бригадирами В. Шалобаєвим, М. Алдошиним, С. Зінченком, О. Черпком та старшим майстром А. Каленіном розроблено новий спосіб утримання шляху. Він отримав назву «велике кільце» і виявився надзвичайно ефективним в умовах великого залізничного вузла. Протягом року засіб дав економію в 12 тисяч карбованців, а кількість випадків дефекту колії зменшилося вдвічі [9].

Загалом на Донецькій залізниці було багато послідовників П.Ф. Кривоноса і О.Г. Стаханова в усіх ланках залізничного транспорту. Однак, протягом багатьох років діяльність новаторів виробництва, раціоналізаторів, винахідників на залізничному транспорті носила безсистем-

ний, а іноді хаотичний характер. Актуальні проблеми, над вирішенням яких потрібно було працювати, висвітлювались нерегулярно. Економічна ефективність від новаторських, раціоналізаторських пропозицій на дорозі підраховувалася на 30–40%. Подібний стан позбавляв раціоналізатора обов'язкової премії, яка нараховувалася у вигляді певного відсотка від суми річного економічного ефекту пропозиції [10].

Для усунення усіх недоліків, а також для покращення та координації раціоналізаторської та винахідницької роботи на кожній залізниці, у тому числі і Донецькій, на початку 1954 року були створені Дорожні науково-технічні товариства (ДОРНТТ), які діяли під патронатом профспілок. Товариство стало тією організацією, яка направляла та керувала творчою діяльністю новаторів виробництва, здійснювала науково-технічну та практичну допомогу раціоналізаторам та винахідникам ДОРНТТ, регулярно розповсюджувала інформацію про те, які актуальні на Донецькій дорозі проблеми потрібно вирішити, оголошувала відповідні конкурси та огляди [11].

Розвиток дорожнього науково-технічного товариства під час корінної реконструкції Донецької залізниці краще відобразити у вигляді таблиць. Таблиця 1 показує структурне зростання та збільшення кількості членів товариства; таблиця 2 відображає практичну діяльність ДОРНТТ [12].

Таблиця 1

Роки	Число первинних організацій НТТ	Число фізичних осіб НТТ	Число юридичних осіб НТТ
1956	92	2236	249
1960	128	4014	187
1965	167	8003	175
1970	190	12367	170

Таблиця 2

Роки	Подано раціоналізаторських пропозицій	Запроваджено раціоналізаторських пропозицій	Економічний ефект
1956	2187	1864	300 тис. крб.
1960	3882	3000	1300 тис. крб.
1965	5508	4146	1800 тис. крб.
1970	7655	6154	4000 тис. крб.

Протягом 50-х років стахановсько-кривоносівський рух на Донецькій залізниці поступово еволюціонував у рух раціоналізаторів та винахідників. Нове покоління залізничників продовжували традиції тридцятих років. На дорозі з'явилася низка заслужених винахідників та раціоналізаторів, які вносили цінні пропозиції. Електрифікація перших дільниць Донецької дороги поставила проблему боротьби з ожеледицею на

контактній мережі. Вона успішно була вирішена у 1961 році слюсарем локомотивного депо Слов'янськ Д. Ф. Чумаком, який сконструював простий та дешевий в експлуатації пристрій [13].

Заслужений раціоналізатор УРСР інженер Ждановського відділення дороги В.П. Нестерович в роки реконструкції став автором більше сотні раціоналізаторських пропозицій, котрі зекономили 130 тисяч карбованців. Значний внесок у розвиток вітчизняних залізниць здійснив головний інженер вагонної служби Донецької дороги, заслужений раціоналізатор та винахідник УРСР – М.К. Волощенко. На його рахунку не одна сотня раціоналізаторських пропозицій та винахідництво. У роки реконструкції ним були створені: машина для фарбування вагонів, вагономийна машина та унікальний вагоноремонтний комплекс «Донбас», який щорічно заощаджував дорозі 17 мільйонів карбованців. Вісім його винаходів отримали широке розповсюдження на залізничному транспорті [14].

Таким чином, на залізничному транспорті Донбасу у 1935 році зародився рух новаторів аналогічний стахановському руху у вугільній промисловості. Машиніст П.Ф. Кривоніс здійснив свій рекорд за два місяця до успіху шахтаря О.Г. Стаханова. Стахановські та кривоносівські гасла десятиліттями залишалися актуальними на Донецькій залізниці. Стахановсько-кривоносівський рух у роки реконструкції залізничного транспорту Донбасу еволюціонував у рух раціоналізаторів та винахідників, піднявшись на якісно новий рівень. Перспективою подальшого дослідження даної теми є діяльність послідовників П.Ф. Кривоноса та О.Г. Стаханова на Донецькій дорозі у 70–80-х роках ХХ століття.

Література та примітки

1. Стальные пути Донбасса / под ред. М.И. Гусева. – Донецк, 1970; Алдакимов Д.К., Клименко К.Х. Маршрутами пятилеток. – Донецк, 1976; Кривонос П.Ф. Магистрالی жизни. – К., 1986; Шумилов Г.С. За правым крылом. – Донецк, 1970. **2. Стальные** пути Донбасса... – С. 145–146. **3. Кривонос П.Ф.** Назв. праця. – С. 55–56. **4. Борисов А.** Почетный гражданин // Железнодорожник Донбасса. – 1989. – № 48. – С. 1. **5. Алдакимов Д.К.,** Клименко К. Х. Маршрутами пятилеток. – Донецк, 1976; Протоколы партийных собраний и заседаний партбюро парторганизации службы локомотивного хозяйства за 1970 г. // Державний архів Донецької області (далі ДАДО). – Ф. 2800. – оп 1. – спр. 403. – арк. 5.; Протоколы общих партийных собраний за 1970 г. // ДАДО. – Ф–523. – оп. 1. – спр. 50. – арк. 3. **6. Бурлак А.** Молодость старого депо // Железнодорожник Донбасса. – 1970. – № 74. – С. 3–4.; Слов'янськ: Хто є хто. – Слов'янськ, 2001. – С. 11. **7. Там** само. – арк. 5.; Доклад о результатах расхода топлива и электроэнергии на тягу поездов на Донецкой железной дороге в 1963 г. на теплотехнической конференции 1 июля 1964 г. // Там само. – Ф. Р3938. – оп. 7д. – спр. 53. – арк. 4. **8. Алдакимов Д.К.,** Клименко К.Х. Назв. праця. – С. 144–145. **9. Доклад** и справка об экономическом применении большого кольца в текущем содержании пути пятой

дистанції пути // Там само. – оп. 35. – спр. 346. – арк. 2.; Розенберг А. Здесь есть чему поучиться // Железнодорожник Донбасса, 1962. – № 6. – С. 3. **10. Отчет** о поступлении и внедрении рационализаторских предложений за 1956 г. // Там само. – спр. 210. – арк. 43. Отчет ДОНТО за 1956 г. // Там само. – оп. 25. – спр. 7а. – арк. 5. **11. Дорожное** научно-техническое общество: историческая справка // Там само. – спр. 1. – арк. 1. **12. Отчет** ДОРНТО за 1956 г. // ДАДО. – Ф. Р3938. – оп. 25. – спр. 7а. – арк. 1. **13. Отчет** ДОРНТО за 1960 г. // ДАДО. – Ф. Р3938. – оп. 25. – спр. 13. – арк. 1. **14. Отчет** ДОРНТО за 1965 г. // ДАДО. – Ф. Р3938. – оп. 25. – спр. 26. – арк. 1. **15. Пояснительная** записка к статистическому отчету ДОРНТО за 1970 г. // ДАДО. – Ф. Р3938. – оп. 25. – спр. 43. – арк. 12. **16. Доклад** о работе ДОРНТО за 1961–1962 гг. // Там само. – оп. 35. – спр. 339. – арк. 104. **17. Стальные** пути Донбасса ... – С. 268–269.

The basic consequences of development move of Stakhanov on the railway of Donbass at 1956–1970 the years XX of century are considered. Special attention is focused to the evolution of move of Stakhanov railway of Donetsk and to the development of net of scientific and technical association

УДК 331.105.44 (477): 32

Євсюкова Н.В.

ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ РОБІТНИЧОГО РУХУ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ (1991 – 2000 рр.)

Досліджуючи реалії сучасної України, слід приділити увагу вивченню суспільно-політичних явищ, які мали велике значення для становлення української державності. Одним з таких явищ можна вважати робітничий рух, який, зазнаючи всіляких перешкод та проблем, упродовж свого історичного розвитку за будь-якої політичної системи завжди проявляв свою значущість для політичних процесів країни. Актуальність заявленої теми ще й обумовлена святкуванням 70-річчя стахановського руху як одного з проявів робітничої активності та єдності. У зв'язку з цим, чи не найвагомішою постає роль профспілкових формувань, які безпосередньо пов'язані з робітничим рухом і які, з набуттям Україною незалежності, стали офіційним захисником робітників.

На нашу думку, робітничу активність спричиняла особлива свідомість робітників, якій завжди була притаманна боротьба за соціальні права та найкраще майбутнє. І, на жаль, дуже часто, особливо в період 90-х рр. ХХ ст., ця робітнича свідомість опинялася під впливом зовнішніх сил, які спрямовували її у бажаному напрямку, перетворюючи робіт-

ників, а з ними й профспілкові об'єднання, в інструмент політичної боротьби. Так, на початку 90-х рр. протести робітників під впливом соціально-економічних змін у країні призвели до вибуху страйкової активності, яка вбирала в себе неприхований політичний аспект.

Слід зазначити, що протягом останнього десятиліття сформувалась суттєва бібліографія з проблеми функціонування робітничого руху. Передусім, варто вказати на вагоме, на наш погляд, дослідження А.М. Русначенка «Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989 – 1993 роках» у двох томах [1], де робітничий рух розглядається як феномен суспільно-політичної дійсності в його саморозвитку. Політичний аспект страйкової боротьби робітників особливо переконливо, на нашу думку, висвітлюється в статті В.М. Докашенка «Соціально-політичні аспекти причин та наслідків літніх шахтарських страйків 1989 року» [2]. Не менш важливі свідчення та докази політичних мотивів страйків наводяться в газетних публікаціях зазначеного періоду [3].

І все ж таки, поряд з цим, залишається остаточно невизначеною, а швидше зменшеною, роль політичних сил у спрямованості та організації робітничого руху, особливо під час страйкових подій 1991 – 2000 рр. На нашу думку, тут доцільніше говорити про маніпулювання ним, що є своєрідною формою впливу на свідомість робітників. Тому, вважаючи цей фактор за проблему та перешкоду в діяльності робітничого руху, вбачаємо за доцільне ретельне вивчення зазначеної проблеми у світлі сучасного розуміння ситуації.

Джерельну базу нашого дослідження складають документальні матеріали періодичної преси, архівні матеріали та програмні документи політичних партій.

Наша наукова розвідка має на меті вивчення проблеми впливу політичних сил на робітничий рух у період піднесення страйкової активності робітників та визначення ролі профспілок у перебігу страйкових подій.

Ми схильні вважати кінець 80-х рр. ХХ ст. зламним періодом для робітничого руху, оскільки це був час радикальних змін у свідомості робітників. Адже, є загальновідомим, що за часів СРСР комуністична партія спрямовувала всіх людей на відданість будівництву комунізму та праці на благо суспільства [4,168]. І можна сказати, що така настанова протягом десятиліть цілком виправдовувала себе. Взяти, наприклад, той же стахановський рух, завдяки якому свого часу держава змогла простимулювати виконання плану деяких галузей господарства. Тому розгортання демократизації та гласності кінця 80-х рр. сприяло енергетичному вибуху раніше прихованого потенціалу трудящих, який знайшов своє відображення в масових акціях протесту, зокрема, в страйках як крайніх засобах боротьби.

Апріорно ми виходимо з того, що піднесення страйкової активності робітників бере свій початок з липневого страйку шахтарів 1989 р., приводом для якого стало погіршення соціально-економічної ситуації в

країні. З цього приводу відомий соціолог Ю.Є. Волков зазначав, що страйки проходили, у першу чергу, «під знаком вимог підвищення заробітної плати і поліпшення умов життя» (тут та далі переклад автора – прим. Н.Є.) [5,75].

Однак соціальна площина страйків була лише одним із аспектів їх спрямованості, який органічно поєднаний з площиною політичною. По-перше, на нашу думку, протест гірників проти економічної політики правлячої партії є не що інше, як прояв опосередкованого втручання мас у політику. А це, у свою чергу, є свідченням того, що страйк є політичною дією.

По-друге, крім опосередкованого політичного вираження, мали місце і страйки, де політичний аспект превалював, що, з нашої точки зору, могло завдати непоправної шкоди українській державності. Так, зокрема, вимоги донбаських гірників на початку 90-х рр. про проведення референдуму довіри до Верховної Ради, до Президента України та Кабінету Міністрів [6] створювали загрозу руйнування української державності ще на стадії зародження.

По-третє, на політичному аспекті робітничого руху не міг не позначитись загальний високий рівень політичного фону в країні в кінці 80-х – на початку 90-х років, особливістю якого було інтенсивне зростання активності нових політичних партій, громадських об'єднань та неформальних організацій. Ситуація загострювалась тим, що в період занепаду радянської системи потребу в політичних засобах тиску на владу мали не тільки робітники, але й опозиційні політичні сили. Таким чином, невдоволені своїм становищем робітники опинились під загрозою бути використаними не за прямим призначенням – відстоювання прав та інтересів громадян. Справа в тому, що лейтмотивом акцій протесту була критика панівної системи [7,42], яка, у свою чергу, була «козирною картою» опозиції.

На нашу думку, яскравим прикладом втручання політичних партій у перебіг страйкових подій є виникнення та діяльність страйкових комітетів. Саме вони, а не профспілки, стали на той час виразниками масового робітничого невдоволення та мали на меті сприяти реальному захисту прав та інтересів робітників вугільної промисловості [8]. У нас не виникає сумнівів щодо справедливості первинних намірів лідерів страйкомів, які взяли на себе формальне піклування про організацію страйків та про визначення вимог робітників. Однак значна кількість свідчень учасників тих подій та архівні матеріали дають нам підстави говорити про подальшу зміну первинного призначення страйкомів.

Підтвердженням цьому може слугувати архівний документ ЦК компартії України, який зберігається в центральному державному архіві громадських об'єднань України під назвою «Про третю нараду представників страйкових і робітничих комітетів України». Цей документ є по суті звітом завідувача відділом зв'язків з Радами народних депутатів, політичними і громадськими організаціями ЦК компартії України

О. Смолянникова. У ньому названий партійний чиновник стверджує, що «робітничі (страйкові) комітети виступають насамперед як структури зі своєю роллю в політичній боротьбі опозиційних сил за владу», голови страйкомів у ряді областей, як правило, є активістами Народного Руху. А осередок Української республіканської партії (УРП) Новоград-Волинського автопідприємства, трудовий колектив якого страйкував, консультував і фактично спрямовував роботу страйкового комітету [9, 98–99].

Для нас цей документ цікавий тим, що він констатує активність політичних партій у діяльності страйкомів. Отже, документ підтверджує нашу гіпотезу про те, що політичні сили намагались перетворити робітничий рух на зручний для них інструмент політичної боротьби.

Звісно, що в таких умовах страйкові комітети не могли об'єктивно оцінювати політичну ситуацію, що, у певному розумінні, ставило під загрозу їх функціонування як захисників прав та інтересів робітників. І свідчення цьому знаходимо в періодичній пресі. Так, наприклад, під час попереджувального страйку гірників у жовтні 1995 р. керівник Незалежної профспілки гірників Донбасу охарактеризував роль страйкомів як деструктивну в усьому робітничому русі [10,1]. А в 1998 р. колишній член Донецького страйкому М.Стародубцев зазначив, що «безідейність, а дуже часто й безграмотність шахтарських лідерів призвели до краху робітничого руху», а генеральні директори разом із владними структурами зробили страйками знаряддям тиску на уряд [11,4].

Останнє об'єктивно ставить проблему стихійності й свідомості в робітничому русі. За нашим переконанням, на початку 90-х рр. жодній політичній партії чи громадській організації не вдалось очолити страйковий рух, тим більше об'єднати його під знаменами своєї ідеології. В цей час мала місце лише неприхована боротьба за робітництво з метою захоплення влади.

Ми схильні вважати, що найбільше шансів приборкати робітничу стихію мали професійні спілки. По-перше, з початком незалежного від держави функціонування, профспілки визнали пріоритетною сферою діяльності соціальний захист трудівників, тобто гострі проблеми тогочасного українського буття. По-друге, прагнення профспілок до використання політичних методів діяльності, що, на нашу думку, було обумовлено скасуванням у 1993 р. права профспілок на законодавчу ініціативу. Таким чином, профспілкова діяльність уособлювала в собі аспекти і соціальні, і політичні. З цієї точки зору виглядає цілком природним зниження ролі страйкових комітетів та перехід робітничого руху до професійних організацій.

Однак профспілкові організації в силу того, що не мали досвіду політичної боротьби, були змушені шукати союзника в цьому виді діяльності. Потенційно ним могла стати будь-яка політична партія, яка за своїми принципами була найближчою до профспілок. Хоча тут для профспілок, як і для страйкомів, постала загроза стати знаряддям у політичній грі

політичної партії. Адже для останньої профспілкова цінність могла полягати лише в електоральних можливостях та в тому, що профспілки мали певний вплив на робітничий, у тому числі й страйковий рух. Отже, для профспілок ставала актуальною проблема збереження власного політичного кредо. Хоча, варто також зазначити, що характер взаємовідносин партій та профспілок майже не змінився з часів СРСР, а саме: останнім відводилась роль привідного паса.

Підтвердженням нашої гіпотези можуть слугувати положення програмних документів деяких політичних партій. Так, наприклад, у Програмі дій (виборчій платформі) 1994 р. Українська республіканська партія (УРП) проголосила готовність співпрацювати зі всіма робітничими спілками, які стоять на засадах зміцнення державності України. Але, в той же час, УРП закликає робітничий рух до об'єднання, щоб запобігти приватизації державної власності в інтересах компартійної номенклатури [12,50]. На наш погляд, така позиція демонструє дійсні політичні наміри УРП, які пов'язані з поваленням компартійної номенклатури, а для робітничого руху така боротьба, швидше за все, виглядає як перспектива стати інструментом УРП для досягнення партійних цілей та зміцнення позицій.

Щодо профспілок, то УРП, без будь-яких натяків на співпрацю, пропонує їм лише стати засобом подальшої демократизації суспільства [13,22]. А якщо врахувати, що програма такої демократизації розробляється партією, то є підстави вважати нездійсненою перспективу незалежності профспілок.

«Соціал-демократична партія (об'єднана), – зазначається в її Статуті, – прагне стати політичним інструментом узгодження інтересів широких верств трудівників, роботодавців, найманих працівників, професійних та громадських об'єднань, всебічно сприяти діяльності вільних профспілок і активно співпрацювати з ними» [14,2]. Таким чином, проголошуючи себе захисником інтересів профспілок у політичній сфері, партія прямо усуває їх від політичної діяльності, що робить громадські організації залежною структурою, схожою на той же «привідний пас».

Отже, навіть попередній аналіз дає підстави дійти висновку, що робітничий рух та профспілки певними політичними партіями розглядались як «козирна карта» в руках різних політичних сил.

Нерідко акції протесту організовувались з метою передвиборчої агітації. У зв'язку з цим вартий уваги матеріал, опублікований донецькою обласною газетою «Жизнь» у листопаді 1998 р. На думку кореспондента, мітинг, організований гірниками, носив наполовину передвиборчий характер, а «більшість ораторів прямо закликали голосувати за представників компартії» [15,1].

Також мали місце випадки використання акцій протесту з метою тиску на профспілки. Так, під час всеукраїнської акції протесту у березні 1999 р. на мітингу одна з виступаючих, голова сільського осередку комуністів Галина Лазуркевич, вимагала від профспілок визначитись з полі-

тичними «попутниками», мотивуючи це тим, що з суто економічними вимогами профспілкові акції «пробуксовують» [16,2].

Враховуючи вищезазначене, ми схильні вважати, що профспілки опинились у досить скрутній ситуації. З одного боку, вони постійно знаходились під загрозою того, що організовані ними акції протесту будуть використані в інтересах певних політичних сил, а з іншого – вони, як захисники інтересів трудящих, не могли відсторонюватись від робітників під час страйків.

Отже, аналіз поставленої проблеми дає нам підстави дійти до наступних висновків. Робітничий рух сам по собі завжди мав на меті захист інтересів трудящих, а його політичний аспект носив переважно опосередкований характер. Ті ж акції, у яких безпосередньо висувались політичні вимоги, були результатом дій певних політичних сил, які намагались використати робітників у вирішенні власних проблем. Таким чином, простежується відкрите прагнення політичних сил підпорядкувати собі робітничий, а з ним і страйковий рух, з метою маніпуляції їхніми можливостями. І, нарешті, великою заслугою профспілок є те, що їм загалом вдавалось дотримуватись нейтралітету в політичних переконаннях, що дозволило утримувати страйковий рух у межах чинного законодавства.

Література та примітки

1. Русначенко А. Пробудження: робітничий рух на Україні в 1989–1993 роках. – К., 1995. **2. Докашенко В.М.** Соціально-політичні аспекти причин та наслідків літніх шахтарських страйків 1989 року // Нові сторінки історії Донбасу: 36. ст. – Кн. 9 / Гол. ред. З.Г. Лихолобова. – Донецьк, 2002. – С. 21–39. **3. Мартынов М.** Красных знамен не было, звучали «красные речи» и откровенная ложь // Жизнь. – 1998. – 6 ноября; Романенко Е. Донецкий стачком: «Нам не нужны Президент и депутаты, которые не слышат своего народа» // Киевские ведомости. – 1993. – 11 июня. **4. Програма** Коммунистической партии Советского Союза // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М., 1986. – Т. 10. **5. Волков Ю.В.** Рабочее движение в условиях перехода к экономике смешанного типа // Социс. – 1991. – № 1. **6. Материалы** по забастовке. 1993 – 1994. Требования трудовых коллективов предприятий, организаций и учреждений г. Горловки Донецкой области (июнь 1993 г.) // Поточний архів профспілкового комітету в/о «Артемвугілля». **7. ЦДАГОУ**, Ф. 1, оп. 32, спр. 2767. **8. ДАДО**, Ф. Р – 6777, оп. 1, спр. 2. **9. ЦДАГОУ**, Ф. 1, оп. 32, спр. 2768. **10. Гордеев А.** Время стачкомов ушло. Инициативу взяли профсоюзы // Донецкий кряж. – 1995. – 6–12 октября. **11. Стародубцев М.** Гладиаторы стачкома, или Как «списывали» кредиты в угольной промышленности // Снежнянская жизнь. – 1998. – 18 февраля. **12. Програмні** документи Української республіканської партії. – К., 1994. **13. Там само.** **14. Статут і Програма** Соціал-демократичної партії України (Об'єднаної). – [Б.М., Б.Р.]. – 40 с. **15. Мартынов М.** Красных

знамен не было, звучали «красные речи» и откровенная ложь // Жизнь. – 1998. – 6 ноября. **16. Фурманюк Е.** Массовость, организацию и напор продемонстрировали шахтеры Донбасса 18 марта 1999 года // Шахтер Украины. – 1999. – № 7 – 8 (117–118) апрель.

On the base of analysis of striking activity in 1991 – 2000 of XX century and of the facts, which influenced it, the author comes to the conclusion that some political powers had the intention to make workers and their striking movement obedient in order to manipulate their functional possibilities.

УДК 94(477.6) – 053.81 «193»

Климов А.О.

УЧАСТЬ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ ДОНБАСУ В СТАХАНОВСЬКОМУ РУСІ У 30-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Феномен стахановського руху, його фантастична популярність у молоді в 30–40-і роки й сьогодні викликають повагу до його учасників, інтерес дослідників до з'ясування суті цього явища соціалістичної доби.

За радянських часів аналізові причин та наслідків руху було присвячено чимало досліджень як загального характеру, так і наукових розвідок, у яких висвітлювалась роль молоді в організації і розповсюдженні новаторської роботи. Серед перших слід виділити колективні роботи «Социалистическое соревнование в промышленности СССР», «Трудові почини робітничого класу (1921–1937)», «История рабочих Донбасса» [1–3], праці І.Є.Ворожейкіна, Л.С.Рогачевської, З.Г.Лихолобової, С.М.Сирцовой, Ф.Р.Зимоглядова, С.Р.Гершберга [4–9]. Проблему молоді в стахановському русі висвітлено в «Історії Ленінської комуністичної спілки молоді України», «Очерках истории Донецкой областной комсомольской организации», розвідках А.Д.Пахарєва [10–13]. Усі ці роботи містили досить великий масив фактичного матеріалу, але не виходили за межі офіційної партійної оцінки стахановського руху, зробленої ще у 30-і роки. І лише у книзі С.В.Кульчицького «Україна між двома війнами (1921–1939 рр.)» [14] подано стислий матеріал з новим поглядом на проблему. В даній розвідці робиться спроба із залученням нових джерел піддати об'єктивному аналізу роль робітничої молоді Донбасу в розгортанні стахановського руху в другій половині 30-х років.

У ніч з 30 на 31 серпня 1935 р. 29-річний вибійник Олексій Стаханов на Кадіївській шахті «Центральна-Ірміне» разом з двома досвідченими кріпильниками – Тихоном Щиголєвим та Гавриїлом Борисенком – за пропозицією парторга ЦК ВКП(б) на цій шахті 26-річного Костянтина

Петрова здійснив трудовий подвиг, встановивши відбійним молотком світовий рекорд вуглевидобутку – 102 т за зміну (через невеличкий проміжок часу він тричі його підвищував, довівши до 340 т за зміну). Надвисокі показники було досягнуто завдяки новій організації праці вибійника: раніше він, рубаючи вугілля в уступі відбійним молотком або обушком, повинен був і кріпити вибій за собою, щоб не завалилася стеля. Тепер О.Стаханов усю зміну тільки рубав вугілля, а кріплення за ним здійснювали кріпильники. І хоча норму виробітку було перевищено не в 14 разів, як тоді стверджували, а п'ятиразово (в розрахунку на цю міні-бригаду), безперечно, це була визначна подія.

Протягом наступного тижня, використавши досвід О.Стаханова, його досягнення перевищили вибійники шахти «Центральна-Ірміне» партгрупорг дільниці, де працював О.Стаханов, Мирон Дюканов, 24-річний комсомолец Дмитро (його справжнє ім'я Митрофан) Концедалов, інші молоді шахтарі Кадіївки – Олександр Вахтін, Іван Теряєв, котрий, до речі, встановив рекорд не на новій техніці, а на звичайному обушку. Згодом багато гірників та робітників промислових підприємств і транспорту усього Донбасу підтримали цей почин. Започатковувався рух, що увійшов в історію під назвою стахановського.

Разом з Олексієм Стахановим та іншими молодими кадіївськими шахтарями біля його витоків були машиніст паротягу депо Слов'янськ Петро Кривоніс, сталевар Маріупольського заводу «Азовсталь» Макар Мазай, вибійники з шахти ім. К. Маркса Олексій Терьохін і з шахти «Кочегарка» Федір Артюхов, машиністи врубових машин Борис Афанасьєв з шахти ім. Ф. Дзержинського, Кіндрат Тельних з шахти ім. Р. Менжинського, машиніст електровозу Зинаїда Жеребцова з Краснолуцької шахти № 3/4, електрозварювальник з «Азовсталі» Іван Сидоренко, свердлильниця з тресту «Ворошиловградміськбуд» Федора Головащенко та ін. Здебільшого це зовсім молоді люди, яким було трохи за 20 років [15].

Рекордно високих показників окремі робітники досягали і до О.Стаханова [16, 77]. У тій же Кадіївці машиніст врубової машини з шахти ім. Ілліча 22-річний Василь Ткаченко видобував щомісячно 10–12 тис. т вугілля при середній продуктивності врубової машини в Донбасі 2,4 тис. т, тобто перевищував середні показники у 4–5 разів [17, 23]. Такі приклади не були поодинокими, але широкого розголосу не набули. У випадку з О.Стахановим усе було інакше.

На шпальтах газет від місцевого «Кадиевського пролетарія» до центрального органу ЦК ВКП(б) газети «Правда» миттєво з'явилися численні публікації про О.Стаханова та його послідовників. 14 вересня 1935 р. розповіді про перших новаторів Олексія Стаханова, Дмитра Концедалова, Олексія Терьохіна, Василя Познякаова друкує молодіжна газета Донбасу «Комсомолец Донбасса». Формуючи громадську думку і надихаючи молодь на самовіддану працю задля виконання державних планових завдань, газета закликає: «Всі комсомольці, всі молоді шахтарі і ро-

бітники повинні працювати так, як працюють Стаханов, Концедалов, Позняков і Терьохін. Від змагання однаків треба сміливіше переходити до змагання мас. Мужність та ентузіазм комсомольців-стахановців кличуть всю гірничу молодь до нових подвигів, до ще більш глибокого освоєння техніки. Орденоносний комсомол Донбасу, готуючись до X з'їзду комсомолу, повинен ще яскравіше розпалити полум'я соціалістичного змагання і виховати у своїх лавах тисячі стахановців». Для пропаганди й агітації було задіяно усю пресу, радіомовлення, у якому через це навіть скоротили інші, зокрема літературно-музичні, програми.

Центром нового руху Донбас став з кількох обставин. У середині 30-х років тут було зосереджено значну кількість промислових підприємств металургійної, вугільної, хімічної промисловості, машинобудування України. В промисловості регіону працювало 550 тис. робітників (а всього кількість працюючих у промисловості перевищувала 660 тис.), або 42 % робітників республіки. З них 264 тис. шахтарі, 80,7 тис. металурги, 33,9 тис. хіміки, 85 тис. машинобудівники [18,64–65]. При цьому питома вага молоді, яка опинилася на підприємствах за комсомольськими мобілізаціями, приїздила «будувати нове життя», на заробітки або рятувалася під час суцільної колективізації та голодомору, була суттєвою. Тільки у вугільній промисловості молоді гірники становили 39 %, а на значній кількості шахт їх було понад половину [19]. Водночас промисловість регіону, особливо вугільна та металургійна, хронічно не виконувала виробничих планів. Ситуацію загострило й уведення навесні 1935 р. підвищених норм виробітку на підставі того, що до експлуатації стали нова техніка та обладнання. Це не тільки знизило відсоток виконання планів, а й викликало невдоволення робітників інтенсифікацію праці.

Одним з перших важливих рекордів Олексія Стаханова та його послідовників для доказу можливості виконання й значного перевиконання підвищених норм виробітку, подолання постійного відставання від планових завдань у провідних галузях економіки, нарощенні виробництва зрозумів народний комісар важкої промисловості СРСР Г.Орджонікідзе. 12 вересня він телеграфує керівникам Донбасу: «Робота цих товаришів відкидає всі старі уявлення про норми виробітку вибійника. Немає сумніву, що їх приклад наслідують машиністи врубових машин та електровозів, а також навальники та коногони, а інженерно-технічний персонал очолить та організує цю справу» [20, 235].

Щоб стимулювати виробництво, партійно-радянське керівництво вирішило тимчасово зняти обмеження в заробітній платі й виплачувати її відповідно до реального виробітку. Скасування ж восени 1935 р. карткової системи розподілу товарів та їх вільний продаж через крамниці створювало зацікавленість робітників у більших заробітках, оскільки вони тепер могли витратити додатково зароблені гроші на свої потреби [14, 208].

По всій країні було розпочато потужну кампанію для популяризації та розгортання стахановського руху, до якої повною мірою залучи-

ли всі партійні, комсомольські та профспілкові організації. Комсомольська кампанія, без перебільшення, перевершила всі попередні подібні впливи на молодь. На шахті «Центральна-Ірміне» «майстрів вугілля» (гірників, які вдвічі перевиконували норми) прикріпили до тих комсомольців, що працювали гірше, організували школу молодих стахановців, у яку залучили 100 шахтарів. Шахтний комітет комсомолу влаштував «стіл стахановських консультацій», де можна було отримати інформацію про передові методи праці. Запрацював спеціальний «стахановський семінар», на якому новатори інструктували молодь. У гуртожитках і шахтних нарядних діяли комсомольські агітатори, в дільничних комсомольських організаціях заслуховувалися звіти стахановців. Зрештою, було проведено кілька зльотів молодих стахановців з різних професій [20, 88–89]. І так було майже всюди.

Безумовно, частина молоді, яка у 20–30-і роки перебувала під постійним впливом комуністичної пропаганди виснажливо працювати заради «світлого майбутнього», своєю участю в русі новаторів намагалася якомога швидше наблизити це майбутнє. Більшість же побачила реальну можливість заробити гроші, забезпечити пристойніше життя, потрапити до соціалістичної робочої аристократії, що відкривало перспективу здобути освіту в інститутах, висунутися на престижну й краще оплачувану роботу, поліпшити житлові умови тощо. Тому лави молодих стахановців стали швидко зростати, рух набув безпрецедентних темпів розповсюдження серед молоді. До кінця 1935 р. стахановцем був кожен третій комсомолец-шахтар – майже 6,4 тис., а згодом у промисловості і на транспорті Донбасу – 14 тис. комсомольців [21]. Навесні 1936 р. кількість молодих робітників-стахановців у Донбасі досягла 30 тисяч. Стахановськими було 55 комсомольських дільниць і 165 бригад на шахтах, 6 доменних і 11 мартенівських печей на металургійних заводах [22, 300–301].

Наприкінці 1935 р. почали з'являтися молодіжні стахановські зміни, цехи, дільниці, проводяться доби, п'ятиденки, декади, місячники, спочатку в окремих колективах, згодом – по галузях промисловості. У серпні 1936 р. до річниці руху на шахтах Донбасу за ініціативою кадівських комсомольців було проведено комсомольську стахановську вахту, в грудні – декаду стахановських рекордів на честь виборів до Верховної Ради СРСР.

Розгортання руху сприяло суттєвому зростанню продуктивності праці. У 1937 році середньомісячна продуктивність на відбійний молоток збільшилася до 12,5 т проти 7,1 т в 1934 р., на врубівну машину – до 3524 т проти 2410 т [23]. У перші два місяці руху видобуток вугілля в Донбасі зріс з 178 тис. т до 206 тис. т за добу [24, 125].

Сподівання молоді, що наслідувала приклад Олексія Стаханова, справдилися. По-перше, було вжито термінових заходів для ліквідації неписьменності та малописьменності серед молодих стахановців. До речі, на цей час серед шахтарів Донбасу та їхніх дружин налічувалося май-

же 20 тис. неписьменних [25]. Неписьменним був той же Дмитро Концедалов, який 5 вересня 1935 р. перевищив рекорд О. Стаханова, видобувши за зміну 125 т вугілля. За допомогою вчителів оволодівши грамотою, він у листопаді вперше самостійно прочитав газету. Шкільні вчителі були закріплені за стахановцями, навчаючи їх персонально. Наприкінці 1935 р. в Кадіївці у такий спосіб училися 200, в Горлівці – 126 стахановців. Тим, хто вже вмів читати, допомогли придбати дефіцитні бібліотечки художньої літератури. У Кадіївці це змогли зробити 103 молодих стахановців [26].

З 1 квітня 1936 р. за рішенням бюро Донецького обкому КП(б)У та Першого вседонецького зльоту стахановців-майстрів вугілля, що відбувся у січні 1936 р., кращі стахановці, відібрані спеціальними комісіями (до них входили керівники вугільних трестів, секретарі партійних і комсомольських комітетів, голови профспілкових комітетів) почали навчатися в Донецькому заочному індустріальному інституті. З них повинні були підготувати 500 гірничих інженерів та 1000 техніків [27]. Навіть не маючи необхідної загальноосвітньої підготовки, стахановці могли потрапити на навчання до московської Промислової академії. У 1936 р. її студентами, наприклад, стали Олексій Стаханов, Дмитро Концедалов, у 1937 р. – молоді шахтарі Кадіївської шахти ім. Ілліча Василь Ткаченко і Володимир Баландін, у 1938 р. – 24-річний мариупольський стахановець-сталевар Макар Мазай. На час навчання їм надали хороші стипендії, мебльовані квартири з телефоном.

Стахановців почали преміювати дефіцитними товарами. Вже 16 вересня 1935 р. на зльоті в Горлівці 32 молодих шахтарів нагородили піаніно, мисливськими рушницями, велосипедами, годинниками [20, 236]. У подальшому для них виділяли культурно-побутові товари, які вільно придбати було неможливо: велосипеди, музичні інструменти (піаніно, гітари, гармонії), патефони та платівки до них, радіоприймачі й репродуктори, кишенькові годинники тощо. Відповідно до кількості стахановців готувалися замовлення. Скажімо, на другий квартал 1936 р. потреби Донбасу склали 800 піаніно, 7500 велосипедів. Хоча через брак товарів такі замовлення виконувалися на 27–35 %, цей стимул для молодих робітників був досить суттєвим [28]. Адже тоді радіоприймачі в Україні мали лише 10,9 % робітничих родин, патефони – 2,4 %, гармонії та баяни – 0,8 %, а фотоапарати лише 0,4 % [29, 99]. Найбільш відомим стахановцем поталанило більше: їм дарували автомобілі.

До цього слід додати безкоштовне отримання квитків до театрів, кіно та цирку, виділення умебльованих квартир, путівок на санаторно-курортне лікування незалежно від стажу роботи тощо. З гордістю говорив про надані привілеї на Першій всесоюзній нараді робітників та робітниць-стахановців вибійник горлівської шахти «Кочегарка» Федір Артюхов: «...У нас стахановці зараз мають усі привілеї: для них і кіно безкоштовне, і медичне обслуговування, й лікаря додому викликають і т. п.» [30, 46].

Повною мірою для стимулювання інтенсивної праці стахановців використовувалися державні нагороди. Перше велике нагородження відбулося в грудні 1935 р. Тоді ордени Леніна та Трудового Червоного Прапора отримали 130 осіб, третину з яких становила молодь. Серед нагороджених орденом Леніна були О.Стаханов, К.Петров, М.Дюканов, Д.Концедалов, орденом Трудового Червоного Прапора – П.Кривоніс, який ще до початку руху новаторів уже мав орден Леніна [20, 249, 268–269]. Пізніше орден Леніна отримали молодий наваловідбійник з шахти № 10 Сніжнянського району Микола Скорбик, машиніст врубової машини Микола Кретов, бригадир комсомольсько-молодіжної бригади наваловідбійників з шахти ім. Г. Орджонікідзе Макіївського району Михайло Калмиков, інженер Віктор Корнієнко, який одним з перших запровадив графік циклічної роботи на шахті ім. Челюскінцев [10, 326–327; 31]. Для них та десятків інших молодих орденоносців нагороди мали не тільки моральний, а й певний матеріальний зміст: нагородженим орденом Леніна щомісячно до зарплати доплачували 25 крб., Трудового Червоного Прапора – 15 крб.; вони мали право безкоштовного проїзду у два кінці на залізниці, на третину скорочувався стаж роботи, необхідний для отримання пенсії за інвалідністю та за вислугою років, на 10–50 % знижувалася квартирна плата [32, 239–240].

Загалом, матеріальний фактор для новаторів став вирішальним, їхні високі заробітки пропагували особливо. На дев'ятому з'їзді ЛКСМУ (квітень 1936 р.) перший секретар ЦК комсомолу України С.І.Андрєєв, привертаючи увагу до цього питання, говорив: «Я взяв 167 молодих стахановців і поцікавився, як у них стоїть справа з заробітком. Тільки 2 чоловіки з 167 одержують до 300 карбованців, 60 чоловік одержують до 400 карбованців, 45 чоловік – від 400 до 700 карбованців, 29 чоловік – від 700 до 1000 карбованців, 24 чоловіки – від 1000 до 1400 і 7 чоловік від 1400 до 2000 карбованців» [33, 469]. Можна зрозуміти молодь, яка раніше тільки мріяла про красивий одяг, взуття, хорошу їжу, а тепер могла собі це дозволити, про що так безпосередньо на вже згадуваній московській нараді стахановців розповідала Ніна Славникова: «Я запитую подругу: Марусю, куди гроші дівати? Вона говорить: Я собі куплю молочного кольору туфлі за 180 крб., крєпдешинове плаття за 200 крб., пальто за 700 крб.» [30, 42]. Середні заробітки, зазвичай, були значно нижчими, але через стахановський рух помітно зросли. У 1934 р. середньомісячна зарплата донбаського шахтаря становила 141 крб., металурга – 172, машинобудівника – 159, у 1937 році вже відповідно 300, 275 та 250 крб. [34]. Однак, як бачимо, пальто і на таку зарплату купити було не можна.

Апофеозом піднесення стахановців було їх обрання депутатами Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, місцевих рад депутатів трудящих. О.Стаханов, П.Кривоніс, наприклад, у 1937 р. стали депутатами Верховної Ради СРСР.

Із самого початку стахановський рух був під пильною увагою і контролем комуністичного керівництва країни, що регламентувало як

ую пропагандистську роботу, так і заходи для його стимулювання та вшанування стахановців. Наприкінці вересня пленум Донецького обкому КП(б)У ставить перед комсомолом краю вимогу «виховувати членів комсомолу, а також і робітничу молодь таким чином, щоб висунути їх у перші лави стахановців... поголівного охоплення шахтарської молоді стахановським рухом» [35]. 14–17 листопада 1935 р. за участю найвищого партійно-державного керівництва в Москві було проведено всесоюзну нараду 3-х тисяч робітників та робітниць – стахановців. Незважаючи на те, що рух новаторів тільки розпочався, Йосиф Сталін зробив на нараді безапеляційний висновок: «...Стахановський рух це такий рух робітників і робітниць, який увійде в історію нашого соціалістичного будівництва як одна з найславніших її сторінок» [30,363].

Висновок сумніву не підлягав. Стахановський рух треба було робити масовим і результативним, а комсомольські організації мали в черговий раз довести, що є надійними помічниками партії. Рішення та заходи комсомольських організацій Донбасу цього періоду містили одне і, як правило, нереальне завдання: усі комсомольці повинні стати стахановцями й залучити до руху якомога більше молодих робітників. 24 січня 1936 р. ЦК ЛКСМУ провів радіозбори молодих стахановців України, які молодь колективно прослуховувала в палацах культури, клубах, червоних кутках, гуртожитках. Відбулися зльоти молодих новаторів за професіями з доповідями стахановців. Обласний комітет комсомолу отримав від ЦК ЛКСМУ вказівку навіть «організувати спеціальні групи з комсомольців-студентів і викладачів для перегляду всіх технічних підручників і довідників з того погляду, наскільки вони відповідають дальшому розвитку стахановського руху та підготовці спеціалістів» [36].

На підприємствах, безпосередньо на виробничих ділянках, було створено стахановські курси, а згодом школи, де молодь одночасно проходила технічне навчання і переймала від інструкторів-стахановців досвід роботи.

Однак стахановський рух, який наприкінці 1935 р. позитивно впливав на стан економічного розвитку, було використано партійно-радянським керівництвом для чергового перегляду норм у всіх галузях народного господарства. У грудні 1935 р. пленум ЦК ВКП(б) ухвалив «замінити нинішні технічні норми як застарілі, вищими нормами... закінчити перегляд технічних норм устаткування і виробничих потужностей підприємств у бік їх підвищення... і приступити до перегляду норм виробітку в бік деякого підвищення...» [37, 228, 230]. Це рішення було продубльовано січневим (1936 р.) пленумом ЦК КП(б)У, який також ухвалив переглянути технічні норми і норми виробітку в бік їх підвищення з огляду на досягнення кращих стахановців [38, 837].

Після підвищення норм (у різних галузях на 30–40%) робітники-стахановці повинні були збільшити продуктивність праці ще на 7–10 %, щоб отримати попередню зарплату [39, 369]. Одночасно знизили розцінки: наприклад, у машинобудуванні на 9–23 % [40, 107]. У березні–квітні

1937 р. було проведено ще одне підвищення норм з одночасним зниженням розцінок і відновлено граничну межу в заробітній платі [41; 14, 210].

Обмеження матеріального стимулювання праці робітників призвело до стрімкого падіння ефективності стахановського руху. До того ж постійно працювати з великим перенапруженням сил було дуже важко. Уже влітку 1936 р. проявилися перші симптоми його несумісності з директивно-командною системою господарювання. Це змусило керівників Донбасу констатувати, що показники роботи у вугільній галузі є нижчими, ніж до початку стахановського руху [42]. Скоротилася й численність стахановців. Протягом 1936 р. їх кількість у доменному цеху Сталінського металургійного заводу зменшилася в 4 рази, з 800 до 200, на Ворошиловградському паровозобудівному заводі – на 27 %. Попри намагання зробити всіх комсомольців стахановцями на початок 1937 р. у Ворошиловграді стахановцями залишилося лише 15 % робітників-комсомольців [43]. Отже, як тільки рух новаторів дав перші необхідні владі результати, з нетривалим експериментом використання певних елементів ринкової економіки було швидко покінчено. Партія повернулася до командно-адміністративних методів керування господарством.

Відмова від економічних стимулів супроводжувалася посиленням застосування каральних заходів, масовими політичними репресіями. А оскільки для встановлення стахановських рекордів потрібні були відповідні умови, які досить часто створювалися за рахунок інших робітників, а самі рекорди без технічного обґрунтування закінчувалися передчасним зношенням обладнання та устаткування, аваріями, виробничим браком, то скорочення чисельності стахановців і зниження ефективності їх роботи найлегше було пов'язати з «підступними діями ворогів народу». Саме до такого пояснення вдалася у травні 1937 р. Донецька обласна партійна конференція: «...У 1934 році вони шкодили менше, а коли в 1936 році ми захопилися успіхами і стали благодюшними – вони стали шкодити більше й розладили роботу стахановців на багатьох ділянках» [44].

Становище треба було терміново виправляти. Комсомол вживав нових пропагандистських заходів, посилював моральний тиск на молодь, аби збільшити кількість стахановців. У листопаді 1937 р. X з'їзд ЛКСМУ в черговий раз зобов'язує комсомольські організації України «повсякденно вирощувати нові кадри стахановців з комсомольців і молоді, домагаючись того, щоб усі комсомольці, які працюють у промисловості, сільському господарстві, на транспорті і в інших галузях народного господарства, стали стахановцями та ударниками» [33, 486]. На початку січня 1938 р. всесоюзну нараду молодих стахановців і командирів виробництва з питань стахановського руху й участі в ньому комсомольських організацій проводить ЦК ВЛКСМ. На ній генеральний секретар ЦК ВЛКСМ Олександр Косарев наголошує: «... Виробничі рекорди, як і інші рекорди, нам потрібні. Вони відкривають перспективи, пробуджують і рухають уперед технічну думку. Але не можна зводити усю справу до роботи

рекордсменів, які складають лише незначну частину стахановців, забуваючи про основне, про головне – про розгортання стахановського руху як масового руху передових робітників» [45, 11]. 29 січня за наслідками наради ЦК ВЛКСМ ухвалює постанову «Про допомогу комсомольських організацій молодим стахановцям та про розширення стахановського руху серед молоді». 1938 рік у зв'язку зі святкуванням двадцятиріччя комсомолу було оголошено роком стахановської роботи «усієї радянської молоді» [46, 106].

Природно, що керівництво комсомолу України, дублюючи ці рішення, також ухвалювало численні документи щодо «розгортання стахановського руху серед молоді». Таке «розгортання» було визначено як найважливіший напрямок усієї роботи комсомольських організацій XI (лютий 1939 р.) та XII (вересень 1940 р.) з'їздами комсомолу України [33, 499, 513].

Зусилля комсомольських організацій давали результат. Робітничача молодь Донбасу, чисельність стахановців серед якої в 1938–1940 рр. зросла, залучилася до нових методів інтенсифікації праці. Це було впровадження графіків циклічної роботи на врубових машинах, що давало можливість їх безперервного використання у вибої, водіння великогазових товарних потягів на залізницях з підвищеною швидкістю, одночасна робота на багатьох верстатах, суміщення професій, швидкісна праця. В одночасній роботі на кількох верстатах відзначилися фрезерувальниця Горлівського заводу гірничого машинобудування Н.Ткаченко, Ворошиловградського паровозобудівного заводу Л.Чечеріна, комсомольсько-молодіжна бригада токарів А.Кулемзіна зі Сталінського металургійного заводу [47].

У серпні 1939 р. ініціатором суміщення професій став молодий вибійник з шахти «Олександр-Захід» Горлівського району Павло Ситенко. Він запропонував, удосконалюючи організацію праці, застосовану О.Стахановим, строєну роботу в здовжених уступах, поєднуючи роботу вибійника і кріпильника в окремі моменти виробничого процесу, що скорочувало кількість гірників у вибої, підвищувало продуктивність праці вибійників, дозволяло економити стиснене повітря [48]. П.Ситенко мав чимало послідовників. Згодом робітники суміщали й інші професії: моториста й лебідчика, переносника конвеєра й відгрібальника тощо.

Наприкінці 1940 р. наваловідбійник з шахти № 2-12 ім. Ф. Кона комсомолец Микола Кравцов упровадив швидкісні засоби роботи при очистці вибою, досягши перевиконання планових завдань у 8–9 разів. За швидкісними методами невдовзі стали працювати молоді шахтарі і металурги, залізничники й машинобудівники [49, 51–52].

У металургійній промисловості швидкісні плавки з установленим хімічним складом металу робили молоді сталевари Маріупольського заводу ім. Ілліча В.Шиян та М.Маленков, Макіївського заводу ім. С. Кірова М.Привалов та З.Ярошевський, Ворошиловського заводу ім. К. Ворошилова В.Скрябін, М.Остапенко, І.Твердохлебов [50].

Набуло поширення змагання за професіями: у 1940 р. молоді машиністи врубових машин змагалися за видобуток щомісячно 10 тис. т вугілля, наваловідбійники – за щомісячну продуктивність у 500 т вугілля, вибійники – за видобуток відбійним молотком 1 тис. т вугілля [51]. В останньому комсомолець з шахти № 4 «Червоний Жовтень» Орджонікідзевського району Степан Соколюк, впровадивши багатоуступний метод відбою вугілля, у квітні 1941 р. досяг рекордних показників – 1780 % плану [52].

Однак ні героїчна праця стахановців, ні партійні й урядові постанови (а їх було чимало: з метою поліпшення незадовільного стану роботи двічі, у квітні 1937 р. та березні 1940 р., ЦК ВКП(б) та Раднарком СРСР приймали спільні постанови «Про роботу вугільної промисловості Донбасу», у жовтні 1939 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про партійно-масову роботу на шахтах вугільної промисловості Донбасу», у листопаді – «Про партійне керівництво підприємствами чорної металургії Донбасу і Челябінської області», у червні 1940 р. з'явилася постанова ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР «Про заходи, що забезпечують виконання встановленого плану виплавки чавуну, сталі та виробництва прокату»), ні створена пошуками «ворогів народу» обстановка страху, ні постійні мобілізації молоді у промисловість краю (тільки під час комсомольської мобілізації 1938–1940 рр. молодіжне «підживлення» у вугільну промисловість склало понад 19 тис. осіб [53, 12]) темпів економічного розвитку Донбасу у другій половині 30-х років суттєво не підвищили; директивно встановлених планових показників досягнуто не було. Лише вдавшись до надзвичайних адміністративних заходів, ужитих згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями підприємств та установ» – фактичної воєнізації промисловості, прикріплення робітників та інженерно-технічних працівників до шахт і заводів, – влада домоглася виконання у 1940 р. трудящими Донбасу планових завдань.

Доли молодих стахановців, чиї імена в другій половині 30-х років були відомі всій країні, склалися по-різному. Олексій Стаханов, здобувши освіту, тривалий час працював на різних посадах у вугільній промисловості. У 1970 р., через 35 років після започаткування руху новаторів, він став Героєм Соціалістичної Праці, а у 1978 році місто Кадіївка було перейменоване на його честь і тепер має назву Стаханов. Костянтин Петров невдовзі був обраний секретарем Кадіївського міськкому КП(б)У. У подальшому працював у шахтобудуванні. 1975 р. йому також було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Петро Кривоніс закінчив Московський електромеханічний інститут залізничного транспорту, був начальником кількох залізниць, звання Героя Соціалістичної Праці отримав у 1943 р. Федір Артюхов очолив вугільну шахту. Гірка доля спіткала Макара Мазая, якого наприкінці 1941 р. закатували німецькі окупанти в Маріуполі. Загинув на фронті під час Великої Вітчизняної війни Мирон Дю-

канов. Дехто, як Кіндрат Тельних, не витримав випробування славою. Обраний до органів влади СРСР та республіки, він у 1936 р. був засуджений за хуліганство та п'яні дебоші.

Ставши активними учасниками комуністичного експерименту, здійснюваного в країні правлячою комуністичною партією, працюючи часто навіть на межі людських можливостей і досягаючи видатних виробничих результатів з метою прориву за допомогою власної праці до кращого життя, молоді стахановці Донбасу були яскравими представниками свого часу, тієї епохи, яка є складовою частиною історії нашої держави.

Література та примітки

1. **Социалистическое** соревнование в промышленности СССР. – М., 1973.
2. **Гудзенко П.П.**, Кульчицький С.В., Шаталіна Є.П. Трудові почини робітничого класу (1921–1937 рр.): На матеріалах Укр. РСР. – К., 1980.
3. **Історія** робочих Донбасу. В 2 т. – Т. 1. – К., 1981.
4. **Ворожейкин И.Е.** Летопись трудового героизма: Краткая история соц. соревнования в СССР. – 2-е изд., доп. – М., 1984.
5. **Рогачевская Л.С.** Социалистическое соревнование в СССР: Исторические очерки. 1917–1970 гг. – М., 1977.
6. **Лихолобова З.Г.** Поступь новаторов // Страною возвеличенный Донбасс. – Донецк, 1987.
7. **Сырцова С.М.** Рабочий класс Украины на завершающем этапе социалистической индустриализации. – К., 1979.
8. **Зимоглядов Ф.Р.** Коммунистическая партия Советского Союза во главе трудовой активности масс. 1928–1941 гг. (Из опыта работы партийных организаций Донбасу). – М., 1973.
9. **Гершберг С.Р.** Стаханов и стахановцы. – 2-е изд. – М., 1985.
10. **Історія** Ленінської комуністичної спілки молоді України. Вид. 2-е, доп. – К., 1971.
11. **Очерки** истории Донецкой областной комсомольской организации. – К., 1987.
12. **Пахарев А.Д.** Участь комсомольцев Донбасу в стахановському русі (1935–1937 рр.) // Наук. праці з історії КПРС: Міжвід. наук. зб. – К., 1970. – Вип. 39.
13. **Пахарев А.Д.** Комсомольські організації Донбасу на чолі масового розвитку новаторського руху серед молоді в роки другої п'ятирічки // Наук. праці з історії КПРС: Міжвід. наук. зб. – К., 1971. – Вип. 46.
14. **Кульчицький С.В.** Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К., 1999.
15. **Державний** архів Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 737, арк. 37; спр. 820, арк. 80–82.
16. **Бабко Ю.В.** Виникнення і розвиток стахановського руху в промисловості республіки // Наук. праці з історії КПРС: Міжвід. наук. зб. – К., 1968. – Вип. 23.
17. **Шахта** имени Ильича. – Донецк, 1970.
18. **Праця** в УРСР. – К., 1937.
19. **Державний** архів Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 504, арк. 204; спр. 737, арк. 32.
20. **Комсомол** в стахановском движении. – М., 1936.
21. **Державний** архів Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 737, арк. 34.
22. **Десятый** съезд ВЛКСМ. Стеногр. отчет. – М., 1936. – Т. 1.
23. **Державний** архів Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 841, арк. 36.
24. **Производительность** труда в промышленности СССР. – М.–Л., 1940.
25. **Державний** архів Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 500, арк. 68–

36. **26. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 737, арк. 39, 40. **27. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 536, арк. 53, 54. **28. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 734, арк. 87–88. **29. Соціалістична Україна.** Стат. зб. – К., 1937. **30. Первое** всесоюзное совещание рабочих и работниц-стахановцев 14–17 ноября 1935 г. Стеногр. отчет. – М., 1935. **31. Державний архів** Донецької області, ф. 424, оп. 1, спр. 68, арк. 32, 33. **32. Сборник** важнейших постановлений по труду. – М., 1938. **33. ЛКСМ** України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919–1966. – К., 1969. **34. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 841, арк. 32. **35. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 307, арк. 75. **36. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 499, арк. 3. **37. КПРС** в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 5. – К., 1980. **38. Комуністична** партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. В 2 т. – Т. 1. – К., 1976. **39. Промышленность** и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики. 1933–1941. Сб. документов и материалов. В 2 ч. – Ч. 1. – К., 1977. **40. Социалистическое** народное хозяйство СССР в 1933–1940 гг. – М., 1963. **41. Центральний** державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 7113, арк. 120. **42. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 704, арк. 9. **43. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 843, арк. 92; спр. 841, арк. 293. **44. Державний архів** Донецької області, ф. 326, оп. 1, спр. 841, арк. 72). **45. Косарев А.В.** О задачах комсомола в стахановском движении. – М., 1938. **46. Первичная** комсомольская организация. Документы и материалы съездов, конференций комсомола, Центрального Комитета ВЛКСМ (1918–1971). – М., 1972. **47. Комсомолец** Донбасса, 1939, 10 марта; Сталинское племя, 1939, 10 окт.; Комсомольское племя, 1940, 1 янв. **48. Комсомолец** України, 1939, 30 жовт. **49. Сирцова С.М.** За покликом великої мети – К., 1966. **50. Комсомолец** Донбасса, 1940, 13 окт. и 1 нояб.; Большевицкий путь, 1940, 26 нояб. **51. Комсомолец** України, 1940, 21 серпня та 17 листоп.; 1941, 14 лют. та 1 квіт.; Социалистический Донбасс, 1940, 16 марта. **52. Державний архів** Донецької області, ф. 424, оп. 1, спр. 211, арк. 149. **53. История** рабочих Донбасса. В 2 т. – Т. 2. – К., 1981.

Items of participation of young workers of Donbas in stakhanov movement in the second half of the 30-th, methods of labour intensification, the peculiarities of stimulation of innovative workers by the state are being scrutinized in the article, also the estimation of the role of this movement in the economic life is given.

Концур В.В.

**РОЗВИТОК ІДЕЇ УДАРНИЦТВА
В КОНТЕКСТІ РУХУ ЗА КОМУНІСТИЧНУ ПРАЦЮ
(СЕРЕДИНА 1950-х – СЕРЕДИНА 1960-х рр.)**

Історична практика свідчить, що при розбудові нового суспільства одним з найскладніших завдань виступає пошук оптимальної форми організації виробництва, невід'ємною частиною якої є проблема стимулювання праці. Ця проблема завжди мала високий рівень актуальності для будь-якого суспільства. На кожному новому історичному етапі нашої країни ця проблема вирішувалась по-різному. Сучасні державотворчі процеси в Україні передбачають як політичні, так і економічні реформи, у зв'язку з чим дослідження форм організації та стимулювання виробництва на попередніх етапах історичного розвитку набуває особливої актуальності.

За радянської системи господарювання важливим аспектом виробничих відносин було соціалістичне змагання, яке знаходилося у сфері діяльності наймасовішої громадської організації – професійних спілок.

Радянська історіографія має велику спадщину, що висвітлює цю проблему. За традицією, автори публікацій радянської доби виходили з того, що соціалістичне змагання було результатом високої свідомості радянського народу. Сучасні дослідники рідко звертаються до висвітлення цієї проблеми, зосереджуючись, в основному, на зовнішніх проявах соціалістичного змагання та його наслідках [1, 496 – 501].

За радянської доби соціалістичне змагання набувало різних модифікацій у вигляді ізотовського руху, стахановського руху, руху за комуністичну працю та багатьох інших починань. Не зважаючи на різні назви, всі ці різновиди змагання об'єднували дві основні спільні функції: економічна та ідеологічна. З економічної точки зору вони виступали формами підвищення інтенсифікації праці, а з ідеологічної – формою підтримки ідей і курсу комуністичної партії, адже не можна не погодитись з думкою одного з дослідників проблеми, який вважає, що, «беручи участь у змаганні, різні прошарки населення тим самим висловлювали підтримку економічній стратегії партії, а значить, мимоволі зміцнювали її владу» [2, 101].

З цілого ряду форм соціалістичного змагання ми виокремили лише одну – рух за комуністичну працю, який і є предметом даного дослідження. Останнє обумовило хронологічні рамки обраного для вивчення періоду, які охоплюють роки хрущовської «відлиги».

В оцінці цієї форми змагання радянські дослідники виходили з того, що рух за комуністичну працю був «безпосереднім спадкоємцем стахановського руху», засновник якого, О. Стаханов, у свою чергу, був

послідовником М. Ізотова [3, 9; 52]. Ми ж розглядаємо цю проблему як спробу використати саму ідею стахановського та ізотовського рухів – ідею ударництва – не тільки як важливий елемент підвищення інтенсивності праці, а й як форму політичної підтримки партії, і ставимо завдання дослідити не той офіційний бік цієї форми змагання, який свого часу був широко розпропагований засобами масової інформації, а виявити політичне підґрунтя руху за комуністичну працю на основі його кількісного та якісного аналізу.

Якщо із соціалістичного змагання виокремити лише його політичний аспект, то огляд партійних і профспілкових документів показує, що ця форма трудового змагання у загальносоюзному масштабі використовувалась з метою проведення політичних кампаній. Як правило, активізація соціалістичного змагання відбувалась напередодні або невдовзі після партійних з'їздів, що засвідчувало, принаймні формально, підтримку рішень партії широкими верствами населення.

У другій половині 50-х рр. намітилась нова тенденція в соціалістичному змаганні. З'явилась ідея, яка все більше і більше знаходила пропагандистську підтримку, – ідея руху за комуністичну працю, який повинен був символізувати собою новий стан у розвитку змагальності. Причини появи руху ми бачимо в тому, що зовнішньо- та внутрішньополітичні перетворення повоєнного світу в 50-х роках поставили КПРС перед необхідністю вироблення нової тактики, яка б запобігла руйнації тоталітарної системи. Після XX з'їзду КПРС ця тактика вилілася у процес де-сталінізації та псевдодемократизації, які стали одними з основних ознак нової форми тоталітарних відносин – так званої «відлиги». Але засуджуючи культ особи, з'їзд, тим не менше зазначав, що Центральний Комітет «правильно вирішував ... питання партійного, державного та господарського будівництва» [4, 110] (тут та далі переклад автора – прим. В.К.). Виходить, що правильним був і сталінський постулат, підтриманий партією, про побудову в країні в основному першої фази комунізму – соціалізму [5, 51], який, до речі, базувався на суто зовнішніх ознаках і не враховував ні життєвого рівня населення, ні його реальних прав.

Таким чином, поставало питання про перехід до комунізму, що вимагало психологічної підготовки суспільства до реалізації цієї ідеї. Тому наша попередня гіпотеза така, що рух за комуністичну працю виступав своєрідною формою «визрівання» ідеї проголошення комунізму.

Власне, вперше про необхідність нової форми змагальності заявив грудневий Пленум ЦК КПРС у 1957 році, який у своїй постанові «Про роботу професійних спілок СРСР», хоча прямо й не вказував на це, але зазначав, що «інтереси подальшого могутнього розвитку всіх галузей народного господарства вимагають рішуче усунути недоліки в керівництві соцзмаганням, підняти його на новий, більш високий рівень, зосередити увагу на залученні до змагання всіх робочих та інженерно-технічних робітників...» [6, 7]. Вимога такого роду виглядала досить

своєчасною на фоні спланованого КПРС переходу від нижчої фази комунізму до його вищої фази у найближчому майбутньому.

На постанову партійного органу 21 листопада 1958 відгукнулась президія ВЦРПС постановою «Про розгортання руху за комуністичну працю». У цьому документі схвалювалась ініціатива робітників депо Москва-Сортувальна, які виступили з ідеєю прийняти рішення працювати по-комуністичному, зобов'язуючись нарівні з виробничими показниками підвищувати свій культурний рівень, боротися з пережитками минулого, а також підкоряти свої інтереси інтересам суспільства. Таким чином, партійна верхівка через свій «привідний пас» відразу ж продемонструвала, що ідея руху йшла знизу і тому не могла суперечити інтересам трудящих. Профспілки ж, як орган, що виражав інтереси робітників, відтепер, за постановою ВЦРПС, мали вважати своїм найважливішим обов'язком «надання всілякої підтримки патріотичним починанням передових робітників і колективів, які виступили ініціаторами створення бригад та цехів комуністичної праці» [7, 348].

Виконуючи постанову ВЦРПС, професійні спілки розгорнули організацію руху серед робітників та службовців, створюючи бригади, які боролися за звання «Бригада комуністичної праці» та індивідуальне змагання за звання «Ударник комуністичної праці».

Зважаючи на вищесказане, стає очевидним, що кількісне зростання учасників руху стало одним з першочергових завдань професійних комітетів. Так, вже у 1959 році в архівних матеріалах наводились дані про те, що рухом було охоплено 10 % всіх працюючих УРСР, а на 1963 рік їхня кількість складала вже 46 %, як стверджують автори «Нарисів історії професійних спілок України» [8, спр. 2054, арк. 2; 1, 499]. Тобто за 4 роки до даної форми змагання було залучено майже половину працюючого населення республіки. Динаміку кількісної сторони питання у 1959 – 1963 рр. подано у таблиці 1 (табл. 1) [9, 352; 8, спр. 4114, арк. 6].

Таблиця 1

Роки	Загальна кількість робітників, ІТР та службовців, які брали участь у соціалістичному змаганні (в тис.)	Загальна кількість робітників, ІТР та службовців, які змагались за звання бригади, ударника комуністичної праці (в тис.)	% учасників руху за комуністичне ставлення до праці
1959	6 464,9	982,1	15
1960	7 273,5	2 287,8	31
1961	7 812,4	3 131,4	40
1962	8 418,1	4 461,9	53
1963	9 129,7	5 345,7	58, 5

Таблиця дає можливість пересвідчитись у стрибкоподібному розвитку руху. Якщо ж взяти до уваги не кількісний його аспект, а темпи розгортання, то отримаємо таку картину: 1960 р. – 51,6 %, 1961 р. – 22,5 %, 1962 р. – 24,5 %, 1963 р. – 9,4 %. Тенденція спадання темпів розгортання руху при постійному зростанні кількості учасників очевидна. Все це однозначно говорить про наявність факторів зовнішнього стимулювання руху. Спираючись на вищенаведену таблицю, ми можемо виділити два пікових етапи у процесі розгортання руху за комуністичну працю.

Перший і найсильніший «різкий сплеск» у активності трудящих легко пояснити особливою увагою партійних та профспілкових органів до руху за комуністичну працю як результат рішень позачергового XXI з'їзду КПРС про повну й остаточну перемогу соціалізму і про можливість планомірного переходу до комунізму.

У зв'язку з вищезазначеним, боротьба за здійснення видатної програми комуністичного будівництва висувалася як найголовніше завдання профспілкових організацій, які були «покликані мобілізувати робітничий клас і всіх трудящих на виконання та перевиконання державних завдань на кожному підприємстві» [4, 492]. Судячи з даних таблиці 1, профспілкові комітети республіки з успіхом виконали завдання щодо активізації руху за комуністичну працю в 1960 р.

Важливою складовою руху за комуністичну працю був моральний бік питання, тому в обов'язок громадській організації з'їзд ставив завдання посилити виховну роботу в масах, яка передбачала «формування нової людини у душі колективізму та працелюбності, усвідомлення суспільного обов'язку» та «неухильного дотримання високих принципів комуністичної моралі» [4, 386].

Вимоги з'їзду негайно знайшли свій відгук на місцях, принаймні у звітах і виступах партійних та профспілкових діячів. Так, у протоколі Тернопільської обласної наради бригад і ударників комуністичної праці, яка проводилась у 1960 р., відзначалося, що якщо раніше «головним арбітром» змагання був тільки відсоток виконання виробничого плану, економії чи продуктивності праці, то зараз в центрі уваги стоїть людина, її ідейне зростання, свідомість і готовність віддати себе великій меті» [8, спр. 2512, арк. 125].

Друга хвиля значного збільшення учасників руху за комуністичну працю пов'язана з XXII з'їздом КПРС, на якому було прийнято III програму партії – програму будівників комунізму. За цим партійним документом вважалося цілком можливим побудувати комуністичне суспільство в основному до кінця 80-х рр., а невдовзі перейти й до його розгорнутого будівництва. Але на шляху до «світлого майбутнього» однією з задач партії поставало виховання нової людини – будівника комунізму. Для неї партійні ідеологи виробили навіть моральний кодекс, який включав в себе низку принципів, що являли собою симбіоз загальнолюдських якостей та партійних інтересів. Відкривав список такий моральний прин-

цип, як «відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму», а за ним – принцип «сумлінної праці на благо суспільства» [10, 288]. Таким чином загальнолюдські моральні норми КПРС підпорядкувала своїй політиці, а трудову активність робітника спрямувала на суто суспільні, тобто свої інтереси.

Звичайно ж ця ідеологічна обробка активно поширювалась на все населення країни, але в найбільшій мірі під неї підпадали саме учасники руху за комуністичну працю. Показовим у цьому плані є зобов'язання робітників тонколистового цеху заводу «Запоріжсталь» із запровадження в життя морального кодексу будівника комунізму, яке включало в себе 35 пунктів, з яких лише 5 деякою мірою стосувалися питань виробництва, а всі інші стосувались політичних аспектів морального обличчя будівників комунізму [9, 220–223]. То ж ця морально-етична настанова повинна була допомогти виконати стратегічне завдання КПРС, легалізувати політизацію виробничих відносин та перетворити ідею трудової змагальності на засіб пропаганди та ствердження ідей партії влади.

Сказане дозволяє констатувати, що у процесі розгортання руху за комуністичну працю можна виділити два періоди. З 1956 по 1961 рік відбувалась політична підготовка суспільства до побудови комунізму. На цьому етапі рух за комуністичну працю мав забезпечити психологічну підготовку радянської спільноти до програми будівництва комунізму. З прийняттям III програми партії у 1961 р. розпочався другий етап, на якому рух за комуністичну працю вже був покликаний на практиці довести життєздатність партійної ідеї. Але нестабільність кількісного зростання учасників руху та динамічне уповільнення його темпів дає підстави говорити про штучність стимуляції розгортання руху за комуністичну працю в країні, особливо на фоні того формалізму, який супроводжував рух протягом всього періоду існування.

Звичайно, заради справедливості зазначимо, що в роки розгортання руху за комуністичну працю простежується певний позитив. Зокрема, такі «маяки» руху, як М.Я. Мамай, А.А. Кольчик, К.А. Северинов, В.А. Гаганова та багато інших, були робітниками, які сумлінно працювали і дійсно виявляли героїзм на виробництві.

Але в основній своїй масі архівні документи рясніють негативними випадками штучного комплектування бригад виключно з молоді, кращих робітників та переведення менш кваліфікованих робітників до інших бригад. Місцеві організації вимагали, щоб робітники подавали письмові заяви про своє бажання взяти участь у боротьбі за звання бригади комуністичної праці. Також спостерігалась поспішність при присвоєнні звання бригад комуністичної праці. Мали місце факти, коли колективам, які не виконали взятих зобов'язань, все ж присвоювалось звання комуністичних, або ж змагання за звання колективів комуністичної праці організовувались, в основному, в передових колективах, що не потребувало особливого напруження для отримання звання комуністичного [8, спр. 2512, арк. 125–127], на деякі з цих самих недоліків вказувала у своє-

му листі від 19 березня 1959 до комітетів профспілок президія ВЦРПС [11, 608].

Але викриття і критика недоліків руху не могли кардинально вплинути на хід його організації через первісну методологічну хибу, закладену в його основу. Як на нашу думку, то насадження нового виду трудової змагальності не залишало вибору у методах його реалізації ні господарникам, ані, тим більше, робітникам. Постійна вимога прискорення темпів, збільшення кількісних показників, негайних позитивних результатів при екстенсивному методі господарювання і низькому рівні продуктивності праці первісно зумовлювали формалізм, з яким безуспішно велася боротьба на попередніх етапах розгортання соціалістичного змагання.

Якщо ж звернути увагу на організацію руху на місцях, то вона досить часто була не на вищому рівні. Так, в одному з цехкомів профспілки заводу «Червона зірка» (м. Кіровоград) було виявлено декілька стандартних зобов'язань бригад. У них одна бригада комуністичної праці на початку року викликала на змагання іншу бригаду, яка боролася за звання бригади комуністичної праці, а при зустрічі з бригадирами даних бригад один з них не пам'ятав, кого викликали на змагання, а інший взагалі про таке зобов'язання не знав.

Архівні документи засвідчують, що навіть у тих випадках, коли трудящі виявляли ініціативу і брали підвищені зобов'язання, розраховуючи на заслужену премію, керівництво гальмувало цей процес своїм індивідуальним ставленням до їхніх досягнень [8, спр. 3885, арк. 28]. Зрозуміло, що подібна організація змагання не могла не викликати у трудящих сумнівів щодо його доцільності і в результаті призвести до неприйняття ними ідеї ударництва у тому вигляді, у якому вона їм підносилась. Більше того, робітники не могли не бачити тієї невідповідності, яка існувала між показниками офіційної пропаганди та реальним станом речей.

Особливо яскравого вираження ця тенденція набула напередодні XXII з'їзду КПРС. Так, у Постанові Президії ВЦРПС «Про задачі профспілок по розгортанню соціалістичного змагання на честь наступного XXII з'їзду КПРС» зазначалось, що, звістка про нього «викликала нове могутнє політичне і трудове піднесення», в результаті якого перевиконувались завдання з найважливіших галузей господарства [12, 42–44]. В той же час в архівних матеріалах відзначалось, що показники роботи промисловості за 7 місяців 1961 р. взагалі ставили під загрозу виконання зобов'язань, які було взято підприємствами до XXII з'їзду КПРС [8, спр. 2922, арк. 14].

Прагнення ж ВЦРПС видати бажане за дійсне явно вказує на наростання економічної кризи в країні, а отже, і на слабке підґрунтя для матеріального стимулювання учасників руху за комуністичну працю та соціалістичне змагання. Та й чи можливо взагалі говорити про позитивні результати у справі, яка майже цілковито була побудована на формалізмі,

з яким ставились профспілкові комітети до такого різновиду соціалістичного змагання як рух за комуністичну працю.

Наведені факти дають підстави стверджувати, що розпропагандована партією та профспілками розгортання руху за комуністичну працю на практиці не тільки не принесло адекватного росту ефективності виробництва, а й, як зазначалося у статті Радянської енциклопедії історії України, в країні відмічалось уповільнення темпів росту продуктивності праці та національного прибутку [13, 83]. Тож невідповідність пропагандистських заходів партійних та профспілкових органів їхнім економічним результатам є очевидною. Зважаючи на це, можна констатувати, що організаторів руху хвилював не стільки його економічний аспект, скільки політичний. Адже саме учасники руху за комуністичну працю демонстрували «всенародну» підтримку економічного й політичного курсу партії, спрямованого на розбудову комуністичного завтра.

Таким чином, проведене нами дослідження основних тенденцій руху за комуністичну працю дозволяє зробити декілька висновків. По-перше, рух носив явно поспішний характер і не мав під собою ніякого економічного ґрунту.

По-друге, цей різновид соціалістичного змагання використовувався владою з метою підкріплення політичних постулатів партії про будівництво комунізму, які, у свою чергу, виправдовували існування «відлиги» у порівнянні з попереднім етапом історичного розвитку.

По-третє, проведений аналіз ще раз підтвердив, що «відлига» не була принципово новим етапом у розвитку радянського суспільства, а являла собою один із варіантів радянської моделі тоталітаризму, значно м'якшого, у порівнянні з попереднім, але з незмінним тоталітарним еством.

Література та примітки

- 1. Нариси** історії профспілок України / Федерація профспілок України. Голов. ред. О.М. Стоян; керівник авторського колективу О.П. Реєнт. – К., 2002.
- 2. Докашенко В.М.** Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років. – Донецьк, 1999.
- 3. Скляренко Є.М.** Стахановці. – К., 1984.
- 4. Коммунистическая** партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М., 1971. – Т. 7.
- 5. Резолюции XVIII съезда:** По третьему пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР (1938 – 1941 гг.) // КПСС в резолюциях... – М., 1985. – Т. 7.
- 6. О работе** профессиональных союзов СССР. Постановление Пленума ЦК КПСС, принятое 17 декабря 1957 г. // Справочник профсоюзного работника. – М., 1957.
- 7. О развертывании** движения за коммунистический труд. Постановление Президиума ВЦСПС, принятое 21 ноября 1958 г. // Социалистическое соревнование в СССР 1918–1964: документы и материалы профсоюзов. – М., 1965.
- 8. Центральний** державний архів вищих органів влади, Ф. 2605, оп. 8.
- 9. Таблицю** складено за матеріалами кн.: Движение за коммунистиче-

ський труд в промисленості СРСР 1958–1963: Сб. документів і матеріалів. – М., 1965. **10. Коммунистическая** партія Советського Союзу в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК. – М., 1971. – Т. 8. **11. Письмо** президіума ВЦСПС республіканським, областним (краєвим) Советам, центральним, республіканським, областним (краєвим), городським комітетам профсоюзів от 19 марта 1959 года // Справочник партійного работника. – М., 1961. **12. О задачах** профсоюзів по развертыванию социалистического соревнования в честь предстоящего XXII съезда КПСС. Постановление Президиума ВЦСПС от 16 января 1961 г., протокол № 2, п. 10 // Сб. постановлений президіума і секретаріата ВЦСПС январь–март 1961 г. – М., 1961. **13. Радянська** енциклопедія історії України. Академія наук УРСР. – К., 1977. – Т. 4.

The present article centers on one of the forms of the Soviet competition in industry – «The Movement of the Communist Attitude to Work». The author proves, that the Movement had a precipitate character and it was used as a political support of the ideas of Communist Party. The author also says that «the Thaw» was an identical form with the previous stage of the totalitarian system.

УДК 331.105.44 (477): 33

Коротун О.В.

ОРГАНІЗАЦІЙНА Й ВИРОБНИЧА РОБОТА ПРОФСПІЛКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУПЕРЕЧЛИВИЙ СИМБІОЗ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

У рік 60-річчя перемоги над фашизмом, 70-річчя руху стахановців, роль якого у відбудові з руїн повоєнного народного господарства ні в якому разі не можна зменшувати, не слід, однак, забувати, ціною яких неймовірних зусиль простого трудівника відбувалось відновлення шахт, підприємств, організацій та сільського господарства. Зважаючи на ті збитки, які зазнала країна, західні експерти називали цифру у 20–25 років (а деякі навіть 100 років) для відновлення господарства. Але це сталося менш ніж за п'ять років. При цьому не називалися справжні причини такої стрімкої відбудови. До них слід віднести можливості, що їх створювала централізована тоталітарна система в мобілізації матеріальних і людських ресурсів [1,16–18].

У перегонах за кращими показниками, нехтуючи своїм здоров'ям і навіть життям (що є більш трагічним), в нестерпних умовах праці, забуваючи про елементарні вимоги техніки безпеки, працівники, які ще не зовсім відійшли від жаху та злиднів війни, повинні були працювати в дві зміни, при цьому отримувати за свій труд окрім мізерної зарплати

тні в кращому випадку невелику грошову допомогу або путівку до санаторію, в гіршому – перехідний прапор, вимпел або грамоту за сумлінну працю.

Але для трудівника того часу, який з честю пройшов війну, відчував гордість за свій народ і країну, самосвідомість якого зросла до неймовірних вершин, ці «дрібниці» не мали значення. Головне для працівника було відчуття своєї значущості й поваги оточуючих.

Профспілки, які мали б сприяти покращанню життя своїх членів, підвищенню їх матеріального рівня життя та й морального стану, підтримувати в скрутну хвилину, які мали б стояти на захисті інтересів трудящих, замість прийняття для цього необхідних заходів, користувалися альтруїстичними настроями серед працюючого населення, потурали державі, яка, не замислюючись над положенням робітника, всіляко намагалася без найменшого натяку на інтенсифікацію виробництва майже з нуля підняти рівень виробництва на довоєнний всього за якихось чотирьох років.

Забуваючи про свою головну захисну функцію, профспілки визнали стратегічними для себе організаційно-виробничі аспекти діяльності, що було вкрай вигідно державі, за наказами якої спілка діяла. Перебуваючи в ролі «привідного пасу» між державою і народом, профспілки завдяки своїй численності (це майже 90% працюючого населення) повинні були брати участь у всіх заходах радянської влади.

Досліджуючи функціонування професійних спілок у період з 1946 по 1950 роки, ми виявили, що цій організації приділялася незначна увага як в радянській, так і в сучасній історіографії. Основним недоліком історичної літератури, яка була опублікована за радянських часів, було те, що історія (в тому числі й історія професійних спілок) висвітлювалась крізь призму партійних рішень, які насправді не відображали реального стану справ у країні. Неодмінним атрибутом вітчизняних досліджень цього періоду було обов'язкове супроводження їх обґрунтуванням партійного керівництва профспілками, яке розглядалося як основа їх успішної діяльності

У вітчизняних авторів загальних праць з історії профспілкового руху на Україні в радянський період, серед яких можна назвати А. Стадника, П.М. Чернегу, К.К. Кондратюка, О.В. Шеремету, найбільш поширеною була виробнича тематика [2]. Організаційна ж робота, як за сіб реалізації профспілками своїх функцій, повного відображення в роботах не знайшла. Тим більше, що залежність оргмасової від виробничої роботи прослідкувати доволі важко.

Об'єктивну оцінку організаційної та виробничої діяльності професійних спілок у складний та суперечливий період поствоєнного етапу розвитку країни вперше намагалися дати вчені – історики тільки у 90-х роках. Певну увагу цій проблемі приділили автори «Нарисів» під керівництвом О.П. Реєнта [3,448–461]; незначну кількість статей, присвячених профспілкам, ми можемо виділити в деяких публіцистичних матеріалах

конференцій, але всебічного висвітлення організаційної роботи, а тим більше її співвідношення з виробничою, в даних статтях теж пройшло поза увагою таких авторів, як Ткачук В.П., Волощенко А.В., Романцов В.О. та інших [4,145–150].

У статті ми поставили за мету дослідити проблему інтеграції організаційної та виробничої роботи профспілок та встановити суперечливість такого явища в умовах повоєнного тоталітаризму. Це, в свою чергу, дасть нам можливість визначити наслідки поєднання двох аспектів діяльності профспілкової організації для її розвитку в цілому.

Розглядаючи організаційно-масову роботу профспілок, слід зазначити, що в повоєнний період ця робота була тісно пов'язана та можна сказати з певною мірою достовірності, підпорядкована виробничій.

Починаючи розгляд діяльності профспілок як взаємодії двох основних напрямків роботи – організаційного й виробничого – ми не можемо не звернути увагу, що дуже часто, а точніше майже в кожному випадку, до цих понять додається ще й поняття «масовий». Яку ж роль має цей додаток для діяльності організації?

По-перше, треба визначитися з термінологією. За визначенням радянських укладачів підручника для роботи профспілок організаційна робота – це сукупність специфічних методів і форм їх внутрішньої діяльності, які забезпечують виконання профспілками їх соціальної ролі в суспільстві. Вона базується на загальних для всіх соціальних інститутів принципах, суворе виконання яких необхідне для успішної діяльності профспілок [5, 16].

Слід, однак, зазначити, що на різних етапах розвитку держави суспільна роль громадських об'єднань теж різниться. Так, наприклад, в 20-ті – 30-ті роки роль профспілок полягала в широкій підтримці та укріпленні підвалин радянського устрою. Під час війни профспілки робили все, заради допомоги фронту й тилу. Відповідними були й форми та методи роботи. У повоєнний період всі громадські об'єднання були об'єднані спільною метою: якнайшвидше відродити зруйноване господарство, залучивши до цього якомога більше народу. Тому саме масовість визначала ефективність організаційної роботи.

Виробнича робота має на увазі сукупність дій організації, спрямованих на стимуляцію трудящих до більш ефективної праці, підвищення її продуктивності. У повоєнний час виробнича робота профспілок полягала в організації соціалістичного змагання, розповсюдженні передового досвіду, трудових починів, а також залучення трудящих до управління виробництвом (виробничі наради, загальні збори, укладання колективних договорів). І тут дуже доречно було використати поняття «масова», бо успіх усіх цих починань залежав від того, наскільки велика кількість працівників буде брати участь в цих заходах.

Із прийняттям у 1946 році Закону про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 роки з подачі ЦК ВКП(б) перед профспілковою організацією були поставлені цілі, що

в більшості своїй відповідали саме виробничій ланці в діяльності організації: широке розгортання соціалістичного змагання трудящих, змагання підприємств, колгоспів, міст, районів і, навіть, областей, країв та республік за виконання та перевиконання річних, кварталних й місячних планів, скоріше відновлення господарства в районах, які постраждали внаслідок фашистської окупації, неухильне підвищення продуктивності праці, за успішне здійснення п'ятирічного плану [6,18].

Всі ж інші сфери діяльності спілки були прямо або опосередковано підпорядковані виробничій. Адже для виконання таких завдань до активної участі в цих грандіозних проектах треба було залучити широкі верстви населення, на які мала вплив масова авторитетна громадська організація. Саме тому основний напрямок організаційної роботи профспілок (турбота про поповнення лав організації) мав таке вагоме місце в діяльності спілки, бо від старанності виконання організаційної частини залежало виконання виробничих завдань.

Слід зазначити, що амальгамність двох напрямків роботи профспілок виникло ще й з причини повного контролю та втручанням у сфери діяльності організації комуністичної партії. Наприклад, одна зі сфер організаційної роботи стосувалася підбору та розстановки кадрів на місцях. Партія, керуючи всім цим процесом, спиралася на принцип: чи зможуть ці новоспечені кадри забезпечити виконання виробничих завдань: перевиконання планів, організацію трудящих на соцзмагання або участь у трудових починах і конкурсах за звання найкращих робітників. Саме тому інколи на профспілкових посадах опинялися керівники підприємств, що взагалі суперечило поняттям демократичності у недержавній громадській організації.

Один з напрямків в організаційно-масовій роботі профспілок стосувався виховної роботи серед їх членів. Що малося на увазі? По-перше, слід зауважити, що перемога над фашизмом у Великій вітчизняній війні дала народу розуміння своєї величності й значущості. Багато колишніх воїнів, повернувшись після закінчення бойових дій у Європі, усвідомили, що наша країна із значно нижчим рівнем життя змогла протистояти навалі нацистів.

З іншого боку, ті ж самі воїни побачили, як жилося Європі при «ворожому капіталізмі». Тому, щоб не похитнути віру народу в «світле майбутнє» соціалізму й радянського устрою, для держави необхідно було якомога швидше переключити увагу людей на більш важливі справи, тобто відродження країни: відбудову промисловості, сільського господарства тощо. Це й стало головним завданням у виховному напрямку організаційної роботи профспілок.

Якщо ми розглянемо виробничу роботу та її завдання у виховному плані, то можемо сказати, що вони майже спільні, бо теж були направлені на відродження країни, зміцнення радянського способу життя, радянської моделі економіки, виробництва. Треба було переконати сві-

домого трудівника, що в цій самій країні він може вільно працювати і саме такий спосіб виробництва є пріоритетним.

Ще один напрямок в організаційній роботі профспілок стосувався організацій систематичного контролю за виконанням статутних вимог як членами спілки так і керівними органами. З огляду на те, що за статутом повинні були робити профспілки, то складається враження, що головним завданням оргроботи постав нагляд за виконанням виробничих функцій організації, яких, до речі, було набагато більше: це й організація соціалістичного змагання за виконання й перевиконання державних планів, підвищення продуктивності праці, покращення якості та зниження собівартості продукції, розповсюдження досвіду передових робітників та службовців, новаторів виробництва, укладання колективних договорів тощо [7,6–7].

Удосконалення ж структури та внутрішньої організації профспілок, що входило до напрямків оргроботи, яке, до речі, проводилося під пильним наглядом партійних органів і яке було створене на кшталт цих самих органів, може свідчити лише про те, що державі потрібна була така організація діяльності спілки, яка б дозволила легше впроваджувати її інтереси у сферу профспілок, знову ж таки заради однієї мети: підняти трудящих на самовіддану працю задля відродження країни, а ніяк не полегшити організацію культурних та спортивних заходів.

Отже, аналіз деяких аспектів заявленої проблеми дав можливість дійти таких висновків. По-перше, спільна точка зіткнення організаційної та виробничої роботи організації – це їх масовість, бо саме вона визначала ефективність роботи як однієї ланки, так й другої. По-друге, спільні завдання цих напрямків: відновлення країни і водночас укріплення підвалин радянського устрою та основ тоталітарної держави. По-третє, це неухильне старання керівництва комуністичної партії як організаційною, так і виробничою роботою спілки, що негативно позначилося на діяльності останньої загалом. Таким чином, організація перетворювалася на слухняне знаряддя виконання державних вимог, служила одним із каменів фундаменту радянського устрою, втрачаючи при цьому одвічні свої функції: захист і допомога трудящим.

Література та примітки

1. Політична історія України. XX століття: у 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. – К., 2002–2003. – Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О.М. Майборода, О.І.Шаповал, О.В.Гарань та ін. – 2003. **2. Кондратюк К.К.** Профсоюзы Украины на завершающем этапе строительства социализма. – Львов, 1985; Кондратюк К.К. Деятельность профсоюзов УССР в первое послевоенное десятилетие (1945–1955): Автореф. дис... д-ра ист. наук. – К., 1990.; Стадник А.Н. Руководство Коммунистической партии Украины профсоюзными организациями в борьбе за выполнение четвертого (первого послевоенного) пятилетнего плана в области промышленности (1940–1950): Автореф. дис... канд. ист. наук. –

К., 1952; Чернега П.М. Деятельность профсоюзов на освобожденной территории УССР (1943–1945). – К., 1982; Шеремета О.В. Партийное руководство деятельностью профсоюзов Украины: опыт и уроки (1946–1950): Автореф. дис... канд. ист. наук. – К., 1990. **3. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України.** Головний редактор О.М. Стоян; керівник авторського колективу О.П. Реєнт. – К., 2002. **4. 90 років** виникнення масового профспілкового руху в Україні. Матеріали наукових конференцій; профрух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності, присвячені 90-річчю виникнення масового профспілкового руху в Україні / Федерація профспілок України. Академія праці і соціальних відносин ФПУ. – К., 1996. **5. Организационная работа профсоюзов: Учебное пособие [Подгот. В.Т. Иванов и др.].** – М., 1988. **6. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986).** Т. 8. 1946–1955. – 9-е изд., доп. и испр. – М., 1985. **7. Устав профессиональных союзов СССР.** Утвержден X съездом профсоюзов СССР (19–27 апреля 1949 г.) (далі – Устав). – М., 1952.

In the article the author studies the problem of joining the organisational and working aspects of soviet trade union's activity, finds out the contradiction between them in the situation of postwar totalitarianism, tries to depict the succession of this join.

УДК 94 (47+57) «193»

Максимова Н.Н.

ВИСТАВКИ, ПРИСВЯЧЕНІ ПОСЛІДОВНИКАМ СТАХАНОВСЬКОГО РУХУ, В МУЗЕЯХ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Руху новаторів виробництва, відомому за радянської доби як стахановський, присвячено чимало досліджень істориків, економістів та ін. Вслід за економічною наукою, радянська історіографія, аж до розпаду Союзу РСР, доводила, що стахановський рух є вищою формою соціалістичного змагання. Це було в Радянському Союзі офіційною оцінкою за часів Й.В.Сталіна й навіть після розвінчання культу його особи.

За часів «перебудови» М.С.Горбачова та гласності з'явилися чисельні публікації економістів, істориків та ін., в яких це питання розглядалося по-новому, й ця тенденція існує до цього часу. Згідно з думкою багатьох авторів стахановський рух було створено Й.Сталіним і дуже вдало використано в межах партійної пропаганди. Головною метою авторів цих публікацій було висвітлити по-новому «трудова змагання – рекордоманію» трудових рекордсменів, яких більша частина робітничого класу не сприймала. Як було з'ясовано авторами цих досліджень, деякі

господарники навіть саботували цей рух. Головним висновком цих праць була думка, що треба засудити цю «показуху» радянської епохи, а ім'я самого О.Г.Стаханова викреслити з історії розвитку економіки того часу та історії радянського народу.

Вже наприкінці 80-х – на початку 90-х років з'являються принципово нові підходи до висвітлення появи та розвитку стахановського руху як руху новаторів виробництва, нової форми участі робітничого класу в управлінні виробництвом[1].

Також рекорд О.Г.Стаханова значна частина дослідників розглядають як грубу підтасовку партійної пропаганди, тобто не визнають новаторських методів в організації вугледобутку, і не визначилися з оцінкою ролі та місця стахановського досягнення в історії економіки, називаючи всіх послідовників О.Г.Стаханова – олівцевими рекордсменами[2]. У 1990 році вийшла монографія «Проблеми управління промисловістю України: історичний досвід та уроки» у видавництві Київського університету «Либідь» та в монографії А.Н.Бута, П.В.Доброва «Экономическая контрреволюция в Украине в 20–30-е годы XX века: от новых источников к новому осмыслению», де чітко визначалось, що стахановський рух – це нова система організації праці та управління.

Іноземні дослідники стахановського руху в основному поділяють думку українських сучасних істориків. Одним з таких є професор з Німеччини Р.Майер [3,63].

Звісно, що всі події, які відбувалися за часів існування Радянського Союзу, відображені у виставках та експозиціях музеїв, які являють собою своєрідне дзеркало подій історичних епох.

У музеях здійснюється комплектування, збереження та популяризація пам'ятників матеріальної та духовної культури, яка займає особливе місце у житті народу та являє собою своєрідний показник рівня розвитку цивілізації загалом. На сьогоднішній день у Донецькій області існує 22 музеї [4,22] з них:

- історичних – 8;
- меморіальних – 2;
- художніх – 4;
- музей мініатюрної книги – 1.

Існуючі фактично діаметрально протилежні погляди на події у вугільному Донбасі 30-х років примушують з більшою наполегливістю та прискіпливістю вивчати документи, аналізувати факти та доходити до правди історії, вивчати відображення цього процесу на прикладі виставок музеїв області, де цей рух мав місце.

Цим викликана актуальність досліджень виставок, присвячених стахановському руху, можливість взяти уроки з історичного досвіду для вирішення сучасних проблем вугільної промисловості.

Мета цієї роботи полягає у тому, щоб прослідкувати, як різне ставлення до стахановського руху, яке змінювалося впродовж існування

Радянського Союзу та згодом незалежної України, знайшло своє відображення у музейних виставках саме Донецької області.

Рух новаторів виробництва виник в умовах якісних реконструктивних перетворень у промисловості. Значно змінилась матеріальна культура вугільного Донбасу.

У роки першої п'ятирічки шахта «Центральна-Ірміне» зазнала технічної реконструкції. На зміну обушку прийшов відбійний молоток, а коней змінив електровоз. У 1935 році на озброєнні шахтарів знаходилося 95 відбійних молотків та 4 електровози [5,8]. Незважаючи на значні на той час засоби механізації, колектив шахти не виконав плану першого півріччя 1935 року.

Це викликало велике занепокоєння керівництва шахти. На різних рівнях йшлося про вихід із кризового стану. Майже завжди при цьому зазначалося, що механізми використовувалися не на повну потужність.

З цими об'єктивними недоліками, які мали загальний характер для всього Донбасу, шахта «Центральна-Ірміне» зазнавала багатьох виробничих негараздів та неполадок. Прийняті рішення, особливо партійного комітету шахти, вимагали від адміністрації раціонального використання механізмів, підвищення рівня технічного керівництва на дільницях, як основній ланці вугільного підприємства.

Особливого значення надавалося технічному навчанню робітників. З метою поліпшення справ на шахті партком письмово звернувся до робітників. Все це призвело до суттєвих змін в настроях шахтарів: вони повірили, що можливо своїми силами покращити справи на підприємстві. Треба було знаходити нові технологічні рішення.

В роздумах Перова і народилася ідея, яку з інженерної точки зору обґрунтував начальник дільниці М.І.Машуров. Новація вбачалася в значному збільшенні фронту роботи головної людини шахти – вибійника – за рахунок розподілу функціональних обов'язків. Їхній задум підтримав один із кращих молодих вибійників шахти Олексій Стаханов [6,123 – 131]. Майстерно володіючи відбійним молотком, він, завдяки новаціям в організації праці та управлінні виробництвом, довів, що можливі якісні зміни у вугільній галузі промисловості.

Виникнення стахановського руху стало природним явищем, бо було підготовлено всім перебігом реконструкції народного господарства на новій технічній базі та свідомості робітничого класу.

В Москві побачили в подіях на шахті «Центральна-Ірміне» новий рух. Уже 2 вересня газета «Правда» розповіла на весь Союз про досягнення О.Г.Стаханова, а 7 та 11 вересня в редакційних статтях давалася висока оцінка прогресивному методу праці, вмістився там також заклик перетворити його на масовий рух [7]. Це було першим кроком до створення місцевих музеїв працівників – послідовників Стаханова на місцях виробництв, де були зафіксовані виробничі рекорди. Фотокартки робітників – стахановців вивішували на дошці пошани, вони мали служити прикладом для інших співробітників. До того ж рух новаторів вугледо-

бування підтримувала, розповсюджувала і пропагувала Донецька парторганізація. Особливе місце тут належить першому секретарю Донецького обкому КП(б)У С.А.Саркісову. Затверджуючи конкретний план дії організаційно – технічного характеру відносно руху новаторів виробництва, на пленумі обкому партії 29 вересня наголошувалось, буцімто «єдиним шляхом відновлення річної програми є шлях стахановський...» [8]. Стахановські методи праці застосовував на залізничному транспорті машиніст депо Слов'янська – Петро Кривоніс [9]. Рух новаторів закріпили в сільському господарстві механізатори – трактористи та комбайнери. Це Паша Ангеліна (Старобешівська МТС) та ін.

Друга половина сорокових та перша п'ятидесятих – це особливий період в історії створення музеїв на місцях праці. Причин для цього існувало чимало. По-перше: закінчилася Вітчизняна війна, потрібні були сили на відбудову заводів, шахт, підприємств та сільського господарства. Ось тут і виникло рішення створювати музеї на підприємствах, у яких прикладом безкорисної праці трудівників був саме стахановський рух. Він мав бути прикладом для сучасників.

Першим, хто почав всесоюзне змагання, став металургійний завод міста Макіївки, де і на сьогоднішній час існує музей найкращих робітників.

1959–1965 р. – це час, коли народилися почини за дострокове завершення семирічного плану. У рік 1950-річчя СРСР бригада А.Степанова з шахти «Краснолиманська» встановила новий світовий рекорд. Вони здобули за 31 день більш ніж 150 тис. тон вугілля [10]. У ці роки в Донецькому краєзнавчому музеї була створена виставка, присвячена Стаханову та його послідовникам, вона займала особливе місце серед інших, її наділяли особливою повагою [11].

Створення та поширення колекцій музеїв на підприємствах розвивалося аж до середини 80-х років. З початком часів «перебудови», коли питання стахановського руху було багато разів переглянуто, та існували дуже різні думки з цього приводу, з'являються суттєві зміни в музеях на підприємствах: замість підпису «стахановець» пишуть – «герой соціалістичної праці». Нарешті, коли на початку 90-х років на мапі з'являються нові держави, які оголошують себе незалежними, ситуація знов змінюється. Віддаючи данину пам'яті історії, приймаючи як факт ті історичні події, які мають назву стахановський рух, музейні працівники знову звертаються до назви «стахановець».

У пошуках виходу із тяжкого економічного становища, в якому опинилась нова держава, знов створюються нові форми змагань. Це такі, як «найкраща професія», «найкраща бригада, зміна, цех», але поки що далі підприємств ці змагання не йдуть.

Суттєвих змін зазнала і виставка пам'яті О.Г. Стаханова у Донецькому обласному краєзнавчому музеї. Зараз вона розташована на третьому поверсі і займає п'ятий зал виставочної експозиції радянського періоду, присвяченого п'ятирічним змаганням. На стендах демонструються

документи та фотокартки О.Г.Стаханова та його послідовників. Серед них М.Рубан, М.Пінтер, К.Петров, М.Мазай, М.Кузнізов, М.Марченко та інші. Поряд знаходиться стенд, присвячений П.Ангеліній. Слід відзначити, що у кожному історичному та краєзнавчому музеї області є виставка, присвячена стахановському руху, як історичній події радянської епохи.

Перше десятиріччя незалежності «подарувало» нових стахановців. Їх працю не лише поважають, а й вважають прикладом, ніколи не забуваючи того коріння, з якого цей рух виник. Так, у 1995 році в пам'ять 60-річчя стахановського руху в Макіївці була проведена зустріч ветеранів стахановського руху та новаторів цієї справи [12], серед яких треба назвати імена: В.Нікитенка – Героя Соціалістичної Праці, сталевара Макіївського металургійного заводу, шахтарів – А.Білика, І.Дибіна, Л.Капійка, І.Гиневицького, металургів – В.Холявка, О.Литвиненка, В.Плющакова та багатьох інших. На зустрічі ветерани праці відмітили: «Сейчас, когда страна переживает ответственный период становления независимого государства, мы, участники соцсоревнований, хотим отметить, что стахановское движение является проявлением высшего патриотизма... Мы призываем возродить это чувство [13,6]». Подібні зустрічі відбулися в Горлівці, Дружківці, Маріуполі.

65-річний ювілей стахановського руху, якій відбувся у 2000-му році, на жаль, не відзначився зустрічами такого масштабу, але на багатьох підприємствах проводилися зібрання, на яких згадували імена своїх стахановців та нагороджували сучасних трудівників.

Таким чином, стахановський рух – це нова система організації труда та управління виробництвом, тобто це рух новаторів цього виробництва [14,124]. Ми повинні поважати пам'ять про О.Г.Стаханова та його послідовників у різних галузях народного господарства, без яких неможливий розвиток сучасної економіки незалежної України.

У свою чергу, музеї незалежно від політики повинні об'єктивно оцінювати ті чи інші події і доносити їх за допомогою виставок до людства.

На прикладі музеїв Донецької області можна зробити висновок, що, починаючи з кінця 30-х і аж до середини 80-х років, музеї були своєрідною зброєю в руках влади, за допомогою якої вони впливали на людську свідомість і пропонували лише те, що потрібно було на той час державі, а саме комуністичної владі.

На початку 90-х років першого десятиріччя незалежності України відбуваються суттєві зміни. Спочатку, коли економіка держави знаходилась у дуже важкому становищі, багато музеїв були закриті. Але вже з другої половини 90-х років за державними проектами в розвиток музейної справи починають вкладати гроші. Музеї знов починають працювати. Але суттєво змінюється їх ставлення до історичних подій минулого й сучасності. А головне – з'являється більш об'єктивна оцінка подій, що знаходить своє відображення на виставках та експозиціях, оскільки саме

об'єктивність є головним принципом у підході до будь-якої справи, а тим більше – до вивчення історії людства.

Література та примітки

1. Бут О.М. Проблеми управління промисловістю: історичний досвід і уроки. – К., 1990; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К., 1991; Бут А.Н. Сталинизация промышленности: развитие и размещение производительных сил (2пол.20–30-е годы). – Донецк, 1995; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К., 1999; Бут А.Н. Стахановское движение: правда и вымыслы // Донбас. – 2000. – 31 авг.; Бут О.М., Добров П.В. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20–30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення. – Донецьк, 2000; 2002 (друге доповнене видання). **2. Троян М.П.** Стахановський рух: новий погляд // Проблеми історії України. – К., 1991; Куглер С. Политика формирования рабочих кадров для промышленности и транспорта Украины (1921–1941). – Донецк, 1997; Факты и комментарии. Всеукраинская ежедневная газета. – 2000. – 31 авг. **3. Майер Р.** Стахановское движение и сталинизм // Отечественная история. – 1993. – № 3. – С. 63. **4. Статистический сборник** Донецкой области. Донецкое областное управление статистики. – Донецк, 2003. – С. 22. **5. Гершберг С.** Стаханов и стахановцы. – М., 1981. – С. 8. **6. Бондаренко В.С.** // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк., 2002. – № 314 (11/12). – С. 126–131. **7. Правда.** – 1935. – 11 сентября. **8. Державний архів** Донецької області. – Ф. 326. – Оп. 1. – Спр. 314. – Арк. 32, 51. **9. Социалистический Донбасс.** – 1935. – 4 ноября. **10. Позиция.** – 2000. – 24 ноября. **11. Статистические отчеты** Донецкого краеведческого музея, 1955–1965. **12. Макеевские рабочие.** – 1995. – 24 окт. **13. Там же.** Обращение ветеранов стахановцев к молодежи. – С. 6. **14. Бут О.М., Добров П.В.** «Економічна контрреволюція» в Україні в 20–30 рр. ХХ ст.: від нових джерел до осмислення. – Донецьк, 2002. – С. 124.

The process of implementation of methods of work in coal-mining industry is examined in the article. The author shows the way of reflection this process in museums of Donetsk region.

Москалюк Б.А.

СТАХАНОВСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И ПРЕССА

Мы давно уже усвоили, что понимание истории само по себе далеко не однообразно. Есть исторические личности, события, о которых до сих пор не прекращаются споры.

Вероятно, в канун 70-летия стахановского движения, это можно сказать об Алексее Стаханове – забойщике шахты «Центральная-Ирмино», который 31 августа 1935 г. вырубил 102 тонны угля, перевыполнив обычную норму в 14 раз. Так был установлен мировой рекорд производственного труда на отбойном молотке. Вслед за этим историческим рекордом А.Стаханова возникло движение передовых тружеников, названное в его честь – стахановским.

В конце 80-х годов минувшего столетия, в период так называемой «перестройки и гласности» в советской печати развернулась широкая дискуссия о роли А.Стаханова и одноименного движения в индустриализации страны. Одни подвергали все это большому сомнению, вплоть до остракизма; другие – отстаивали, превозносили ее. Споря, мы отстаиваем каждый собственную истину, свой взгляд на нее.

Сегодня же наш ретроспективный взгляд на события тех дней, наша позиция в оценке человеческого фактора не должны отождествляться с социалистической идеологией и прежними идеалами. Необходима документальная объективность. Представить, восстановить или реконструировать атмосферу 30-х годов XX века, период возникновения идеи и самого рекорда, можно по прессе.

Следует отметить и ту особую роль, которую сыграли в популяризации трудового рекорда А.Стаханова и его имени журналисты, советская печать.

Имя Алексея Стаханова долгое время оставалось (и должно оставаться!) символом отличной, самоотверженной работы. О нем было написано немало, особенно в первые годы после рекорда. Есть газетные заметки и статьи, публикации в журналах, брошюры и книги. Сам Стаханов написал автобиографические книги «Рассказ о моей жизни», «Жизнь шахтерская». Есть художественные произведения, например, роман Луганского писателя Г.С.Довнара «Делись огнём», одноименный спектакль и фильм «Большая жизнь». Достаточно упомянуть, что в 1985 г. Стахановская центральная библиотека составила указатель материалов об А.Г.Стаханове и стахановском движении под заглавием «Символ доблестного труда», в котором перечислены свыше 350 авторов различных публикаций. И это далеко не полный перечень материалов на эту тему.

Вместе с тем, до настоящего времени остается малоизвестным тот факт, что центральная пресса страны несколько запоздала с сообще-

нием о рекорде А.Стаханова, так как заранее ничего не знала о нем. На страницах газеты «Правда» – органа ЦК ВКП(б) информация о рекорде Стаханова появилась, можно сказать, случайно. Вот что об этом факте писал журналист-правдист 30-х годов Семен Гершберг: «Ни одна газета, кроме «Правды», не дала своевременно сообщения о рекорде Стаханова. Мы тоже хороши – событие произошло в ночь на 31 августа, надо было печатать 1 сентября, а мы только поместили второго. И где? на последней полосе» [1,321]. Далее журналист уточняет обстоятельства: «телеграмму набрали, но в разметку не поставили. Это еще счастье, что ночью дежурный редактор выбросил с полосы какую-то ерунду, под рукой оказалась заметка из Донбасса... А в «За индустриализацию» провал невероятный. Там тоже получили заметку о рекорде, сдали ее в набор, но не придали значения. Она провалялась, только 4 сентября напечатали». В записках журналиста-правдиста откровенно сказано, что Серго Орджоникидзе – народный комиссар тяжелой промышленности СССР был вне себя. Он лечился в то время в Кисловодске. Прочитав заметку о рекорде Стаханова, начал звонить – в Наркомтяжпром и в Главуголь, а там, оказывается, даже не обратили внимания на заметку в «Правде». Потом он звонил в трест «Кадиевуголь», но и «трестовские» не могли сообщить ему подробностей рекорда. Естественно, за всем этим последовало разнос – и в первую очередь досталось московским газетчикам – «только слепые кретины могли не заметить великого дела, родившегося в Донбассе...» – таков был вывод Серго. Этот факт по существу опровергает бытующее мнение, что рекорд Стаханова был якобы организован по указанию сверху.

В то же время нельзя отрицать и того, что партийная печать все же стала у колыбели стахановского движения. Говоря обо всем этом, следует особо сказать об истинной роли Константина Григорьевича Петрова, в то время парторга ЦК ВКП(б) на шахте «Центральная-Ирмино», Героя Социалистического Труда (1975 г.), ибо он является организатором трудового рекорда Стаханова и далее стахановского движения на шахтах Донбасса.

Близкое знакомство и дружба с Константином Григорьевичем Петровым в последние годы его жизни позволяют мне утверждать, что это был человек, обладавший неудержимым творческим началом и потенциалом организатора. Уже в первоначальном замысле Константина Григорьевича, как бывшего комсомольца, «отметить Международный юношеский день большим производственным рекордом одного из забойщиков шахты», заключался глубокий смысл, который можно обозначить как «дух техники». К слову, в сентябре 1932 г. К.Г.Петрову пришлось самому принимать непосредственное участие в испытании на Брянковской шахте № 12 угледобывающего комбайна ЯР, создателями которого являлись инженеры В.Г.Яцких и Г.И.Роменский [2,23]. Успешный итог – стал для Петрова бесспорным аргументом в пользу того, что может сделать горняк, хорошо освоивший новую технику.

Поэтому вполне логично воспринимаются слова в постановлении пленума шахты «Центральная-Ирмино» (шахтпартком был созван К.Петровым сразу же после рекорда утром 31 августа; на нем было заслушано и принято постановление о рекорде Стаханова, автором этого документа был сам Петров), о том, что А.Стаханов «добился рекорда благодаря тому, что овладел техникой дела, сумел оседлать технику и извлечь из нее все полезное» [3, 31].

Сказанное выше, вполне соответствует утверждению философа-социолога Карла Ясперса: «Для трудовой деятельности недостаточно природной ловкости. Подлинное умение обретается знанием общих правил труда»[4,123]. А подробности рекорда Алексея Стаханова таковы. «Мысль о рекорде, – рассказывал Петров, – родилась 26 августа, а 30 августа пошли на рекорд. Обдумывая, как это сделать и кому это поручить, решил: рубить будет Стаханов. Один всю лаву, а за ним – два забойщика крепят» [3, 26]. «А тут еще мне позвонили из редакции городской газеты «Кадиевский пролетарий», спросили, не готовится ли чего-нибудь интересного к МЮДу. Подзадорили» – как в последствии не без улыбки вспоминал Петров.

И далее, он уточнил – «идя в шахту на рекорд, я пригласил поехать с собой редактора многотиражки-газеты «Штурмовка» тов. Михайлова. Считаю, что если удастся рекорд, то Михайлов немедленно опубликует об этом в своей многотиражке и сообщит в редакции городской и областной газет». Рекорд состоялся. Редактор Павел Михайлов вошел в историю как один из тех, кто принимал участие в этом историческом событии. Главное, как представитель печати! Символично и то, что журналист – как отметил Петров – «следил за временем». На следующий день, 1 сентября 1935 г. многотиражная газета «Штурмовка» подробно рассказала о рекорде Стаханова и опубликовала постановление шахтпарткома, принятое 31 августа в 7 часов утра на экстренном заседании партийного комитета.

Будет правильно кратко сказать о биографии П.Михайлова. Со слов Константина Григорьевича – «он всегда был своим среди шахтеров, быстро откликнулся на их просьбы и замечания. За дело выступал в печати сугубо принципиально, остро. Я, как и все – подчеркивал Петров – уважал Павлушу за честность и правоту». Известно, что ранее П.Михайлов – был командиром продотряда в гражданскую войну, в годы Великой Отечественной войны – комиссар стрелковой дивизии. Погиб на фронте.

К сожалению, мало что известно и о других местных журналистах, освещавших события того времени в печати. Например, о заведующем отделом промышленности редакции газеты «Кадиевский пролетарий» Константине Хлебникове. Первая информация в этой газете о трудовом рекорде Стаханова «102 тонны – в честь МЮДа» вышла за его подписью.

Исторически бесспорна роль в популяризации и развитии начавшегося движения новаторов на его первом этапе газеты «Кадиевский пролетарий» – органа Кадиевского горкома партии, редактором которой был С.Каплан. В ноябре 1935 г. на первом стахановском совещании рабочих и работниц страны в г. Москве Серго Орджоникидзе даст высокую оценку газете и ее редактору. Из выступления Орджоникидзе: «Я должен сказать здесь, что бы вы все и товарищ Сталин знали, что Кадиевская газета «Кадиевский пролетарий» и ее редактор Каплан – один из хороших наших газетных работников, который в ту же секунду, в которую совершился этот величайшей важности факт – удар молотка товарища Стаханова, – перенес его в свою газету и протрубил на весь Донбасс, а затем это пошло по всей стране» [5,320].

Тогда эти слова воспринимали под аплодисменты. А не более чем через два года Самуил Яковлевич Каплан будет арестован и приговорен к расстрелу. В 1937 г. он был назначен редактором «Ворошиловградской правды», через сто дней – его оклеветали, объявив врагом народа. Реабилитирован С.Каплан в 1957 году. В том же году о реабилитации бывшего редактора ходатайствовал Алексей Стаханов [6, 157–164].

По словам К.Г.Петрова такая участь чуть не постигла и его. Такими были времена...

Большевистская печать, особенно в сталинские годы, фактически выполняла коллективную роль агитатора, пропагандиста и организатора. В первой декаде сентября 1935 г. газета «Правда» выходит с передовицей «Богатыри Донбасса», затем небольшой редакционной статьей «От соревнования одиночек – к соревнованию масс», в которой говорилось: «Начавшееся соревнование одиночек за наибольшую производительность механизмов нужно превратить в движение всей массы донецких шахтеров. Только тогда будет обеспечена прочная победа». Такой была квинтэссенция редакционной статьи.

Вслед за «Правдой» о Стаханове заговорила вся печать Советского Союза. Появились подробные описания рекорда. Затем шквал сообщений о рекордах захлестнул газетные полосы. Началась массовая техпропаганда. Однако через годы последовала «хрущевская оттепель», потом «перестройка». Теперь о Стаханове и стахановцах вспоминают лишь от даты к дате.

25 октября 1988 года газета «Комсомольская правда» на второй странице под рубрикой «Наши духовные ценности» публикует обширный материал «Рекорд» – комментарий обозревателя Павла Вощанова. Газета впервые высказала сомнения о рекорде, дала начало дискуссии о стахановском движении и о самой роли в ней Алексея Стаханова. «Исторический парадокс – трудовые рекорды и политические спекуляции на них – жизнь связала в один тугий узел. И трудно распутать его, не причинив кому-то боль. И надо ли? – пишет экономический обозреватель газеты П.Вощанов. – Думаю надо (продолжает он – авт.). Без этого невозможно ответить на вопрос: что же из прошлого опыта следует нам

взять в завтрашний день?». Размышляя над этими строками, полагаю – брать надо понимание того, что каждый шаг действительного движения новаторов и энтузиастов важнее сотни различных реформаторских программ, остающихся зачастую на бумаге.

Сегодня для громадного большинства людей в Украине, к сожалению, теряется перспектива труда, его цель и смысл. Происходящее удручает, так энтузиазм и новаторство, или как в наши дни модно говорить «новации», практически уже стали не востребуемыми. Нет сомнения только в том, что земляки-потомки должны чтить своих героев, ибо они в свой звездный час доказали, что «воля и труд человека – по меткому определению поэта Н.А. Некрасова – дивные дива творят!». Было бы правильным, чтоб в деле восстановления исторической справедливости, наших духовных ценностей не оставалось в стороне современная отечественная пресса.

В данной статье лишь некоторыми штрихами обозначена роль прессы в становлении и развитии стахановского движения. В целом же данная тема заслуживает дальнейшего более глубокого исследования.

Литература

1. Гершберг С.Р. Работа у нас такая. Записки журналиста-правдиста 30-х годов. – М., 1971. **2. Желтухин В.М.** Парторг ЦК ВКП(б). – Стаханов, 2003. **3. Петров К.Г.** Живые силы. – Донецк, 1971. **4. Ясперс Карл.** Смысл и назначение истории. – М., 1994. **5. Первое Всесоюзное совещание рабочих и работниц-стахановцев.** 14–17 ноября 1935 г. Стенографический отчет. – М., 1935. промышленности и транспорта в Москве 14 ноября 1935г. **6. Михайличенко В.В.** Полювання на редактора // Реабілітовані історією. У 27 т. Луганська область: У 3 кн. – Кн. 1. – Луганськ, 2004.

УДК 9 (477) «197»

Намдаров Г.М.

НОВАТОРИ УКРАЇНИ 30-х РОКІВ – ГЕРОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ Й ДЕРЖАВНІ ДІЯЧІ

У 2005 р. виповнюється 70-річчя початку стахановського руху і 100-річчя з дня народження Олексія Стаханова (1905–1977 рр.), ім'я якого стало легендарним ще в 30-ті роки ХХ століття. Але тільки через 35 років після початку стахановського руху, 23 вересня 1970 р. Олексію Стаханову було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці [6, 74]. Згодом у своїй книзі «Життя шахтарське» він згадував: «30 жовтня 1970 року в нашому гірничому місті Торезі, в шахтарському Палаці культури, в урочистих обставинах мені вручили вищі відзнаки трудової доблесті –

орден Леніна і золоту медаль «Серп и Молот». З великою подякою рідній комуністичній партії і Батьківщині прийняв я цю почесну нагороду» [24,139]. А ще через п'ять років, у 1975 р., звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно Костянтину Петрову – парторгу шахти «Центральна-Ірмине» 30-х років [22, 997]. Колишня Кадіївка у 1978 р. перейменована у Стаханов. У 1985 р. місто нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора [22, 1271].

У різні роки звання Героя Соціалістичної Праці отримали відомі новатори 30-х років: Ангеліна Паша (1947, 1958 рр.), Борін Костянтин (1949 р.), Бридько Іван (1948, 1957 рр.), Бусигін Олександр (1975 р.), Виноградова Марія (1971), Гудов Іван (1975 р.), Єршков Іларіон (1957 р.), Касауров Микола (1975 р.), Кривоніс Петро (1943 р.), Перова Феодосія (1948 р.), Синяговський Петро (1948 р.), Сметанін Микола (1975 р.), а також Зайнутдінов Шайх і Борискін Леонтій, яких згадує О.Г.Стаханов у книзі «Життя шахтарське» [24, 70–71].

Але абсолютну більшість новаторів 30-х років нагороди так і не знайшли. Достатньо назвати серед них легендарного Макара Мазая. До нашого часу навіть не створено словника про новаторів – Героїв Соціалістичної Праці, орденоносців, державних діячів, а прізвища навіть дуже відомих із них не можна знайти у книзі «Советский энциклопедический словарь» [22] і в історико-статистичній книзі «Герои Социалистического Труда» [5]. Але вже сам той факт, що Україна широко відзначає 70-річчя стахановського руху, дає привід сподіватися, що ми згадаємо й інші почини новаторів 30-тих та інших років і ще створимо про них словники і довідники.

Серед багатьох подій 30-х років, що відбувалися на теренах Радянського Союзу, визначною сторінкою були почини новаторів виробництва, зачинателів масового патріотичного руху працівників народного господарства за високопродуктивну працю. Саме в 30-ті роки виникли почесні звання-терміни «ізотовці», «стахановці», «кривоносівці», «бусигінці» тощо. Учасниками руху новаторів у 30-ті роки були сотні тисяч працівників народного господарства України, але пам'ять зберегла імена найбільш відомих із них – зачинателів, перших послідовників, які ще в ті або наступні роки стали орденоносцями, делегатами різних з'їздів і конференцій, депутатами Верховних Рад СРСР та УРСР, Героями Соціалістичної Праці. Наша розвідка присвячена славним трудівникам України 30-х років – зачинателям патріотичних рухів та їх найбільш відомим послідовникам, що отримали звання Героя Соціалістичної Праці.

На початку 30-х років інженер шахти № 22 Голубівського рудоуправління К.К.Карташов і робітник шахти «Волкове» Первомайського рудоуправління М.Д.Касауров уперше застосували метод безперервного видобування вугілля. Метод Карташова–Касаурова дав чудові наслідки. Якщо продуктивність врубових машин раніше становила 2500–3000 тонн, то завдяки новій системі організації праці – 5100 тонн. 8 лютого 1931 р. К.К.Карташова і М.Д.Касаурова було нагороджено орденами Ле-

ніна [2, 554; 15, 294]. У 1937 р. К.К.Карташова було обрано депутатом Верховної ради СРСР першого скликання [13, 296]. Другий співавтор методу Карташова–Касаурова Микола Касауров у вересні 1948 р. отримав звання Героя Соціалістичної Праці [10, 582; 15, 299].

«Богатирем Донбасу» величали Микиту (справжні ім'я «Никифор» – *прим. наша*) Ізотова (1902–1951 рр.). Він перший у світовій історії робітник, чийм ім'ям було названо рух новаторів – ізотовський [6, 5].

Ще на початку 30-х років М.Ізотов добився високих показників і виконував план видобутку вугілля на 400–500%. Про це він розповідав у статті «Мій метод», що була надрукована 12 травня 1932 р. у газеті «Правда» [12, 247; 24, 28]. У червні 1932 р. за 20 днів він виконав планове завдання на 2000%. Про це М.Ізотов повідомив у виступі на міській партійній конференції, що відбулась наприкінці червня того ж року у Горлівському палаці культури. Розповідаючи про свій метод праці, М.Ізотов заявив, що його «секретами» може оволодіти будь-який вибійник – його «тільки треба навчити». М. Ізотов попросив, щоб йому виділили на шахті спеціальну дільницю для навчання молоді. Наприкінці 1932 р. на горлівській шахті «Кочегарка» створили спеціальну дільницю-школу, інструктором якої призначили Микиту Ізотова. Ця подія поклала початок масовому руху за передачу досвіду кадрових робітників молодим. Зародившись у Горлівці, ізотовський рух почав швидко поширюватися по всьому Радянському Союзу. З'явилися ізотовці металургії, нафтової промисловості, машинобудування, будівництва, транспорту, сільського господарства. Завдяки розгортанню ізотовського руху вдалося за короткий строк підготувати на виробництві в масштабі всієї країни сотні тисяч кваліфікованих робітників [6, 18–28; 13, 243; 24].

У 1934 р. М.Ізотова було нагороджено орденом Леніна [18, 261–262], а в січні 1935 він брав участь у роботі XIII Всеукраїнського з'їзду Рад і був обраний членом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. У складі української делегації він брав участь у роботі VII Всесоюзного з'їзду Рад (28 січня – 8 лютого 1935 р.), на якому був обраний членом ЦВК СРСР [6,29].

Одним із перших М. Ізотов підхопив почин Олексія Стаханова. 11 вересня за 6 годин він вирубав 241 тону вугілля [6,31], а 1 лютого 1936 р. – 640 тонн вугілля [6,29].

У 1937–1941 рр., до початку Великої Вітчизняної війни, Микита Ізотов навчався в Промакадемії, працював в апараті Наркомважпрому, керуючим трестом «Шахтантрацит» у Ростовській області, начальником комбінатів «Ростоввугілля» і «Сталінвугілля», керуючим трестом «Боквоантрацит», був депутатом Ради Національностей Верховної Ради СРСР. У березні 1939 р. М.Ізотов був делегатом XVIII з'їзду ВКП(б), на якому його обрали членом Центральної ревізійної комісії. В роки Великої Вітчизняної війни і післявоєнної відбудови він очолював вугільні трести, керував шахтами, був заступником начальника комбінату, начальником шахтоуправління у вугільній промисловості Уралу, Східного

Сибіру, Донбасу, 14 січня 1951 р. він помер [6, 34–39]. Поховано М.О. Ізотова у м. Єнакієве. У 1953 р. над його могилою встановлено пам'ятник [19, 142], а у 1968 р. пам'ятник М. Ізотову встановлено у центрі м. Горлівка [19, 140]. Одну із вулиць м. Горлівка названо його ім'ям [24, 102].

Першим із відомих новаторів виробництва 30-х років ХХ століття звання Героя Соціалістичної Праці у листопаді 1943 р. одержав машиніст паровозного депо Слов'янськ Донецької залізниці Петро Кривоніс (1910–1980 рр.).

Ще до початку стахановського руху ім'я Петра Кривоноса було відоме далеко за межами Донбасу і всієї України. Після закінчення школи ФЗН Петро Кривоніс потрапив до учнівської ремонтної бригади, яка проводила підймальний ремонт паровозів у локомотивному депо м. Слов'янськ. Тут він став бригадиром буксової, потім дишлової бригади, а у 1929 р. – помічником машиніста маневрового паровозу. Одночасно Петро навчався на підготовчих курсах, готувався до вступу в інститут. На початку 30-х років він став студентом Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту. Але студентом довелося бути недовго. Велику групу студентів викликали у Дніпропетровський обком партії, де до них звернувся секретар обкому М.Хатаєвич і запропонував юнакам стати курсантами ХІ (Луганської) військової школи пілотів. Деякий час він навчався у школі, почав самостійні польоти на учбовому літаку. А коли справа дійшла до вищого пілотажу, виявилось, що у Петра були якісь дефекти у вестибулярному апараті, а тому школу довелося залишити. Він повернувся у Слов'янськ і почав працювати помічником відомого тут машиніста паровозу Макара Рубана [21, 133–136].

У 1933 р. бригада брала участь у третьому Всесоюзному конкурсі паровозних бригад. Після підбиття його підсумків Макару Рубану було присвоєно почесне звання кращого машиніста СРСР, а Петрові Кривоносу кращого помічника машиніста країни [21, 137: 23, 133]. У тому ж році П.Кривоніс закінчив курси машиністів у м. Кременчук і очолив восени 1933 р. комсомольську паровозну бригаду, яка згодом стає однією з найкращих у локомотивному депо Слов'янська. А невдовзі настав той день, коли відбувся рейс, який пізніше назвали історичним. 1 липня 1935 р. на дільниці Слов'янськ – Лозова Петро Кривоніс провів вугільний маршрут з середньою технічною швидкістю 31,9 кілометра на годину замість 23 кілометрів [21, 137–145; 23, 145]. У липні 1933 р. П.Кривоніс звернувся з листом-закликом до всіх паровозників підтримати його почин. Лист П.Кривоноса було надруковано в газетах «Гудок» та «Железнодорожник Донбасса».

Невдовзі в редакції газети «Железнодорожник Донбасса» відбулася зустріч передових машиністів, всі учасники якої схвалили почин П.Кривоноса і вирішили не відступатися, поки не буде досягнуто корінного зламу в роботі транспорту [23, 146].

Дізнавшись про початок стахановського руху, П.Кривоніс першим підхопив його на залізничному транспорті. 30 вересня 1935 р. на ділянці Слов'янськ–Лозова він показав технічну швидкість 44,3 кілометра на годину замість 23. Незабаром його наслідували й інші залізничники. Вже на 1 листопада 1935 р. тільки на Донецькій залізниці перевищили технічну швидкість 714 машиністів [3, 100]. На Донецькій залізниці стали відомими імена складачів поїздів М.Кожухаря, К.Краснова, червоного по гірці І.Древа ля і багатьох інших стахановців-кривоносівців, які досягли небачених показників продуктивності праці [21, 150].

14–17 листопада 1935 р. відбулася перша Всесоюзна нарада стахановців промисловості і транспорту. Наряду відкрив Серго Орджонікідзе. Потім надали слово Олексію Стаханову, а після нього виступив Петро Кривоніс [21, 151; 24, 78–79].

У грудні 1935 р. П.Кривоноса було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора [21, 151]. А невдовзі прийшли нові успіхи. Серед зими (початок 1936 р.) в депо прибули нові паровози ФД, які випускав Ворошиловградський паровозобудівний завод. Петро Кривоніс дав на своєму новому ФД у перших же рейсах 51 кілометр технічної швидкості. А незабаром бригада досягла вже 70 кілометрів технічної швидкості [21, 153].

На початку 1936 р. між тульським машиністом Олександром Огневим і Петром Кривоносом, двома відомими передовиками залізничного транспорту, почалося змагання за великий пробіг паровозів. В ньому переміг П.Кривоніс, який висунув нову ініціативу – організувати їзду по кільцю Слов'янськ–Лозова–Слов'янськ без заходів у депо і простоїв у пунктах обороту. Його почин підхопили інші залізниці країни, які теж запровадили кільцеву їзду. І знов в змаганні перемогла бригада Петра Кривоноса, яка досягла добового пробігу паровозу 920 кілометрів. Високі показники показали інші бригади: бригада Огнева – 890 кілометрів, бригада краснолиманського машиніста Шуліни – 740 кілометрів [21, 153–154].

Навесні 1937 р. Петра Кривоноса було призначено начальником депо Слов'янськ. І тут він виправдав виявлене йому довір'я. Вже в перший рік після його призначення було одержано понад 200 тисяч карбованців прибутку, у колективі депо Слов'янськ з'явилося 320 нових стахановців-кривоносівців [21, 154–156].

Через рік він вже працює начальником Південно-Донецької залізниці, а з осені 1939 р. – Північно-Донецької. На цій посаді він зустрів Велику Вітчизняну війну. Після захоплення Донбасу ворогом Петро Кривоніс був призначений уповноваженим Наркомату шляхів сполучення по Північному Кавказу, а потім був начальником Томської залізниці [20, 160–168].

В листопаді 1943 р. П.Кривоноса в числі 127 залізничників було удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Разом з ним це звання одержав і один з його послідовників, стахановців-кривонісівців 30-х ро-

ків К.С. Краснов [21, 169; 23, 212]. Невдовзі П. Кривоніс одержав орден Суворова II ступеня [21, 169; 23, 223].

Як і багато інших відомих новаторів 30-х років, Петро Кривоніс в різні роки був делегатом різних з'їздів, конференцій, нарад; обирався до вищих державних і партійних органів влади. Так, зокрема, він був делегатом Надзвичайного VIII Всесоюзного з'їзду Рад (15 листопада – 5 грудня 1936 р.) і, як член редакційної комісії, брав участь у підготовці тексту нової Конституції СРСР; був депутатом Верховної Ради СРСР (1937–1962 рр.), членом ЦК ВЛКСМ і Сталінського обкому КП України; делегатом XVIII з'їзду ВКП(б) (1939 р.), членом XXIV з'їзду КПРС (1971 р.), членом Центральної ревізійної комісії ВКП(б) (1939–1952 рр.) [21, 157–158, 175; 22, 654].

Після війни П. Кривоніс закінчив Московський електромеханічний інститут інженерів транспорту, працював начальником Південно-Західного округу Південно-Західної залізниці, потім Донецького округу цієї ж залізниці, а згодом (з 1953 р.) очолив Південно-Західну залізницю [21, 170–171]. Помер П.Кривоніс у 1980 р. [22, 654]. Його поховано на Байковому кладовищі у Києві. У 1982 р. над могилою встановлено пам'ятник [19, 20].

Приклад Олексія Стаханова наслідували майбутні Герої Соціалістичної Праці: начальник дільниці шахти № 5-6 імені Димитрова Іван Бридько [9, 51; 11, 29], молоді гірники шахти «Центральна-Ірмине» Петро Синяговський й Іларіон Єршков [25, 82–83].

Новатором виробництва, послідовником Олексія Стаханова був Іван Бридько (1905–1980 рр.) Всі шахтарі його дільниці виконували по 2–3 норми кожну добу. У 1938 р. його було обрано депутатом Верховної Ради УРСР. Після Великої Вітчизняної війни йому двічі присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці (1948, 1957 рр.). У 1956–1962 рр. Іван Бридько був депутатом Верховної Ради СРСР [5, 60–61; 9, 51, 11, 29].

28 серпня 1948 р. звання Героя Соціалістичної Праці отримав Петро Синяговський. Протягом багатьох років П. Синяговський був депутатом Верховної Ради СРСР III–VI скликань, членом ЦК КПРС [8, 49; 10, 586].

Першу свою нагороду, орден Трудового Червоного Прапора І. Єршков отримав наприкінці 1935 р. [1, 220], а у 1957 р. йому присвоєно звання Героя Соціальної Праці [10, 581].

Одним із ініціаторів руху новаторів у сільському господарстві була бригадир жіночої тракторної бригади Старобешівської МТС Сталінської (нині Донецької) області Паша Ангеліна (1913–1959 рр.). У 1933 р. вона організувала й очолила жіночу тракторну бригаду – одну із перших у Радянському Союзі. Вже у 1934 р. члени її бригади виробили кожним трактором ХТЗ по 730 гектарів замість 470 за нормою, а у наступному році – по 1225 гектарів [16, 199; 24, 70; 25, 135].

У квітні 1936 р. Паша Ангеліна була делегатом IX з'їзду ЛКСМУ, де вона виступила з рапортом про ударну роботу 10 молодіж-

них жіночих тракторних бригад Старобешівської МТС [25, 138]. У тому ж році з ініціативи бригади П. Ангеліної розгорнулося Всесоюзне змагання жіночих тракторних бригад, в якому взяло участь понад тисячу жіночих молодіжних бригад. Паша Ангеліна вийшла переможцем у змаганні, випередивши 20 тисяч трактористок. На кожний трактор ХТЗ її бригада виробила 1602 гектарів [3, 112–113]. У 1937 р. на Всесоюзній нараді передових жіночих тракторних бригад у повному складі була присутня бригада П. Ангеліної. Члени бригади виробили кожним трактором по 1714 гектарів. Тоді це був найбільший в Радянському Союзі результат. Всі члени бригади Паші Ангеліної за самовіддану працю нагороджені орденами Радянського Союзу. Сама Паша Ангеліна двічі удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці (1947, 1958 рр.), лауреата Державної премії (1946 р.), лауреата Великої золотої медалі Всесоюзної сільськогосподарської виставки; нагороджена 2 орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Вона була делегатом Надзвичайного VIII Всесоюзного з'їзду Рад, XVIII–XX з'їздів КПРС, шести з'їздів КПУ; депутатом Верховної Ради СРСР (1937–1959 рр.), членом ЦК КП України і Донецького обкому партії, радянського комітету захисників миру тощо. 21 січня 1959 р. Паша Ангеліна вмерла. У селищі Старобешеве встановлено бюст Паші Ангеліної; на будинку, в якому у 30-ті роки була МТС, встановлено меморіальну дошку, її ім'ям названі вулиці в Донецьку, Старобешевому тощо [5, 49; 19, 152; 22, 55; 25, 138–139].

Послідовницею Паші Ангеліної на Ворошиловградщині була новоайдарська колгоспниця Феодосія Перова. Закінчивши в 1935 р. курси трактористів при Новоайдарській МТС, вона організувала жіночу тракторну бригаду, яка рік у рік добивалась високих виробничих показників. У 1948 р. бригадирові тракторної бригади Ф.С. Перовій присвоєне звання Героя Соціалістичної Праці. Її двічі обирали депутатом Верховної Ради СРСР [4, 552–553].

Видатним новатором виробництва у металургійній промисловості став сталевар Маріупольського металургійного заводу імені Ілліча Макар Мазай (1910–1941 рр.), який виступив ініціатором Всесоюзного змагання сталеварів за вищий коефіцієнт використання мартенівських печей. 14 жовтня 1936 р. бригада М. Мазая досягла небаченого на той час зйому сталі з квадратного метра поду печі – 13,4 тонни при технічній потужності її 7,5 тонни. 28 жовтня 1936 р. бригада досягла нового рекорду – 15 тонн сталі з квадратного метра поду.

У листопаді–грудні 1936 р. Макар Мазай був делегатом Надзвичайного VIII Всесоюзного з'їзду Рад і, як член редакційної комісії, брав участь у підготовці тексту нової Конституції.

30 грудня 1936 р. на заводі імені Ілліча відбувся зліт сталеварів-передовиків Донбасу. Учасники зльоту звернулися до всіх сталеварів із закликом продовжити на 1937 р. змагання металургів за випуск 60 тисяч тонн сталі та 45 тисяч тонн прокату за добу. Це звернення дістало широ-

кий відгук по всій країні. Вже перші дні змагання ознаменувалися новими рекордами Макара Мазая, Якова Чайковського та інших металургів.

У 1941 р. німецькі окупанти схопили Макара Мазая і після катувань розстріляли його.

Про героїчну смерть Макара Мазая склали пісні і балади. Поет Семен Кірсанов написав поему Макар Мазай. Легендарному сталеварові у 1948 р. в Маріуполі споруджено пам'ятник із бронзи [3, 111–112; 12, 246–249; 17, 282; 19, 143; 20].

Будемо сподіватися, що він ще отримає звання Героя України, як і багато інших новаторів виробництва 30-х років.

Література та примітки

1. Алексеенко В.Т., Желтухин В.М., Ещенко В.Т. и др. Кадиевка // История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. Ворошиловградская область / Ред. коллегия тома: Шараев Л.Г. (председатель редколлегии) и др. – К., 1976. – С. 212–230. **2. Арамбалык М.В.**, Зимоглядов Ф.Р. Социалистические методы организации труда, рост квалификации рабочих // История технического развития угольной промышленности Донбасса. В 2 т. Т. 1 / Чл. гл. ред. коллегии: Ф.А.Абрамов, Ю.А.Анисимов, А.И.Башков и др. – К., 1969. – С. 551–567. **3. Бабко Ю.В.** У боротьбі за соціалізм. – К., 1974. **4. Бакалов В.К.**, Суворов М.Я. Новоайдар // Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Луганська область / Ред. колегія: Пonomаренко Ю.Ф. (голова редколегії) та ін. – К., 1968. – С. 547–557. **5. Герои** Социалистического Труда / Авторский коллектив: Р.Б.Эльдарова (рук. кол.), Б.Н.Голосной, И.В.Гранкин и др. – М., 1988. – **6. Гершберг С.** Микита Ізотов // Новатори: Біографічні нариси. – К., 1974. – С. 5–39. **7. Гершберг С.** Олексій Стаханов // Новатори: Біографічні нариси. **8. Гончаренко Н.Г.**, Емченко Г.Я., Лапко М.В. и др. Ворошиловградская область // История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. Ворошиловградская область / Ред. коллегия тома: Шараев Л.Г. (председатель редколлегии) и др. **9. Гурбич А.Н.**, Курдюмова Е.А., Лихолобова З.Г. и др. Донецкая область // История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. Донецкая область / Ред. коллегия тома: Ерхов Г.П. (председатель редколлегии) и др. – К., 1976. – С. 9–51. **10. История** технического развития угольной промышленности Донбасса в двух томах. Том второй / Члены главной редакционной коллегии: Ф.А.Абрамов, Ю.А.Анисимов, А.И.Башков и др. – К., 1969. **11. Климов А.А.**, Сырцова С.М. Рабочие Донбасса в предвоенные годы (1938 г. – июнь 1941 г.) // История рабочих Донбасса в двух томах. Том второй. Рабочие Донбасса в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму / Редколлегия второго тома: А.В.Лихолат (ответственный ред.), Ю.А.Курносков (зам. ответственного ред.), Л.А.Шевченко (ответственный секретарь) и др. – К., 1981. – С. 9–33. **12. Книга** о Донбассе. Природа. Люди. Дела / Составители: С.П.Булкин, А.И.Лазаренко, М.Е.Миронов. Изд. 2-е, перераб. и доп. – Донецк, 1977. **13. Кульчицкий С.В.**, Сургай

Г.І. Успіхи й труднощі індустріалізації // Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. – Кн. 2. – ХХ століття: Навч. посібник / Мельник Л.Г., Верстюк В.Ф., Демченко М.В. та ін. – К., 1992. – С. 232–252. **14. Лихолобова З.Г.** Творческая деятельность рабочих в период социалистической реконструкции (1926–1937) // История рабочих Донбасса. В 2 т. Т. 1. Рабочие Донбасса в эпоху капитализма и в переходный период от капитализма к социализму / Редколлегия первого тома: С.В. Кульчицкий (ответственный ред.), А.М. Савина (зам. ответственного ред.), З.Г. Лихолобова (ответственный секретарь) и др. – К., 1981. – С. 270–303. **15. Моспанова А.М.,** Муравей І.Л., Острецова І.О., Шистер Ф.Я. Кіровськ // Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Луганська область / Ред. колегія тому: Пономаренко Ю.Ф. (голова редколегії) та ін. – С. 285–306. **16. Мусатов А.И.** Паша Ангелина. Документальная повесть. – М., 1971. **17. Очерки** истории Донецкой областной партийной организации / Авторский коллектив: Г.П. Ерхов (руководитель), М.В. Арамбалык, Л.А. Беспалова и др. – Донецк, 1978. **18. Павлик И.С.,** Самофалов Ф.Я. Горловка // История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. Донецкая область / Редакционная коллегия тома: Ерхов Г.П. (председатель редколлегии) и др. – С. 249–273. **19. Памятники** истории и культуры. Каталог-справочник / Авторский коллектив: П.Т. Тронько, В.И. Тимошенко, Р.И. Бондаренко и др. – К., 1987. **20. Пешкін І.** Макар Мазай // Новатори. – С. 77–126. **21. Симонович М.** Петро Кривонос // Новатори. – С. 127–178. **22. Советский** энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М., 1980. **23. Стальные** пути Донбасса / Авторский коллектив: М.И. Гусев, К.Х. Клименко, А.М. Максимов, Д.Я. Матюшенко, А.С. Хаимович. – Донецк, 1970. **24. Стаханов О.Г.** Життя шахтарське. – К., 1973. **25. Шляхами** комсомольської слави. Довідник / Упорядник Н.М. Шапошникова. Вид. 3-є, доповнене і перероблене. – К., 1979.

УДК 94(477.6)-053.81«193»

Семистяга В.Ф.

УЧАСТЬ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ДОНБАСУ В СТАХАНОВСЬКОМУ РУСІ У 30-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Черговий ювілей виникнення стахановського руху, як правило, у вітчизняній історіографії відзначався сплеском наукової активності. Не виняток із правил і 70-річчя трудового подвигу 29-річного вибійника кадівської шахти «Центральна-Ірміне» Олексія Стаханова, який у ніч з 30 на 31 серпня 1935 р. встановив перший власний світовий рекорд вуглевидобутку відбійним молотком, започаткувавши феноменальне явище радянської доби – масовий рух новаторів виробництва, що охопив усі без

винятку галузі економіки колишнього СРСР. Хоча за для правди конче потрібно наголосити – інтерес стосовно ролі і місця О.Г.Стаханова та його послідовників у небаченому комуністичному експерименті за радянської доби ніколи не вщухав. Аналізові причин та наслідків стахановського руху було присвячено тисячі публікацій, захищено сотні дисертацій тощо. Зокрема, тільки за період 1935–1940 рр. було видано майже п'ять тисяч назв книг і брошур про стахановський рух. Щоправда, більшість з них носили свідчення біографічного характеру, адже інтерес до біографій стахановців виник буквально у перші дні після започаткування руху і перевищив всілякі межі уявлення [1].

У наступні роки багато хто з ініціаторів стахановського руху, намагаючись використати сприятливі можливості політичного клімату, продовжували друкувати свої спогади, в яких передавали новим поколінням власне бачення епохи та власний досвід. А так, як цікавість до їх методів праці ніколи не вщухала, то це ще більш спонукало поділитись власними «секретами» [2].

У науковій літературі вітчизняні історики, економісти, філософи по різному оцінювали рух новаторів виробництва і особливо роль і місце в ньому таких «ключових» осіб як О.Стаханов, М.Мазай, П.Ангеліна, М.Демченко, І.Острогляд, Г.Сухаставський, П.Кривоніс, М.Гнатенко та ін. Частина дослідників критикували організацію стахановського руху та вказували на його неефективність, інші ж навпаки, підносили його, розглядаючи як активну форму участі робітників, колгоспників та інженерно-технічних працівників в організації й управління народним господарством.

Всебічно проблеми участі сільської молоді Донбасу в стахановському русі висвітлені у колективних працях: «Історія Ленінської комуністичної спілки молоді України» [3,293–298] та «Очерки истории Донецкой областной комсомольской организации» [4,111–121], а також у монографічному дослідженні «Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР» [4].

На жаль і до сьогодні, розглядаючи проблеми стахановського руху та участь в ньому сільської молоді, переважна більшість дослідників подають великий фактичний матеріал, але майже не виходять за межі сталінського розуміння та сталінської характеристики цього феноменального явища радянської доби. Виступаючи на Першій Всесоюзній нараді стахановців 17 листопада 1935 р. Й.В.Сталін заявив, що значення стахановського руху полягає не тільки у тому, що це зразок тієї виробничої праці, яку зможе дати тільки соціалізм і чого не може дати капіталізм. На його думку значення стахановського руху полягало ще й у тому, що він підготовляв умови переходу від соціалізму до комунізму [6,493–495].

Ось чому, не претендуючи на повноту викладення матеріалу, у даній розвідці автор із залученням різноманітних джерел намагається об'єктивно проаналізувати та висвітлити роль молоді Донбасу в розгор-

танні стахановського руху в сільськогосподарській галузі краю в середині 30-х рр. минулого століття.

Ініціатором стахановського руху в сільському господарстві була ланкова колгоспу «Комінтерн» Київської області М.Демченко. Зобов'язавшись на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників виростити 500 ц цукрового буряку з одного гектару, вона стримала своє слово. Її ланка отримала по 523 ц з гектару площі цукрового буряка при нормі в 181 ц.

Стосовно механізаторів України – найбільш вагомих результатів добилася жіноча комсомольсько-молодіжна бригада П.Ангеліної із Старобешівської МТС Донецької області. Причому, ще у 1933 р. бригада при нормі в 497 га виробляла по 789 га на один трактор, а саме Ангеліна зорала майже 900 га за сезон.

Тоді ж відзначилась і тракторна бригада молодого ударника із с. Нещеретове Білокуракінського району Старобільського округу І.Острогляда. 1934 року бригада вирішила збільшити продуктивність праці у 4 рази. Кожен тракторист зобов'язався видати за сезон не менше 800 га, зекономити 5 відсотків палива і забезпечити врожайність зернових не менше 18 центнерів з одного гектара. Виконавши зобов'язання бригада зайняла перше місце в районі.

На нараді передовиків сільськогосподарського виробництва в м. Сталіне (Донецьку) обидві бригади у грудні 1934 р. заключили договір про змагання на першість в Донбасі. Ці ж бригади першими і підхопили почин О.Стаханова.

Документи засвідчують, що за масовими починами і масовою ініціативою стояли державно-політичні структури. У Донбасі з його насиченістю механізмами та при наявності підготовлених кадрів це не так важко й було зробити. Пригадаймо, що й за лозунгами першої п'ятирічки «Техніка в період реконструкції вирішує все!» та «Кадри, опанувавши техніку, вирішують все!» теж стояли вони, ініціюючи їх «згори». До того ж деякі партійні та комсомольські керівники на місцях мали вищу галузеву освіту й чудово розбиралися в ситуації, що складалася на території діяльності їхньої організації.

Саме до таких керівників і належав Г.Сухий – секретар Старобільського окружного комітету комсомолу – організатор молодіжного новаторського руху в окрузі. На той час тільки в 31 МТС округу нараховувалося 333 комбайна, понад 2 тис тракторів, на яких працювали 340 комбайнерів і 4878 трактористів. Не гіршими були показники і в інших районах Донбасу. Все це дозволяло показувати високі виробничі результати задовго до виникнення стахановського руху, а керівникам політичних структур вправно керувати молодіжними колективами. Зокрема, тільки в радгоспах Донбасу 1935 року збирання зернових на 97% було забезпечено комбайнами. В середньому кожним комбайном «Комунар» збиралося не менше 170 га зернових засівів. В цілому за підсумками збирання зернових у 1935 році 19 МТС в Донбасі перевищили середній показник в

178 га на один комбайн, показавши до цього не бачені тут зразки праці— від 201 до 214 га. Окремою постановою Українського уряду на збиранні зернових за підсумками 1935 року кращими були визнані в Старобільському окрузі Сватівська МТС, де в середньому на один комбайн збирали урожай з площі 248 га, Герасимівська МТС – 227 га, Новопсковська МТС – 209 га, Чугинська МТС – 208 га, Тимонівська МТС – 204 га та Лозно-Олександрівська МТС – 201 га [7,479].

У найвіддаленіших куточках Донбасу відзначилися чимало комбайнерів. Наприклад, тільки в Лозно-Олександрівському районі на збиранні зернових у 1935 році молоді комбайнери зібрали урожай: Голенко – з площі 295 га, Гавриленко – 290 га, Мотузний – 265 га [8,1].

У підсумковому результаті на збиранні зернових того року комбайнери Донбасу зайняли друге місце по Україні.

Слід зауважити, що високих виробничих результатів задовго до початку стахановського руху досягли і трактористи. І причиною цього явища був не тільки той факт, що професія тракториста була найбільш шанована на селі. Адже з кожним роком невпинно зростала насиченість села технікою. Документи свідчать, що тільки за 2,5 роки існування Донецької області (з червня 1932 р.) сільський тракторний парк зріс більш ніж у 2,5 рази і склав близько 10000 тракторів потужністю в 154 тис. кінських сил. Зросла і кількість підготовлених масових технічних кадрів, яка досягла 55 тис. осіб. Не дивно, що ті хто до осені 1935 р. добивався високих виробничих показників, значного підвищення продуктивності праці на основі раціонального використання техніки та агротехнічних знань стали ініціаторами руху новаторів у сільському господарстві не тільки в Донбасі, а й в Україні та СРСР.

Одним із таких ініціаторів була бригадир жіночої тракторної бригади Старобешівської МТС П.Ангеліна. Ще 1933 року вона організувала й очолила одну із перших в СРСР молодіжних жіночих тракторних бригад, яка того ж року виробила по 789 га на один трактор, а особисто П.Ангеліна – 900 га. З кожним роком її бригада підвищувала норми виробітку на трактор. У 1934–1935 рр. відзначилась і тракторна бригада І.Острогляда із с. Нещеретове Білокуракінського району, яка змагаючись з бригадою П.Ангеліною теж добилась високих показників.

Саме ці дві бригади й очолили рух новаторів у краї. За підсумками 1935 р. вони були визнані кращими в Україні. Бригада П.Ангеліної зорала по 1225,5 га на трактор і заощадила 20154 кг пального, а бригада І.Острогляда зорала по 1216 га на трактор і заощадила 19500 кг пального. Для того, щоб заохотити інших трактористів до високих виробничих показників Наркомзем УРСР преміював П.Ангеліну та І.Острогляда по 1000 крб. кожному, а усіх членів їхніх бригад по 500 крб. кожного [7,487].

Безумовно, матеріальні стимули генерували новаторський рух. Адже на той час непоодинокими були випадки, коли механізатори працюючи у полі не мали взуття, або теплої одягу, не говорячи вже про за-

гальну ситуацію на селі після голоду 1932–1933 рр. Але й не менш важливими були і моральні стимули. Зокрема, у грудні 1935 р. під час Все-союзної наради передовиків сільського господарства в Москві усі члени бригад Ангеліної та Острогляда були нагороджені орденами. П.Ангеліна, І.Острогляд та Г.Сухоставський отримали найвищу нагороду СРСР – ордени Леніна. Зрозуміло, що знайшлося чимало послідовників, котрі бажали перевищити їхні показники, але своїх позицій ініціатори руху не здали, хоча і щедро ділилися своїми знаннями і досвідом. Так, бригада П.Ангеліної перетворилася на своєрідний «тракторний інститут», де майже 100 дівчат, сприйнявши кращий досвід, стали кваліфікованими трактористами, бригадирами, механіками. Як наслідок, уже в 1936 р. в Донбасі працювали 85 жіночих тракторних бригад з охопленням 800 трактористок.

1936 р. з ініціативи П.Ангеліної розгорнулось Всесоюзне змагання тракторних бригад, в якому взяли участь 1220 молодіжних жіночих бригад і понад 20 тисяч трактористок. 300 з цих бригад перевищили середні показники продуктивності праці на один трактор. Усі молодіжні жіночі тракторні бригади Донбасу зорали понад 600 га на трактор, при чому 6 з них – понад 1000 га, а 10 бригад Старобешівського району, організованих П.Ангеліною, зорали по 1602 га на трактор. Перемогла у змаганні П.Ангеліна.

Небачені показники праці продемонстрували і жінки-комбайнери. Тільки за період збирання врожаю 1936 р. Н.Хашченко з Біловодського району комбайном «Комунар» за 40 робочих днів накосила колосових з 673 га та соняшнику з 204 га, зекономивши 1173 кг пального. Це був не тільки один з найвищих результатів продуктивності комбайна серед молодих механізаторів, але і світовий рекорд, що перевищив майже втричі середні показники на комбайн по Україні.

Тільки у 1936 р. 1120 сільських комсомольців отримали право називатися стахановцями; 72,3 % з них працювали в сільському господарству нинішньої Луганської області. Їхній досвід постійно пропагувався. З ініціативи державно-політичних структур регулярно скликалися стахановські семінари в найбільших МТС і радгоспах. А кращі з кращих стахановців посилалися інструкторами на курси комбайнерів та трактористів.

Якщо в 1933 році в Донбасі продуктивність одного комбайна складала 37 га, то в 1936 році – 390 га. В 1935 р. кожен трактор виробляв в середньому 493 га, а в 1936 р. – майже по 600 га. А показники на колісних машинах взагалі були вищими, ніж в середньому по МТС України та СРСР.

Разом з тим зауважимо, що кращі показники новаторів сільського господарського виробництва рішенням державно-політичних структур згодом перетворювалися на звичайні норми, що призводило до інтенсифікації праці та викликало масове незадоволення в багатьох галузях землеробства. Були непоодинокі випадки опору новим методам праці та нама-

гання фізичної розправи над ініціаторами стахановського руху – Ангеліною, Остроглядом, Хащенко та багатьма іншими. У свою чергу це призводило до репресивних заходів з боку каральних органів сталінського тоталітарного режиму, які масово намагалися відшукати та покарати саботажників стахановського руху. Були також репресованими як по країні, так і в Донбасі, зокрема, організатори стахановського руху серед молоді. Серед них С.Татарников, В.Горбатов, С.Безногих, Г.Сухий та інші. З бібліотек масово вилучалися книги та брошури репресованих організаторів та ініціаторів стахановського руху. Майже нанівець було зведено матеріальне заохочення у сільськогосподарському виробництві за кращі зразки продуктивної праці. Зрозуміло, що новаторський рух у сільському господарстві так і не ліквідував його відставання, та й не міг його подолати. Воно так і не піднялося до показників окреслених державно-політичними директивами.

Таким чином, на підставі зробленого аналізу можна констатувати, що стахановський рух в сільськогосподарському виробництві, як і в інших галузях економіки країни, виник як рух новаторів. Сам по собі вичерпати себе він не міг, бо був джерелом розвитку цієї галузі навіть в умовах існування в країні тоталітарного режиму, який звів село до напівголодного кріпацького існування. Ось чому в 70–80 рр. минулого століття в Донбасі не тільки наголошували на відродженні традицій «соціалістичного змагання», а й заснували на честь його переможців призи імені П.Ангеліної, І.Острогляда, Г.Сухоставського, Н.Хащенко, Ф.Перової та інших новаторів сільськогосподарського виробництва.

Разом з тим історичний досвід вчить, що ні героїчна праця молоді, ні репресивні методи влади, ні моральний та пропагандистський тиск державно-політичних структур не в змозі стимулювати сільськогосподарське виробництво. Подолати директивно-командну систему господарювання можливо тільки шляхом матеріального заохочення та поліпшення умов праці виробників.

Література та примітки:

1. Стаханов А. Рассказ о моей жизни. – М., 1935; Стахановці колгоспних ланів УРСР. – К.–Х., 1936; Степовик О. Трактористи. – К., 1938; Мазай М. Записки сталевара. – К., 1938 та ін. **2. Ангеліна П.М.** Поради молодим трактористам. – К., 1946; Ангеліна П.М.; Люди колгоспних ланів. – К., 1948; Ангеліна П.Н. Люди колхозных полей. – М., 1950; Петров К.Г. Живые силы. – Донецк, 1971; Стаханов О.Г. Життя шахтарське. – К., 1973; Стаханов А.Г. Родник рабочих талантов. – М., 1973; Стаханов А.Г. Жизнь шахтерская. – К., 1975 та ін. **3. Історія** Ленінської комуністичної спілки молоді України. Вид. 2-е, доп. – К., 1971. **4. Очерки** истории Донецкой областной комсомольской организации. – К., 1987. **5. Михайловский И.Н.** Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР (1925–1937 гг.). – Львов, 1966. **6. Сталин И.В.** Вопросы ленинизма. Изд. XI. – М., 1949. **7. Історія** колективізації сільського

господарства Української РСР. – Т. 3. – К., 1971. **8. Колгоспна правда.** Орган окружному КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофспілки. 13 вересня 1935 р.

The author emphasizes that in Ukraine's agriculture the youth took an active part in the progressive labor management making use of innovative experience and achievements. Thus, under the conditions of Stalin totalitarian regime it was impossible to promote the efficiency of agricultural works. Repressions made a rather heavy blow on organizers and leaders of the innovation movement as well as they caused a prohibition on a special literature and its extraction out of public and scientific libraries.

УДК ТЗ (4 Укр)

Старовойтов М.М.

РОЛЬ ГАЗЕТИ «КОЛГОСПНА ПРАВДА» У СТВОРЕННІ КОЛЕКТИВНОГО ПОРТРЕТА СТАХАНОВЦЯ

Стахановцями у 30–50 роках 20 сторіччя називали робочих-новаторів, передовиків виробництва за ім'ям зачинателя новаторського руху Олексія Стаханова. Його ім'я носить місто Луганщини, колишня Кадіївка, де і зародився в ніч з 30 на 31 серпня 1935 року на шахті «Центральна-Ірміне» стахановський рух.

Перші повідомлення про встановлення рекорду з'явилися у періодичній пресі. Газета «Правда» 2 вересня 1935 року писала: «Кадіївський вибійник шахти «Центральна-Ірміне» тов. Стаханов на честь 21 річниці Міжнародного юнацького дня встановив новий всесоюзний рекорд продуктивності праці на вибійному молотку. За шестигодинну зміну Стаханов дав 102 тонни вугілля, що складає 10% добового видобутку шахти і заробив 200 карбованців». Услід за «Правдою» про Стаханова вела мову вся преса Радянського Союзу.

Через декілька днів цей рекорд перевершили шахтарі Дюканов, Поздняков, Канцедалов, Ізотов, а потім і сам Стаханов. Періодична преса щодня повідомляла про нові виробничі рекорди не тільки у вугільній, але й у всіх інших галузях промисловості. На жаль, у Державному архіві Луганської області збереглася лише газета «Колгоспна правда», орган Старабільського Окружного і райкому КП(б)У, Окрвиконкому та Оргбюро ОРПС за січень, вересень–жовтень 1935 року. Вона і є нашим джерелом одержання інформації щодо стахановського руху.

У статті спробуємо розглянути деякі аспекти створення колективного образу новатора виробництва. Актуальність цієї роботи визначається комплексним підходом до вивчення і узагальнення досвіду газети зі

створення нарисів, змалювань, повідомлень про стахановців. Це необхідно для збереження у народній пам'яті портрета передовика виробництва.

Об'єктом дослідження є газета «Колгоспна правда». Предметом дослідження є кореспонденції, статті, нариси, повідомлення, опубліковані у вересні–жовтні 1935 року на сторінках газети. Мета дослідження – дати уявлення про героїв праці, їх настрої, думки. Для її досягнення вирішимо таке завдання: покажемо яким цінностям слугували стахановці, в чому полягав їх сенс життя. Вважаємо за доцільне зазначити, що використовувались автором лише ті матеріали газети, в яких йде мова про застосування стахановських методів праці.

Перше повідомлення надруковано 6 вересня під назвою «Всесоюзний рекорд забійника тов. Стаханова». У змісті є інформація про привітальну телеграму секретаря Донецького обкому КП(б)У Саркісова Стаханову. Керівник області, звертаючись до новатора виробництва, зазначає що «наслідуючи досвід орденоносців майстрів відбійного молотка тт. Гришина і Мурашко і методи роботи тов. Ізотова, виходите у перші ряди забійників – відмінників вугільного Донбасу». З нього дізнаємося що Стаханов працює на відбійному молотку марки «Ом-5» ленинградського заводу «Пневматик» уже 5 років, закінчив курси забійників і у зміну вирубав від 16 до 20 метрів, а ті, що працюють поруч, вирубують не більше 8 метрів. Успіху Стаханов домогся завдяки оволодінню технікою і ретельній змазці відбійного молотка під час роботи. Він обіцяє дати 135 тонн вугілля за зміну [1].

Вже 15 вересня до редакції газети з м. Сталіне надходить інформація про встановлення нових всесоюзних рекордів вуглевидобутку. У кореспонденції рубрики «Шириться змагання кращих» працівники газети друкують такі повідомлення: на шахті «Кондратівка» тресту «Артемвугілля» вибійником – відмінником Ісаченком за 4,5 години роботи на малопотужній верстві вирублено 152 тонни вугілля, на шахті «Юний комунар» цього ж тресту тов. Досковим з двома кріпильниками тт. Алексеевим і Олейниковим на ділянці №4 горизонт 340 за 6 годин вирублено 159,1 тонн вугілля, знатний вибійник Донбасу Олексій Стаханов вирубав за зміну 176 тонн вугілля. Далі повідомляється, що метод Стаханова стає здобутком машиністів врубових машин: Дем'яненко із шахти «Іван» тресту «Макіїввугілля» вирубав за зміну 130 кв. м замість звичайних 56 кв. м [2].

У наступному числі газети розміщена телеграма Серго Орджонікідзе, адресована керівникам Донецької області. У ній названо 22 послідовника Стаханова (Дюканов, Терьохін, Поздняков, Савченко, Концедалов, Микита Ізотов, Бабков, Авраменко, Овсянніков, Олятько, Ткаченко, Толсторуков, Нікітенко, Долгополов, Гришин, Графченко, Калганов, Ісаченко, Колдоба, Скрепка, Мушаров, Аксьонов). «Тепер все питання в тому, щоб на досвіді цих товаришів організувати роботу по видобутку вугілля і піднести на нову висоту продуктивність праці у всьому Донбасі, в усіх вугільних басейнах» – пише Орджонікідзе. У нього немає сумніву,

що метод Стаханова буде підтримано і працівниками інших професій шахт (машиністами врубових машин, електровозів, наваловідбійниками, конононами), а організують і очолять цю справу інженерно-технічний персонал. Не виключає він і саботаж руху [3]. Періодичне видання друкує матеріал газети «Соціалістичний Донбас» про виконання змінного завдання в 4,7 кв. м на 3300% Артюховим на дільниці №10, де Микита Ізотов поставив світовий рекорд видобутку вугілля [4].

До працівників вугільної промисловості звертаються керівники органів влади. Так, у зверненні до комсомольців вугільного Донбасу секретаря Донецького обкому КП(б)У С.Саркісова «Зробити методи Стаханова здобутком кожного робітника і робітниці» дається оцінка праці Стаханова, названі його послідовники і стверджується, що «стахановський рух переможе лише як рух мас» [5]. Орджонікідзе наголошує: «...Метод Стаханова – метод цілковитого завантаження робочого часу, максимального використання машин, правильного розподілу праці в лаві, забої, на відкатці, на підготовчих роботах» [5]. Він звертається до ударників праці Карташова, Єпіфанцева, Гришина, Мурашко, Жукова, Тельних, Ткаченко, Володарського, Свиридова, Валеїнікова, Висоцького, Філімонова, Долгополова, Кисельова, Рябошапки і інших «взяти справу організації робітників за опанування стахановських методів у свої міцні шахтарські руки» [5]. У цьому числі газета розповідає про реагування працівників шахт на наказ т. Орджонікідзе: «... Шахтарі «Кочегарки» – батьківщини ізотовського руху – зобов'язуються 1 грудня закінчити виконання програми 1935 року і дати до кінця року понад план 90 тисяч тонн коксівного вугілля» [6]. У рубриці «Ширте стахановський рух» повідомляється про збори трактористів та робітників ремонтної майстерні зернорадгоспу «Комсомолец», на яких обговорювали хід зяблевої оранки. Хорс П., Луценко Н, Корольов П. та інші (автори повідомлення) інформують читача щодо рішення зборів запровадити методи соціалістичного змагання і ударництва, укладаючи договори бригад з бригадами, тракториста з трактористом та зобов'язання Ратушного давати по 7–8 га за зміну. Автори викликають на змагання трактористів зернорадгоспу ім. Ворошилова, Сватівського молокорадгоспу і колгоспів Нижньо-Дуванського району [7]. Спецкор Слісаренко інформує про досягнення знатного комбайнера Велико – Чернігівської МТС Василя Івановича Жигалишева, який за сім робочих днів зібрав зерно на 120 га, і Столярова Д., який зібрав 106 га, який випередив свого вчителя Ращупкіна [8].

Вслід за керівниками вищої ланки до новаторів виробництва звертаються і працівники Окружного партійного комітету Пельовін та Всеволожський. У вітанні члену ЦВК УСРР, бригадирові тракторної бригади Іванові Острогляду і трактористам бригади – Купріянову, Косяку, Рибенцю, Міщенкові, Пристанському, Копаню, Бурякові, Яреськову, Сухоставському автори зазначають, що з «стаханівським запалом, енергією, ентузіазмом почали працювати трактористи, комбайнери і бригадири тракторних бригад наших ланів» [9]. «Ти, тов. Острогляд, – перший на Старобі-

льщині ділом відповів на заклик Стаханова і лист тов. Саркісова: осідлавши трактор, дав за зміну 7,3 га», – стверджують Пельовін і Всеволожський [9]. Вони висловлюють впевненість у тому, що «на цих успіхах не заспокоїся і будеш боротись за нові рекорди, мобілізувавши на це свою тракторну бригаду» [9].

Редакція газети публікує листи безпосередніх учасників стахановського руху: Шарого і Єнчинкової, комбайнерів Н-Червоної МТС [12,13], членів тракторної бригади №14 Старобільської МТС Двойменного А., Верховода Ф., Силкіна С.Т., Двойменного А.А., Ткаченка, Верховода П.Г., Силкіна Ф. [10], Петухова, комбайнера Старобільської МТС, Кіпко, комбайнера Сватівської МТС [14] та інших. Вони свідчать про поширення руху новаторів на Старобільщині, бажання встановити рекорд праці і закликають брати участь у соціалістичному змаганні всіх бажаючих. У листах наводяться приклади ударної праці. Так, Верховод Тимоха зорав 239 га і зекономив 270 кг пального, Двойменний Андрій зорав 251 га і зекономив 800 кг пального, Булавинець зорав 266 га і зекономив 223 кг пального [10,12–14].

У періодичному виданні друкуються і розповіді перших новаторів виробництва. Так, декілька разів газета організовує зустрічі з Іваном Остроглядом [23,43], Калюжним [40], Семеном Буйкіним [39]. Із них ми дізнаємося про те, що передовики виробництва працюють під девізом: «Вижати з техніки максимум того, що можна з неї вижати». Перемога, як зазначають керівники бригад, здобулася внаслідок «впертої роботи коло опанування техніки трактора, внаслідок догляду за мотором і, головне, внаслідок правильної організації роботи» [43]. Головне в роботі бригад – уникнути простоїв. Заправка проводиться в бороні, в цей час причіплювач очищає плуг і змачує його. По закінченні роботи трактор здається чистим. Після 120-годинної праці проводиться підтяжка, яку проводить бригадир. Як рахують автори розповідей, до збільшення продуктивності трактора, до безаварійної роботи приводить огляд клапанів, штопорних болтів, шатунних підшипників, очистка мастильних каналів тощо. Не останньою передумовою успішної роботи є міцна трудова дисципліна, свідомість знань, сумлінне виконання обов'язків, вихід на роботу без жодної хвилини запізнення.

Редакція газети щодо стахановського руху використовує і так звані «передовиці». У них узагальнюється досвід передовиків виробництва, наводяться персоналії з яких можна брати приклад, повідомляється про рішення органів влади, визначаються обов'язки громадських організацій і керівників установ у піднесенні на новий ступінь роботу колгоспно-радгоспної Старобільщини. Ці матеріали закликають молодь «здобути нові і нові перемоги в опануванні стахановського методу роботи» [14].

Стахановський рух майстрів колгоспних ланів з кожним днем поширювався. Слідом за бригадою Острогляду у нього включились тракторні бригади Старобільської, Косіорівської МТС, зернорадгоспу «Комсомолец». У періодичному виданні, починаючи з 27 вересня,

з'являються заклики: «Трактористи! Розгортаймо стахановський рух майстрів соціалістичних ланів – включайтесь в окружне змагання трактористів!» [14], «Покажіть стахановські зразки на оранці зябу, збиранні соняшника» [17], «Зробимо всі тракторні бригади стахановськими» [24], «Успіх справи залежить не лише від ентузіазму мас, але й від вміння керівників і командирів правильно організувати роботу» [48] та інші. У цих рубриках розповідається про досягнення учасників руху новаторів, подається критичний матеріал про недоліки роботи деяких господарств, називаються конкретні особи, які не забезпечують виконання соціалістичних зобов'язань учасників змагання та саботують передові методи роботи. Авторами повідомлень є спецкори та безпосередні зачинателі руху.

Газета стає ініціатором проведення рейду перевірки запровадження стахановського методу. Про це повідомляється через звернення редакції до всіх райгазет округи, стахановців та робсількорів. Матеріали з цього приводу друкуються на протязі тижня [35–47]. З них дізнаємося про запровадження стахановських методів роботи, створення умов для піднесення продуктивності трактора, організацію змагання за почесне ім'я – стахановця та обслуговування трактористів – стахановців. З опублікованих кореспонденцій можна зробити висновок, що у рейді перевірки взяли участь районні, емтеесівські та радгоспні газети, ударники праці. У статтях – розповідь про переможців, встановлення нових рекордів, про чинення опору та саботажу стахановським методам.

У «Колгоспній правді» висвітлюються питання пошуку нових методів роботи окремого тракториста, бригади через публікацію звітів зі зльотів новаторів виробництва. Цікавий матеріал зібрала газета у останньому числі жовтня місяця. У передовиці «Остроглядівські методи – всім трактористам» йдеться мова про стахановців, що домагаються нечуваної продуктивності праці – Острогляда Івана, Косяка Петра та Риб'янця Андрія. Наголошується на ролі бригадира в організації стаханівської праці, який уміє правильно розподілити роботу, повно використовувати машини і робочий день. У листі Ларіоненко Єгор, комбайнер МТС ім. Сталіна, каже: «Головне, на що я звернув увагу з першого дня роботи – це опанування комбайна, забезпечити дружну роботу всіх, що працюють на агрегаті» [45]. Гончаров Трохим, комбайнер Ново-Астраханської МТС, пишається званням комбайнера, називає свою машину «степовим кораблем» і розповідає, що «зібрав урожай без жодної аварії» і далі: «Прямо скажу, що самі гарячі дні я не спав, на ходу їв, все турбувався за машину...» Не забуває він і про своїх помічників – «бойових хлопців» Курочку Петра та Деркача Якова, які «за роботу комбайна дбали не менше від мене» [46]. Сокирка Настя, комбайнер Ново-Астраханської МТС, пише: «Площу для збирання комбайна було відведено в 200 га, із них жита 160. Цю площу сама ретельно оглянула і тільки після цього прийняла її по акту... Під час роботи головну увагу звертала на те, як працює мотор. В залежності від того, яка була ділянка, регулювала роботу мотора» [47]. Кореспондент газети Шубін Іван підводить деякі підсумки стахановсько-

го руху під час збирання врожаю: «Наша батьківщина – країна героїв, країна рекордів... В чому «секрет» перемог кращих комбайнерів? Відповідь проста – в опануванні техніки» [47]. Другий «секрет» автор розкриває через думки новаторів: «Правду каже кращий комбайнер Бараниківської МТС т. Скаліуш, що він на машину дивився, як на щось близьке, рідне, знав і зразково доглядав кожний гвинтик. Всі працівники агрегату – комбайнер, штурвальний, тракторист – працювали як годинниковий механізм, не підводили один одного, – розкриває «секрет» т. Гончаров. Знали досконало свою ділянку, всі борозни, всі горбки і ярочки, знали, де і як треба пускати машину, – додає т. Ларіоненко» [47]. Крім цього у номері надана інформація про 100 майстрів ланів Старобільщини, яких обрано делегатами обласного зльоту комбайнерів, розміщено 22 фотографії новаторів виробництва. Характерно, що при наданні виробничих показників вказується заробіток [47].

Як бачимо, стахановський рух втягнув до своєї орбіти безліч ентузіастів, продемонстрував величезні соціальні резерви, що були в робітничому класі й колгоспному селянстві. Він дозволив пустити в хід і величезні економічні резерви, пов'язані з освоєнням техніки. Рекорди стахановців, властиво, тому й виглядали приголомшуючими, що досягалися на загальному тлі слабого використання можливостей, закладених у передовій техніці.

Отже, редакція газети «Колгоспна правда» при створенні колективного портрету новатора виробництва, ім'я якому стахановець, використовувала передовиці, звернення керівників держави і округи, статті про рекордсменів, їх розповіді про досягнення успіхів, нариси про майстрів колгоспних ланів, листи трактористів та бригадирів. На той час це було актуально, адже держава потребувала нової трудової етики, людини відповідальної, дисциплінованої, здатної проявити ініціативу і побачити у праці своє головне життєве кредо. Без цих рис створення індустріального суспільства було неможливо.

Література та примітки

1. Всесоюзний рекорд забійника тов. Стаханова // Колгоспна правда. – 6 вересня. – №204. **2. Шириться** змагання кращих /15 вересня, № 211/ **3. Телеграма** тов. Серго Орджонікідзе /16 вересня, №212/ **4. Вибійник** Артюхов дав 310 т вугілля за зміну /там само/ **5. Зробити** методи Стаханова здобутком кожного робітника і робітниці /25 вересня, №219/ **6. Відповідь** стахановців на наказ т. Орджонікідзе /там само/ **7. Ширте** стахановський рух /там само/ **8. Слісаренко.** Ударна робота /там само/ **9. Телеграма** Іванові Острогляду і трактористам бригади від Пельовіна і Всеволожського /26 вересня, №220/ **10. На героїчних** прикладах шахтарів виховуємо трактористів – ударників /там само/ **11. Стахановський рух** – в тракторні бригади /там само/ **12. Відповідь** литвинівським комбайнерам /там само/ **13. Буду** битись за першість /там само/ **14. Ширше** стахановський рух майстрів соціалістичних ланів /27 вересня, №221/

15. Будемо працювати по стахановському /там само/ **16. Включаюь** в стахановський похід /там само/ **17. Будемо** справжніми стахановцями /29 вересня, №223/ **18. Включаємось** до окружного конкурсу – змагання комбайнерів /там само/ **19. Ситняківська.** Ударниця Красюк /4 жовтня, №227/ **20. Терентьєв.** Так працюють передовики /там само/ **21. Відповідаємо** старобільчанам /там само/ **22. Знатні** люди округи у тов. Пельовіна /там само/ **23. Острогляд І.** Ми – стахановці / там само/ **24. Комбайнери** – стахановці /8 жовтня, №230/ **25. Слюнін.** Сім з половиною гектарів за зміну /там само/ **26. Назустріч** 18 роковинам Жовтня ширше розгортаймо рух стахановців /там само/. **27. Відповідь** трактористам радгоспу «Комсомолец» /9 жовтня, №231/. **28. Працюють** по стахановському /там само/ **29. Відмінник** Суворов /там само/ **30. Бородавка.** Наша бригада буде стахановською /10 жовтня, №232/ **31. Генадь.** Працює по стахановському /там само/ **32. До всіх** трактористів Старобільської округи: звернення зльоту трактористів Лозно-Олександрівської МТС /18 жовтня, №239/ **33. Стахановські** методи – на всі ланки господарства: До всіх райгазет округи, до всіх стахановців та робсількорів /там само/ **34. Мільченко О.** Там, де по-справжньому організовано стахановський рух /там само/ **35. Шашкевич.** Організуємо проведення рейду /23 жовтня, №243/ **36. Генад.** За роботу по-стахановському /там само/. **37. Колубєлов.** Опановують стахановський метод /24 жовтня, №244/ **38. Що дав** стахановський рух /там само/ **39. Як перемагає** стахановець Семен Буйкін /27 жовтня, №246/ **40. Калюжний.** Моя бригада буде завжди стахановською /28 жовтня, №247/ **41. Колубєлов.** Включились у рейд /29 жовтня, №248/ **42. Білик М.,** Александров Бригадир за причіпника /там само/ **43. Острогляд І.** Наш досвід /там само/ **44. Онісенко Л.** Люди стахановської вдачі /там само/ **45. Ларіоненко Є.** Як здобувається перемога /31 жовтня, №249/ **46. Гончаров Т.** Горжусь званням комбайнера /там само/ **47. Кращі** комбайнери Старобільщини: До обласного зльоту комбайнерів /там само/ **48. Ситняківська.** Комсомольці подають приклад /16 жовтня, №237.

In the article the author considers some aspects of the creation by the editorial staff of «Kolkhozna Pravda» magazine production innovator collective image which is called Stakhanovets in September-November 1935. The leading articles, leaders of the State and Region applies, articles about the winners, their stories about successes, descriptions about the experts of agricultural fields, letters of the tractor operators and team-leaders are used. It is informed that time the State requested new labour ethic, responsible, disciplined people, who could show the initiative and see in his work the main life credo.

Ткаченко В.Г.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА ПОБУТ СТАХАНОВЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1930-х РОКІВ

Кінець серпня 1935 року поклав початок виробничому рухові, який сколихнув усю країну та протягом багатьох років був одним із головних факторів загального підвищення продуктивності праці у промисловості та сільському господарстві.

У ніч з 30 на 31 серпня кадіївський вибійник шахти «Центральна-Ірміне» Олексій Григорович Стаханов за шестигодинну зміну встановив всесоюзний рекорд продуктивності праці на відбійному молотку, видобувши за зміну 102 тони вугілля, що становило 14 виробничих норм та 10 відсотків добового видобутку шахти. Слідом за новатором рекордного видобутку у вересні досягли М.Дюканов (3 вересня – 115 т вугілля), Терьохін (4 вересня – 119 т), Д. Концедалов (5 вересня – 125 т), М. Ізотов (11 вересня – 240 т), Ф. Артюхов (13 вересня – 310,7 т) та інші [1].

Почин шахтарів поклав початок масовому рухові в усіх галузях народного господарства. Машиніст депо Слов'янськ Донецької залізниці Петро Кривоніс започаткував швидкісне водіння великовагових поїздів, а ланкові Марія Демченко і Марина Гнатенко із села Старосілля Городищенського району на Черкащині виростили небувалий на той час урожай цукрових буряків, який становив більше 500 центнерів з кожного гектару. Керівництво об'єднання «Сталь» звернулося до директорів металургійних підприємств галузі з листом, де ставилося завдання «організувати та створити своїх стаханових» [2, Ф. 1281. – Оп. 6. – Спр. 3297. – Арк. 2]. І металурги не забарилися. Найбільш значних результатів досягли сталевар мартенівського цеху Маріупольського заводу ім. Ілліча Макар Мазай, сталевар заводу ім. Ф.Дзержинського А.Дегтярьов та інші.

Безумовно, що в перші місяці стахановського руху спостерігалося різке зростання кількості учасників нового почину. Головним критерієм, який надавав право носити звання стахановця, було перевиконання планових завдань. Значного перевиконання норм добивалися лише одиниці. Але керівництво країни бажало, щоб новаторський рух набув масовості.

Проблемам виникнення, розвитку, поширення та результатам стахановського руху у різних галузях економіки України присвячена значна кількість популярних видань та наукових досліджень, які були надруковані протягом багатьох десятиліть. Зосереджуючи головну увагу на виробничих досягненнях новаторів, результатах та методах їх роботи, автори майже не звертали увагу на проблеми повсякденного життя стахановців – стан зарплатні, матеріально-побутові умови, постачання робітників, використання вільного часу тощо.

З першого ж дня після встановлення рекорду, мова велася не тільки про виробничі показники, але й про матеріальні блага, які отримав О. Стаханов. 31 серпня 1935 року на позачерговому засіданні партійного комітету шахти була прийнята постанова, що складалася із десяти пунктів. Окрім оцінки роботи новатора, наводився перелік заохочувальних заходів зачинателю виробничого руху – премія у розмірі місячного окладу, квартира з телефоном та обладнання її м'якими меблями за рахунок шахти, закріплюлася в особисте користування прольотка, виділялася сімейна путівка на курорт та два іменних місця для О.Стаханова і його дружини на всі кіносеанси, спектаклі та різноманітні вечори [3,18]. Пізніше, парторг ЦК ВКП(б) К. Петров згадував про безкоштовний мішок білого борошна, який був виділений новатору [4,26].

Не останнє місце відіграла і заробітна платня, яку отримав О.Стаханов за рекордну зміну. Одне з перших повідомлень у газеті «Правда» про виробничі досягнення донецького шахтаря містило і суму, зароблену за зміну. Вона становила 200 карбованців [5]. Заробітки рекордсменів мали певне агітаційне значення. На шахтах поруч із портретами передовиків, цифрами видобутку вугілля, значилися суми заробітної платні. Застосовуючи старі методи роботи шахтарі отримували такі гроші за два – три тижні роботи. Тому партійне і господарське керівництво шахт розуміло, що зацікавленість робітників у підвищенні заробітної платні приведе до підвищення продуктивності праці [6,68]. На Першій Всесоюзній нараді робітників та робітниць-стахановців наводилися приклади зростання зарплатні у вугільній промисловості Донбасу: забійника з 500 крб. до 1600 крб., кріпильника з 200 крб. до 1040 крб., коногона з 170 крб. до 420 крб. [7,138–139]. Токарі-стахановці Київського заводу «Більшовик» заробляли від 700 до 1200 крб. [8,27]. Аналогічні зростання заробітної платні відбувалися і у інших галузях народного господарства де застосовувалися стахановські методи роботи.

Виробничі показники стахановців були оцінені і керівництвом держави. 8 грудня 1935 року Центральний виконавчий комітет СРСР нагородив орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора ініціаторів та рекордсменів стахановського руху країни [9]. У дні роботи Першого Вседонецького зльоту стахановців – майстрів вугілля – народний комісар важкої промисловості Серго Орджонікідзе виділив для преміювання учасників зльоту 50 легкових автомобілів, 25 мотоциклів, 150 кишенькових годинників, 150 патефонів, 3 тис. платівок, 500 велосипедів та 200 мисливських рушниць [10,291].

Інші галузі народного господарство по різному вирішували питання заохочення своїх передовиків виробництва. Старший горновий доменної печі заводу «Запоріжсталь» М.Гречкосій, як кращий стахановець підприємства, спочатку був премійований коровою, а потім житловим будинком вартістю 2,5 тис. крб. [11,35]

З кінця 1935 року державні, партійні та профспілкові органи різних рівнів прийняли низку постанов, які узагальнювали та поширювали

досвід передовиків виробництва, закликали розгорнути у широких масштабах роботу по технічному навчанню і підвищенню кваліфікації кадрів, послідовно застосовувати принципи економічного стимулювання виробництва тощо. Не оминули офіційні документи і питання, пов'язані з повсякденним життям робітників.

Протягом грудня 1935 року секретаріат Всесоюзної центральної ради професійних спілок прийняв постанови «Про порядок надання путівок в будинки відпочинку, санаторії і на курорти стахановцям» (15 грудня) і «Про розгортання роботи профспілок по виконанню рішення грудневого пленуму ЦК ВКП(б) з питань промисловості і транспорту у зв'язку зі стахановським рухом» (27 грудня) [12]. Постанови вимагали від профспілкових органів надавати переваги в обслуговуванні стахановців, створювати передовикам виробництва та їх сім'ям кращі житлові умови, виділяти в першу чергу путівки у будинки відпочинку, дитячі ясла та садки, забезпечувати стахановців книжними і журнальними новинками тощо.

З ініціативи Кадіївської міської ради, рудничних і селищних рад по району стахановцям було надано 195 нових квартир та 726 відремонтовано [13,39]. На початок 1936 року на 14 заводах об'єднання «Сталь» було виділено для стахановців 172 кімнати на 784 ліжка в кращих гуртожитках і заселено 319 квартир [14,21].

Значна кількість вільного часу використовувалася стахановцями для підвищення загальної освіти та кваліфікаційного рівня. Головне управління навчальними закладами народного комісаріату важкої промисловості рекомендувало директорам робітничих факультетів (за рекомендацією керівників підприємств) приймати на навчання без відриву від виробництва робітників-стахановців та комплектувати з них окремі групи кількістю до 20 чоловік [15,29]. До робітників, які потребували індивідуальних занять прикріплювалися вчителі шкіл або студенти. Кадіївська міська рада через місцеві органи народної освіти прикріпила вчителів до 156 робітників, а всього навчанням було охоплено більше 850 стахановців [13,39]. Для оволодіння технічним мінімумом треба було пройти курс навчання, який складався з двох частин – спочатку 60, а потім 120 навчальних годин. Стахановські курси передбачали 40 – 50 годин теоретичних занять [16,14].

Рух новаторів вніс певні зміни і у правила прийому до промислової академії. Якщо у попередні роки до навчального закладу приймалися тільки директори підприємств та керівники великих цехів, то з 1936 року до академії отримали дозвіл вступати визначні стахановці. Студентами промакадемії у різні роки були шахтарі О. Стаханов, М. Ізотов, прокатник металургійного заводу ім. Й. Сталіна Бакалін, сталевар М.Мазай та інші. Але небагатьом поталанило закінчити навчальний заклад. За чотири роки треба було за допомогою «сили волі, упертості і наполегливості ... малописьменним виробникам ... оволодіти курсом науки» [6,155]. Спроба Бакаліна покинути академію завершилася принципо-

вою розмовою з Микитою Ізотовим: «Залишиш академію, зганьбишся на весь Донбас; навчатися тобі доручив пролетаріат Донбасу, як же ти не виконаєш це доручення?» [17,6]. Не вдалося «виконати доручення», тобто отримати диплом інженера промакадемії, і Олексію Стаханову.

Зростання заробітної плати на початку стахановського руху значно поліпшило матеріальне становище його учасників. У виступах на Першій Всесоюзній нараді робітників та робітниць-стахановців делегати наголошували на відсутність або недостатню кількість у торговій мережі велосипедів, піаніно, патефонів, радіоприймачів та інших предметів, які повинні були забезпечити відповідні побутові умови. Макар Мазай у «Записках сталевара» зазначав, що ступінь задоволення матеріальних та культурних потреб постійно зростає: чорний хліб витісняється білим, на столі робітників з'явилися фрукти, печиво, підвищується попит на цигарки та цукерки, які дорого коштують [18,27].

У торговій мережі республіки практикувалося гасло – «Стахановців виробництва обслуговувати по-стахановськи». Харківський універмаг запрошував передовиків виробництва до торгового закладу, де знайомив їх із зразками мануфактури, трикотажу, взуття, головних уборів тощо [19,45]. Рудничними та селищними радами Кадіївського району була організована доставка мануфактури, картоплі, капусти та інших продуктів стахановцям додому. Іноді проблеми забезпечення окремих передовиків виробництва знаходили своє відображення на порядку денному зібрань суспільних організацій. На одному із засідань пленуму профспілкового активу шахти ім. Ф.Дзержинського першим питанням вирішувалася проблема забезпечення одного із стахановців костюмом, тим більше, що наближалася чергова річниця жовтневої революції [20,23].

Підвищені зобов'язання брали на себе не тільки виробничники. Вихователі ясел четвертої взуттєвої фабрики міста Києва обслуговували дітей також по-стахановськи. За 10 днів перебування в яслах вага однієї із дівчат збільшилася на один кілограм [21,32].

На першому етапі розвитку стахановського руху підвищені заробітки мали не більше трьох відсотків робітників [16,6]. Тим більше, що досягнення та успіхи стахановців були використані для підвищення норм виробітку і технічних потужностей обладнання. Ці завдання покладалися на галузеві конференції. На початку лютого 1936 року в м. Сталіне відбулася конференція металургів Півдня та Центру країни. Протягом січня – квітня в чорній металургії республіки були переглянуті 17,4 тис. галузевих норм [22,68]. Аналогічні конференції відбулися і в інших галузях промисловості.

Після підвищення норм виробітку на металургійних підприємствах тим робітникам та майстрам, які виконували середньомісячні норми, встановлені галузевими конференціями, присвоювалося звання майстер 1-го класу. У разі зниження продуктивності праці звання зберігалось протягом двох місяців, але без 10-відсоткової надбавки до зарплатні. Виконання нових норм потребувало значної кількості часу та кваліфікації і

супроводжувалося збільшенням кількості робітників, які їх не виконували. На донецьких металургійних підприємствах з 244 сталеварів нові технічні норми опанували тільки 75 робітників [23,11]. На VIII пленумі Дніпропетровського обкому КП(б)У, який відбувся у середині травня 1936 року, зазначалося, що серед робітників основних кваліфікацій прокатного цеху та аглофабрики заводу ім. Ф. Держинського після введення нових норм, не було жодного стахановця [24, Ф. 17. – Оп. 21. – Спр. 4829. – Арк. 278 зв.].

Намагаючись зберегти високий рівень зарплатні на багатьох підприємствах вдавалися до приписок. По 13 шахтах тресту Сталін-вугілля таких приписок тільки за один місяць набралось більше ніж на 100 тис. крб. [25,19].

На кінець другої п'ятирічки все частіше почали проявлятися негативні тенденції у розвитку стахановського руху. Стахановці-сталевари мартенівського цеху заводу ім. Г. Петровського після призначення на посаду майстра отримували в два – три рази менше попередньої зарплатні [26, Ф.П-19. – Оп. 2. – Спр. 435. – Арк. 35, 36]. А незначне збільшення зарплатні у вугільній промисловості було не результатом підвищення продуктивності праці, а результатом збільшення фонду заробітної платні та урядової надбавки галузі.

На кінцеві результати роботи передовиків впливали надзвичайна перевантаженість, низька кваліфікація та інші фактори. Диспетчер Макиївського металургійного заводу ім. С.Кірова з метою по-стахановськи організувати свою роботу приходив на підприємство за годину до початку виробничої зміни [2, Ф. 1281. – Оп. 8. – Спр. 95. – Арк. 3.].

На VIII пленумі Дніпропетровського обкому КП(б)У секретар обкому М.Хатаєвич, наголошуючи на перевантаженні стахановців, посилався на заяву стахановця металургійного заводу ім. Комінтерну Ягунова: «Переконливо прошу звільнити мене від громадської роботи. Я відчуваю, що втрачаю сили і далі так працювати не можу. Я сильно перевтомлююся і не можу дати виробництву те, що я міг би дати.

П'ятого травня (1936 року – В.Т.) я так втомився, що ледь встав і пішов на роботу. Ви бачите, що після такої суєти і короткого відпочинку я на виробництві, як слід, працювати не можу. Я весь час в русі. А відпочиваю зовсім мало. Я раніше був здоровою, міцною людиною, а зараз я послабшав і відчуваю себе розбитим».

Тут же наводився бюджет використання часу Ягунова за 6 днів: робота на виробництві – 7 годин, плюс до цього 3 години позаробочого часу на підприємстві. Всього 10 годин на виробництві. Громадські навантаження щоденно займали в середньому 5,7 годин. Дорога на підприємство та додому – 1,2 години. Навчання в школі – 0,6 години, самоосвіта вдома – 0,7 години, відпочинок та розваги – 0,3 години, сон – 4,5 години.

Аналіз бюджету часу 97 стахановців-металургів Дніпропетровська засвідчив, що в середньому ці люди були зайняті на виробництві 35 відсотків свого часу, 1,4 години витрачалося на дорогу на підприємство,

сон займав 6 годин 45 хвилин, відпочинок та розваги – 1 година 20 хвилин [27,26–27].

Перевірка підтвердила перевантаження і погіршення самопочуття стахановців. На керівництво підприємств поклалися обов'язки стежити за тим, щоб на заводах не проводилися додаткові збори та наради, щоб кожний робітник-активіст мав в п'ятиденку не менше двох вільних вечорів після роботи [26, Ф.1261. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 131].

Аналізуючи повсякденне життя стахановців з історичної дистанції, можна без особливих зусиль побачити і хибні положення, і покvapливі висновки, і практичні помилки у розвитку цього руху.

На першому етапі розповсюдження стахановського руху спостерігається дійсний сплеск ентузіазму, який призвів до появи певних організаційних та технічних удосконалень, підвищення заробітної платні тощо.

Партійне, державне та господарське керівництво намагалося надати стахановському руху масовий характер. З цією метою широко використовувалися різноманітні форми пропаганди і узагальнення досвіду новаторів, не останню роль відігравали і адміністративно-командні методи. Робітники вимушені були залучатися до понаднормової праці, яка ставала нормою.

Література та примітки

1. **За індустріалізацію.** – 1935. – 9, 12, 14 септjбря.
2. **Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України.
3. **Стаханов А.** История рекорда // Стахановец. – 1937. – № 12.
4. **До нових висот у соціалістичному змаганні** (Матеріали «круглого столу») // Укр. іст. журн. – 1985. – № 8.
5. **Правда.** – 1935. – 2 септjбря.
6. **Стаханов А.Г.** Жизнь шахтерская. – К., 1975.
7. **Первое** Всесоюзное совещание рабочих и работниц-стахановцев 14 – 17 ноября 1935 г. Стенографический отчет. – М., 1935.
8. **Лавров І.** Депутатські групи в боротьбі за розгортання стахановського руху // Рад. Україна. – 1936. – № 5.
9. **Собрание** законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик. – 1935. – Отдел второй. – № 32.– Ст.180.
10. **Первый** Вседонецкий слет стахановцев-мастеров угля. 7 – 10 января 1936 года. Сталино. Стенографический отчет. – [К.], 1936.
11. **Гречкосій М.В.** Без тихих ходів // Робітник металург. – 1936. – № 9.
12. **Бюллетень** ВЦСПС. – 1935. – № 24. – С. 2; 1936. – № 1. – С. 2–3.
13. **Ронін М.** Ради і стахановський рух // Рад. Україна. – 1936. – № 4.
14. **Пахомов А.Г.** і Мінухін Г.М. Житлово-комунальне обслуговування на заводах об'єднання «Сталь» // Профілактична медицина. – 1936. – № 8.
15. **Стахановці** на пути во втуз // За промышленные кадры. – 1936. – № 1.
16. **Троян М.П.** Соціально-економічне становище робітників Донбасу в 30-і роки. – Донецьк, 1992.
17. **Стахановці** в промакадемиях // За промышленные кадры. – 1936. – № 13.
18. **Мазай М.** Записки сталевара. – М., 1940.
19. **Стахановское** движение в торговле

промтоварами (по материала ЦНИИСТ) // Советская торговля. – 1936. – № 2. **20. Мирингоф Б.** (Борисов) Мастера (Опыт профработы краснознаменной шахты имени Дзержинского). – Сталино, 1936. **21. Зайцев Л.** Стахановцам – стахановське обслуговування // Соціалістичний Київ. – 1936. – № 2. **22. Кульчицький С.В.** Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації. – К., 1975. **23. К новым** победам во втором стахановском году // Сталь. – 1937. – № 1. **24. Російський** державний архів соціально-політичної історії. **25. Рогозинский П.** Стахановцы и командиры// Стахановец. – 1937. – № 9. **26. Державний** архів Дніпропетровської області. **27. Хатаевич М.** Большевики Днепропетровщины в борьбе за стахановские показатели 1936 года. Отчетный доклад о работе бюро обкома на VIII пленуме Днепропетровского обкома КП(б)У 14–15 мая 1936 года (выправленная стенограмма). – Днепропетровск, 1936.

The article is concerned with different problems of stakhanovites' everyday life in the second half of the 1930 s in Ukraine: their nages, life conditions, material and victual supplying of the workers, free time activities and the like.

Using new documentary sources, the author has analyzed changes in stakhanovites' moral and psychological state within the studied period.

Відомості про авторів

- Алфьоров Микола Анатолійович** – викладач історії ЗОШ № 28 м. Горлівки.
- Афанасьєв Володимир Георгійович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії і політології Санкт-Петербурзького державного гірничого інституту.
- Бернацький Микола Петрович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.
- Божко Геннадій Іванович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.
- Бут Олександр Микитович** – доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'ян Донецького національного університету.
- Гогохія Нані Тамазівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.
- Гуров Сергій Олександрович** – аспірант Донецького національного університету.
- Добров Петро Васильович** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, декан історичного факультету Донецького національного університету.
- Євсюкова Наталя Володимирівна** – аспірантка Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
- Климов Анатолій Олексійович** – кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.
- Концур Вікторія Володимирівна** – аспірантка Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
- Коротун Оксана Володимирівна** – аспірантка Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
- Максимова Наталя Миколаївна** – здобувач Донецького національного університету.
- Москалюк Борис Олександрович** – доцент кафедри журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.
- Намдаров Генна Михайлович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.
- Семистяга Володимир Федорович** – доцент кафедри історії України Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.
- Старовойтов Микола Михайлович** – директор Державного архіву Луганської області.

Ткаченко Віктор Григорович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету.